

ॐ

प्रसिद्धवक्ता पूज्यपाद मुनिमहाराज

श्री श्री श्री १००८

चारित्रविजय महाराज लिखित

लेख्य संग्रह.

(द्वितीय भाग)

प्रकाशक,

“ जैन ” पत्रनी ऑफिस

सावनगर.

वीर संवत् २४४३.

विक्रम संवत् १९७३.

धी आनंद प्रिन्टींग प्रेसभां शा. गुलाबगंध लक्ष्म-
साधये छात्र्युं.

पाका पुठानुं मूढ्य १-०-०

અનુક્રમણિકા.

(લેખોની)

૧ કૃષ્ણવણીનું ઉદ્ભવસ્થાન. (મુંગઈ સમાચાર)	૧
૨ ધાર્મિક કૃષ્ણવણી. (વંધગી સૌરાષ્ટ્ર પરિવહમાં વ્યાખ્યાન) ૧૨.	
૩ વ્યવહારમંદિરનો પાયો વિશ્વાસ કે વિકલ્પ ? (જૈન) ૨૭	
૪ આચાર. (મુંગઈ સમાચાર)	૪૮
૫ જૈન. (જૈન ટ્રાન્સેન્સ હેરલ્ડ)	૬૨
૬ અહિંસા પરમોધર્મ : (જૈન)	૯૬
૭ લાગણીઓ. (જૈન)	૧૨૪
૮ શુદ્ધ મનોમગનું સ્વરૂપ. (અપ્રકટ)	૧૪૨
૯ સેવ્ય સેવકની પ્રશ્નસની હદ. (જૈન)	૧૬૧
૧૦ લાઇબ્રેરી. (જૈન)	૧૮૦
૧૧ સ્વનંત્રતા. (હડાપણ)	૨૦૪
૧૨ “ વીરમહત્ત ” નું અવલોકન-લોક સર્ચા. (જૈન) ૨૧૨	

પ્રસિદ્ધવક્તા મુનિમહારાજશ્રી ચારિત્રવિજયજી મહારાજના કેટલાક લેખોના સંગ્રહ પ્રથમ ભાગ તરીકે આજથી પાંચ વર્ષ ઉપર મુંબઈ ખાતે મેસર્સ મેઘજી હીરજીની કુંપની તરફથી બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો. અનુભવ ઉપરથી અમે જોઈ શક્યા છીએ કે રસિક વાચકોએ તેનો બહુ સારો સત્કાર કર્યો હતો અને હજી પણ એ સત્કાર અખંડિત જ રહ્યો છે. મહારાજશ્રીના લેખોમાં તથા વ્યાખ્યાનોમાં કેવી ગંભીરતા તથા હૃદયંગમતા રહેલી છે, તે વિષે પ્રથમના પ્રકાશકે વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન કર્યું છે તેથી અમારે પુનરુક્તિ કરવાની અત્યારે આવશ્યકતા નથી. તોપણ એટલું કહ્યા વિના નથી ચાલતું કે આ લેખો કે જેનો સંગ્રહ અમે સામયિક પત્રોમાંથી જ કર્યો છે, તે અનેક દૃષ્ટિબિંદુઓથી વિચારતાં અત્યંત ઉપયોગી અને અકૃત્રિમ ચૈતન્યમય છે. અમારા આ મંતવ્યને સમાજના સુઝ વાચકોનો તથા સમાલોચકોનો ટેકો હોવાથી જ અમે નિઃસંકાયપણે અમારો અભિપ્રાય ઉક્ત શબ્દોમાં વ્યક્ત કર્યો છે. મહારાજશ્રીની લેખગત ભાવનાઓમાં ગતાનુગતિકતા કિંવા પરાધીનતાનો અંશ દૃષ્ટિગોચર થતો નથી. જીજ્ઞા શબ્દોમાં કહીએ તો તેમાં એક પ્રકારની એવી સ્વાભાવિકતા તથા મહાપ્રાણુતા રહેલી છે તે વાચકના હૃદયને અભિભૂત કર્યા વગર રહેતી નથી. વસ્તુતઃ જેઓએ લેખસંગ્રહનો પ્રથમ ભાગ અ-

સોકથો હશે તેમજ જેઓ આ દ્વિતીય ભાગનું સાદાંત અવલોકન કરશે તેઓ લેખક શ્રી કે, મદાચનશ્રી જેવા સ્પષ્ટ અને ઉદાર ભાવવાળા વક્તા છે, તેવાજ સ્પષ્ટ અને ગંભીરભાવવાળા એક લેખક પણ છે. જેઓ યથાર્થ વિચારે છે તેમને ખરી રીતે લેખક કે વક્તાનું વિશેષણ લગાડવું તે પ્રાયઃ નિર્ણય જ છે. મદાચનશ્રી ચારિત્રવિજયજ્ઞના લેખો તથા ભાષણોનું મનન કરવાથી જણાય છે કે તેમને પ્રસિદ્ધ વક્તા કે પ્રસિદ્ધ લેખકની ટાટીમાં મૂકવા કરતાં પ્રસિદ્ધ વિચારકની ટાટીમાં મૂકવા એ વધારે અધિકારનું છે. વિચારક:-અનિભાગીય પુરુષો અને તેમની ભાવનાઓ એજ સમાજનું કે રાષ્ટ્રનું વાજતી ગૌરવ છે. એ ગૌરવ ચિરસ્થાયી રહી શકે તેટલા માટે આવા સંશુદ્ધની જરૂર છે. આજે પાંચ વર્ષ પછી પણ એવી જલતો એક સંગ્રહ દ્વિતીય ભાગ તરીકે બહાર પાડનાં અને તે અમારા ઉદાર પ્રાદેશના દરેકમગમાં અર્પતાં અમે હારે આનંદ અનુભવીએ તે સ્વાભાવિક છે.

પ્રસ્તુત લેખસંગ્રહમાં મુખ્યત્વે બે વસ્તુ અધિકપણે આપણું ધ્યાન આકર્ષે છે. એક વિષયવૈચિત્ર્ય અને શીઘ્ર સંદાનુભૂતિ કિંવા મહાપ્રાણતા. અનુક્રમણિકા લેવાથી જણાઇ આવશે કે સમાજધર્મ તથા આચાર-વ્યવહાર સંબંધી જે વિવિધ પ્રશ્નો આપણા નિત્યના જીવનમાં ખડા થાય છે, અને જે પ્રશ્નોનું નિરાકરણ સામાન્ય ચક્રિયથી બહાર હોય છે તે પ્રશ્નો મદાચનશ્રીએ ઉપડી લઇ તેનું બહુ દૃઢગતથી સમાધાન કર્યું છે. તેમજે કયા કયા પ્રશ્નોનું કેવું સમાધાન કર્યું છે, તે આપણે વિચારવાલોકનરૂપે હજી લેવાનું જાતી છે તેથી અહીં અમે તે વિષે બોલવા નથી. તોપણ સ્પષ્ટતાને ખાતર કદીયું કે કેળવણી, જીવન, આચાર, પરંપરાની પ્રગંઘા આદિ વિષયો કે જે આપણને નિત્યના સંદર્ભમાં

લીધે સામાન્યવત્ થઇ ગયા છે, તે વિષયો ઉપર મહારાજશ્રીએ પોતાની પ્રતિભાનો પ્રકાશ નાંખી આપણને વિચાર ચલાવવાની સામગ્રી પુરી પાડી છે. પ્રતિભાના અનેક લક્ષણોમાં આ પણ એક મુખ્ય લક્ષણ છે કે તે એક સાધારણમાં સાધારણ ઘટના કિંવા વ્યવહારને પોતાનો દિવ્ય પ્રકાશ આપી તેનું ગૂઢ સ્વરૂપ વિશ્વ સંમુખ રજુ કરે છે. આ પુસ્તકમાં એવા અનેક વિષયો છે કે જેની આપણને સાધારણ રીતે ઉપેક્ષા જ કરવાને લલચાઇએ. પરંતુ મહારાજ શ્રી ચારિત્રવિન્યયજીએ પોતાની પ્રતિભાથી એ વિષયોને વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુઓ દ્વારા એવા અત્રં-કૃત કર્યા છે કે વિષયોના વાંચનનો તથા મનનનો શ્રમ નિષ્ફળ નીવડતો નથી એટલું જ નહીં પણ રસોત્પત્તિ મુદ્ધાં કરાવે છે.

ખીજી વસ્તુ મહારાજશ્રીના લેખોમાં જે તરી આવે છે તે સહાનુભૂતિ છે, એમ ઉપર કહેવાઇ ગયું છે. સહાનુભૂતિ કોને કહેવાય અને લેખમાં કયે સ્થળે લેખકની સહાનુભૂતિ અથવા વધારે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો મહાપ્રાણતા રહેલી છે તે દર્શાવવું સહજ સાધ્ય નથી. તો પણ એક અંગ્રેજ લેખકના શબ્દો સહાનુભૂતિનો ભાવ સમજાવવામાં કિંચિત્ અંશ સહાયક થશે એમ ધારી અહીં નોંધીએ છીએ. તે લેખક જેઓ લેખકપણાની ઉમેદવારી કરતા હોય અથવા પોતે સુયોગ્ય લેખક તરીકે ખપવાની મહત્વાકાંક્ષા ધરાવતા હોય તેમને માત્ર એક જ સલાહ આપે છે. તે પૂછે છે કે “શું તમે લેખક બનવા ઇચ્છો છો ? જે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર હકારમાં આપતા હો તો સૌ પ્રથમ તમારી જાતિનો અથવા સમાજનો હજારો વર્ષ ઉપરનો ઇતિહાસ વિચારી જાઓ ! તમે પ્રથમ કેવી સ્થિતિમાં હતા અને અત્યારે કેવી સ્થિતિમાં છો તેની તુલના કરો. તમે વર્તમાનકાળે કેટલા નિર્જાળ, નિરૂત્સાહી તથા નિઃસત્વ થઇ ગયા છો તેનું મનન કરો.

આટલું કરના પછી એ તમારાં મેવામાંથી આંકુનો મચ્છ વધી ન ની-
કશે તો તમારી કલમને ફેંટી દો, ચાલીનો ખડીયો ઉઘો વાગો અને
લેખ લખવા તૈયાર રાખેલો કાગળનો નળ્યોસગમાવી ઘો." અર્થાત્ પૂર્વ-
ની જાણનાલાલીના સ્મરણથી અને વર્તમાન અધ્યયનના દર્શનથી એ
તમારું હૃદય કુશ્લ ઉઠે નહીં, તમારા સમાજની આવી દુર્દશા નિદાગ-
વાથી તમારો આત્મા દુઃખભારથી ત્રાસી ઉઠે નહીં તો તમારામાં લેશ-
માત્ર પ્રાણ નથી, લેશમાત્ર સદાનુભૂતિ નથી અને પ્રાણ તથા સદાનુભૂતિ
વગરના શબ્દો કશી અસર ઉપજાવવાને સમર્થ નથી. જેનું હૃદય સમા-
જની દુર્દશા નીરખી દ્રવ્યા કરતું હોય, જેનો પ્રાણ ઉત્પત્તિ, સન્માર્ગ
તેમજ સગચારા અર્થે સર્વદા વ્યગ્ર રહ્યા કરતો હોય તેજ લેખક અથવા
વક્તા એ બોલ લખવાનો તથા બોલવાનો યથાર્થ અધિકારી છે. મદાગજ
શ્રીચારિત્રવિગ્રહના લેખોમાં એવી સદાનુભૂતિ રહેલી છે તે વાંચકો પોતેજ
આ અન્યમાં જોઈ શકશે. તેમના લેખોમાં આ દેશની પ્રગતિ શું થઈ છે, જોન
સમાજકેવી આકાંક્ષા ગણે છે તથા સમાજના વિવિધ અંગો પાંગો કેવા પ્ર-
કારની વ્યથાથી પીડાય છે તેનું મૂલ્યન છે અને તે પણ કેવળ શ્રુત મૂલ્યનરૂપે
નહીં પણ સદાનુભૂતિયુક્ત મૂલ્યનરૂપે. પ્રત્યેક મૂલ્યના સલાદ અને ઉપદે-
શમાં લેખકની મદાપ્રાણતા તરી આવે છે અને વાંચનારના આત્માને પણ
અસર કરે છે. કાંઈ કાંઈ રથો તેમનો ઉપદેશ જોતરના જેવો કાગળ તો
કાંઈ રથો મધ્યાન્દના પ્રખર તાપ જેવા કઠોર, તો કાંઈ રથો મુંદર
સ્વાભાવિક ઝંઝ જેવો સરલ બન્યો છે તેનું કારણ પણ લેખકના
અંતઃકરણમાં રહેલી સદાનુભૂતિ સિવાય બીજું કંઈ જ નથી.

આ સંજ્ઞના લેખોનો પરિચય કરાવવાનું મુખ્ય કામ પાંચનું મુકી
અમે વિષયાંતર કર્યું છે, એમ જો કાંઈને લાગે તો તેને માટે કામા-વાચના

રૂપી વિવેકની જરૂર નથી. કારણ કે લેખોની તેમજ લેખકની વિશેષતા સમજાવ્યા પહેલાં તે વિષે વિવેચન કરવા બેસવું એ અમને ઉચિત લાગ્યું નથી. અમે આશા રાખીએ છીએ કે આ લેખોની ઉપયોગિતા તથા આદર્શીયતા અમારા વાચકો સમજી ગયા હશે.

પ્રસ્તુત સંગ્રહનો પ્રથમ લેખ “કેળવણીનું ઉદ્ભવસ્થાન”

નામે છે. તેમાં લેખકે વર્તમાનકાળે-કેળવણીના પ્રચાર માટે થતી વિવિધ હીલચાલોનું સ્વરૂપ સમજાવી કેળવણી એટલે શું અને તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે ઇત્યાદિ પ્રશ્નો રજૂ કરી અધ્યાત્મદ્રષ્ટિએ તેનું નિરાકરણ કર્યું છે. મહારાજશ્રી યથાર્થ જ કહે છે કે બુદ્ધિને વિચિત્ર પ્રકારના સંસ્કારો-રૂપી પટોથી આચ્છાદિત કરી દેવી એનું નામ કેળવણી નથી. અર્થાત્ આત્માની સ્વાભાવિક તથા અપ્રતિહત જ્ઞાનધારાને રંગબેરંગી બનાવવી તે યથાર્થ શિક્ષણ નથી. પણ આત્માને નિર્મળ તથા નિરાવરણ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો તેનું જ નામ કેળવણી છે. આ વાત આપણા યુનીવર્સિટીના સંચાલકો તથા પદવીધરોને રૂચશે કે નહીં તે અમે નથી જાણતા. તો પણ લેખકની ઉક્ત સૂચનામાં ભારતવર્ષની જે આકાંક્ષા છે તે તો ઉપાદેય અને આવકારદાયક છે એમાં કશો શંક નથી. સ્વતંત્ર બુદ્ધિવાળા શાંધક:-વિચારકો અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ પુનઃ આ દેશમાં જન્મે અને આપણું જાતીય ગૌરવ ટકાવી રાખે એ મૂખ્ય સૂર સમગ્ર લેખમાં અવ્યભિચરિત રહ્યો છે અને તેથી મહારાજશ્રીનું વક્તવ્ય બહુ સ્પષ્ટરૂપે બુદ્ધિગમ્ય થાય છે. બીજો લેખ “ધાર્મિક કેળવણી” નામનો છે. જો કે પ્રથમ તે એક ભાષણરૂપે પ્રકટ થયો હતો, તો પણ તેમાં એક લેખ જેટલું જ મહત્ત્વ સચવાયેલું હોવાથી આ સંગ્રહમાં યથાસ્થાને યોજ્યો છે. આપણામાં બાહ્ય આચારોની ધમાક જે વધી પડી છે તે કટલી

અરથાને છે તે બનાવી મહારાજશ્રીએ મહેતુક ક્રિયાકાંડ ઉપર વાજશ્રી
ભાર મૂક્યો છે. લેખકની સાથે અમને એકમન થયા વિના નથી ચાલતું
કે “ હવે નવશિક્ષિત યુવકોમાં શુદ્ધિશક્તિ જાગૃત થઈ છે અને તેથી
તેઓ અત્યાસની શ'ક પ્રવૃત્તિનાં કારણે શોધી કદાવી તેને રસવાળા
પ્રવૃત્તિ બનાવવા ઇચ્છે છે. ” ધાર્મિક દેશવર્જીના પ્રયાસરૂઢ સતત શ્રમ
સ્વીકારનાર મુનિવરો તથા પાઠશાળાના વ્યવસ્થાપકો ધાર્મિક ક્રિયાના
રહસ્યો વિવેકપૂર્વક સમજાવે અને તે પછી તે ક્રિયાઓ કરવાનો આગ્રહ
નવશિક્ષિતોને કરે તોજ તે ફતેહમંદ થાય એમ અનેકવાર કહેવાઈ ગયું
છે. મહારાજશ્રીએ એજ વાત બહુ આવેશ પૂર્વક અને સુદૃઢપુરસ્કાર આ
લેખમાં કસાવી છે. વર્તમાન જમાનાના યુવકો ધાર્મિક ક્રિયા પ્રત્યે રૂચી
નથી ધરાવતા એ ફરીવારનું નિદાન શોધી કદાવવામાં મહારાજશ્રીએ
સાફળ્ય મેળવી છે એમ અમારે નવશિક્ષિતો-કે જેમની ઉપર નારિતક-
તાનો વિના કારણે આરોપ કરવામાં આવે છે તેમની તરફથી કદી દેવું
નેહ્યું. કહેવાની નારિતકતાનો એય વધારે આગળ કેલાવા ન પામે
એવી, ક્રિયાઓ પ્રતિ એકાંત આગ્રહ ધરાવનારાઓની, જે છુટ્ટા દોષ તો
તેમણે મહારાજશ્રી ચારિત્રવિજયક્રમે આ આખો લેખ શાંતભાવે અવ-
લોકી જવો અને પૂજન તથા તીર્થયાત્રાનું જેવું અસરકારક રહસ્ય મહારા-
જશ્રીએ સમજાવ્યું છે તેવીજ વાતનાં રહસ્યો અન્યાન્ય ક્રિયા પરત્વે પણ
સમજાવવાની કૃપા કરવી. વિશ્વાસ અથવા શ્રદ્ધા એ જેમ ધર્મનું
મૂળ છે તેમ વ્યવહાર મંદિરનો પાયો પણ વિશ્વાસ ઉપરજ નિર્ભર
છે એ વાત ત્રીજા લેખમાં મહારાજશ્રી દર્શાવે છે. પ્રપંચ, માયા, પ્રતા-
પગા અને કેવળ ફગાતાના દાવ-પેચમાંજ પોતાનાં સમરત બોલોનો
ઉપયોગ કરનાર અને તેને માટે મગફળી લેનાર કહેવાતા “ પોલીટીસ્યનો ”

કિંવા કુટિલ નીતિના હીમાયતીઓ સન્મુખ આ લેખ ઉપહાર રૂપે રજુ થવો જોઈએ. સરલતા અને વિશ્વાસ એજ ખરેખરી સફળતાની ચાવી છે એ વાત આ લેખમાં મહારાજશ્રીએ રસભરી રીતે વર્ણવી છે. અંગ્રેજીમાં જે કહેવત છે કે “ પ્રમાણિકતા એજ સર્વોત્તમ રાજનીતિ ” છે, તે કહેવત ઉપરજ લેખકે વિવેચન કયું હોય એવો ક્ષણવાર આભાસ થાય છે. પરંતુ એટલેથી જ નહીં અટકતાં સામાન્ય વ્યાવહારિક પ્રસંગોમાં પણ વિશ્વાસ અથવા પ્રમાણિકતાની પગલે પગલે જરૂર સ્વીકારવી જોઈએ એ સિદ્ધાંત પર્યંત લેખક આપણને દોરી જાય છે. આર્ય નરનારીઓનો વ્યહાર પણ ધર્મમય જ હોવો ઘટે છે. એવું સૂચન પ્રકારાંતરે યુક્તિ પૂર્વક લેખકે કયું છે અને તે યોગ્ય છે એટલુંજ નહીં પણ ભારતવર્ષનું તો એ સનાતન સત્ય છે. સમસ્ત આર્યાવર્તની આંતરિક જવલંત આકાંક્ષા જ જાણે મહારાજશ્રી પાસે લખાવતી હોય કે:—“વ્યવહારમાં ઉચ્ચ જીવન ગાળનારને છેતરનાર કોઈ છેજ નહીં” એમ શું નથી લાગતું? આપણા પરસ્પરનો અવિશ્વાસ એજ આપણી દુર્દશાનું મૂળ છે એ કથનને શું આપણા અંતઃકરણનું અનુમોદન નથી? મનુષ્ય જાતિમાં અવિશ્વાસનાં મૂળ કેવી રીતે રોપાયાં? એ પ્રશ્નનો ખુલાસો પણ મહારાજશ્રીએ કરી દીધો છે. તેઓ કહે છે કે “ મનુષ્ય ખીજતી પોતાને વ્યવહારમાં ખતેલો દેખે છે માટેજ તે અણુવિશ્વાસુ છે, તેથીજ તે દુઃખી અને દીન છે.” ખીજ શબ્દોમાં કહીએ તો અન્યકોઈ તમારા પ્રત્યે નાલાયકી દર્શાવે તો તેથી તમે નાલાયક બનતા નથી, અન્યની શકતા નીહાળી તમે પણ શક બનવાનો પ્રયત્ન કરો તો તમે દીન-દુઃખી થાઓ એટલુંજ નહીં પણ સંસારના સમસ્ત વ્યવહારોને વિવશ બનાવી દો એમાં આશ્ચર્ય જ શું છે? આ આખો લેખ ઉપવ્રક દ્રષ્ટિથી જ અવલોકવા યોગ્ય નથી. તેમાં વિચાર

અને નાનાની પણ જરૂર છે, એટલું કહી દેવે આપણે “આચાર” નામના અનુચ્છ લેખ ઉપર ટ્રિપ્પાન કરીશું. આચાર શબ્દથી દાહએ મજરાવાનું નથી. કારણકે આ લેખમાં આચાર શબ્દ બહુ વ્યાપક અર્થમાં વ્યવહારાયો છે. સ્પર્શસ્પર્શના તેમજ સ્નાન-જોડનાદિકના હુદ આચારો કે જે વડે મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ કેટલેક અંશે શુદ્ધ થઈ મધુ છે એવી યોગ્ય ફરીયાદ કરવામાં આવે છે તે જ આચારોની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરવાની મદદગારથી જેવા દુરદર્શી વિચારો દોષો કરે એમ ધાર્યું તે જ અન્વાય છે. આ લેખમાં લેખકે વર્ગાત્મ વિરે સંદેશ હસાને ફરી વળ્યાંઅમજન્ય આચારો ફરી સ્વાભાવિક રીતે અસ્તિત્વમાં આવ્યા તેનું સિદ્ધિદર્શન કરાવ્યું છે. વર્તમાન કાળે એજ સ્વભાવજન્ય કુદરતી આચારો કેટલા કૃત્રિમ અને ભારતૂન થઈ પડ્યા છે તે પણ નિરૂપ્યું છે. આચારોમાં કૃત્રિમતા અને અસ્વાભાવિકતા ફરી રીતે પ્રવેશવા પામી નેના અનેક કારણો પછી ઉપદેશકો કિંવા સમાજના નેત્રઓનો દુરાગ્રહ એ પણ એક કારણ છે એમ મદદગારથી જણાવે છે. સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો મનુષ્ય પોતે આચારને અનુકૂળ બનાવતો જલ્દી આચારને કૃત્રિમ તથા ઊભવિચ્છિન્ન ફરી સ્વાનુકૂળ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને તેમાં ઉપદેશકો પ્રધાન પ્રેરણા કંઈ છે એથી જ આચારોની મદદતા હુમગ્રાપ થઈ ગઈ છે, એવો લેખકના કથનનો આશય દોષ એમ સંભવે છે. આચારનો વાસ્તવિક અર્થ કેવો ઉદાર અને ઉચ્ચ છે તે આપણે લેખકના પોતાના જ શબ્દોમાં વાંચીએ તો આ પ્રમાણે છે:—“દાહ પશુ રીતે મનને જ્ઞાન રાખવું, અશુભ વર્તનથી મનને અટકાવવું એ જ આચારનું કર્તવ્ય છે.” આ ટ્રિપ્પે વિચારનાં મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ જેથી ખીણવા પામે, મનુષ્યની માનસિક, શારીરિક અને આત્મિક શક્તિઓ વિકસવા

પામે એજ આચારના સુંદર અભિધાનને યોગ્ય છે. કાંઈ પણ પ્રકારના આચારની ઉપયોગિતા વિષે નિર્ણય કરતાં પહેલાં ઉક્ત અર્થની સાથે આચારની કસોટી કરી જોવાની અને ત્યારબાદ તે આચારને વ્યવહારમાં મૂકવાની અમારી પાઠકવર્ગને લલામણુ છે. આ કસોટીનો જો સર્વદા ઉપ-યોગ કરવામાં આવે તો અમને ખાત્રી છે કે આચારના નામે જે કલેશો, કંકાસો અને ભેદોપભેદો પડી ગયા છે અદશ્ય થયા વિના રહે નહીં.

પાંચમો લેખ “જૈન” શિર્ષક છે અને તે જૈનત્વનું મિથ્યાભિમાન રાખનારાઓ માટે અત્યુપયોગી છે. આ લેખમાં વિશુદ્ધ ધાર્મિક દ્રષ્ટિએ તેમજ ન્યાયસંગત વિચાર દ્રષ્ટિએ “જૈન” પણાતું યથાર્થ સ્વરૂપ આ-લેખિત કરવામાં આવ્યું છે. આપણા જૈન સંપ્રદાયમાં અપેક્ષા શબ્દ બહુ બહોળા પ્રમાણમાં વ્યવહારમાં છે, એટલું જ નહીં પણ એ શબ્દ જૈનોનો ધરગતુ થઈ પડ્યો છે એમ કહીએ તો પણ ચાલી શકે. અપેક્ષાદ્રષ્ટિ કે જે વસ્તુતઃ કલેશ અને વિવાદનું સમાધાન કરનાર છે તે જ અપેક્ષાનાં બહાના નીચે ધણા ગંભીર કલ્લહો આપણા સંપ્રદાયમાં ઉત્પન્ન થયા છે. મહારાજશ્રી અપેક્ષાનો ખરો અર્થ આ લેખમાં રજુ કરતાં કહે છે કે—

“સામાની બોલવાની કે લખવાની મતલબ ગમે તેટલી વિરૂદ્ધ ભાસતી હોય તો પણ લક્ષ્યને લક્ષમાં રાખવાનું શિક્ષણ અપેક્ષા આપે છે.” જ્યાં અપેક્ષા હોય ત્યાં વિવાદ ટકી શકતો નથી. આપણે જૈનો અપેક્ષાનો ગમે તેટલો મિથ્યાડંબર ધરાવીએ તો પણ મહારાજશ્રી આ લેખમાં કહે છે તેમ “ભલેને મનને ફેસલાવવા અપેક્ષાઓ માનો પણ જ્યાં ભેદ છે જ્યાં વિવાદ છે ત્યાં વચન સાપેક્ષતા—વિચારસાપેક્ષતા કે વર્તનસાપેક્ષતા ટકી શકતી નથી.” આ લેખ જરા વિશેષ વિસ્તારવાળો છે તો પણ વિપથગામી જૈનોએ તો ખાસ ધૈર્ય રાખી તેનું અવલોકન કરી જવું

નોંધએ. તેમાં એવા અનેક મુદ્દાઓ છે કે જે સંજ્ઞાંધે વિસ્તાર કરવાનો લોભ મુજેલીથી અમે કાણુમાં રાખી શકીએ છીએ. તોપણ મહારાજ-શ્રીના પોતાના જ વચ્ચગંબીર શબ્દો આ સ્થળે ઉપયોગી થઈ પડશે એમ ધારી એક બે બાજતો ઉપર લક્ષ્ય ખેંચીશું. જૈન કાણુ ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં લેખક કહે છે કે જૈન શબ્દ નિરૂપાધિક અને અવિશિષ્ટ છે. છતાં કાંઈ પૂછે કે તમે કેવા જૈન છો તો તરતજ તે નિરૂપાધિક જૈન શબ્દને 'વેતાંબરપણાનું' કે દિગંબરપણાનું કે એવું જ બીજું કાંઈ જ્ઞાતનું ઉપાધિમય પૂછડું આપણે વગગાડી દઈએ છીએ. ત્યાં ઉપાધિ છે ત્યાં રાગ-દ્વેષ અનિવાર્ય છે અને ત્યાં રાગ-દ્વેષ છે ત્યાં જૈનત્વ સંભવતું નથી. "ઉપાધિ નો કદાચ ક્ષંતિય ગણાઈ શકે પણ એ ઉપાધિના મોઢે આપણા એક જૈન સંપ્રદાયમાં ફેટલો વિખવાદ ઉત્પન્ન કર્યો છે એ વાન-ની પુનરૂક્તિ કરવાની જરૂર નથી. "જૈન" પદના પવિત્ર વાવટા નીચે જૈનાભાસો કેવા અનર્થો કરે છે તે પણ લેખક નિરૂપતાથી બતાવી દીધું છે.

આગળ વધતાં તેઓ જૈનત્વ પ્રાપ્તિનો ક્રમિક દેવાન પુરો પાડે છે અને છેવટે વિચાર જૈન, ક્રિયા જૈન તથા વિચાર ક્રિયા જૈન એવા જૈનના ત્રણ બેદો પાડી પ્રવર્તતી ગેરસમજને દૂર કરે છે. આ ત્રણ બેદો બહુ જાણવા જેવા છે અને અમને આશ્ચર્ય છે કે વાચકવર્ગ એકવાર તે પ્રતિ દષ્ટિપાત કરી જશે. સમગ્ર લેખ સદ્વાનુભૂતિથી પરિપૂર્ણ છે. સમાજની શોચનીય રિયલિટીએ લેખકના હૃદયને બારે આઘાત કર્યો હોય એવું પ્રકટપણે આ લેખથી જણાઈ આવે છે. છદ્દો "અર્હિસા પરમો ધર્મઃ" નામનો લેખ પણ જૈનોપયોગી છે. જે કે તેમાંની સુચનાઓ જૈનેતરોને પણ

ઉપયોગી છે એમ નિઃશંકપણે કહી શકાય. કારણ કે જૈનેતર ગુરૂઓ કે જેઓ પોતાને અહિંસાપ્રિય તરીકે ઓળખાવે છે તેઓ પ્રકારાંતરે હિંસા ધર્મને કેવું ઉત્તેજન આપે છે અને તેજ ધર્મગુરૂઓ ધારે તો આ ભારતવર્ષને કેવો દયામય-સ્વર્ગીય દેશ બનાવી શકે તેનું સવિસ્તર વર્ણન આ લેખમાં છે. અહિંસા ધર્મના પાલનથી દેશ આબાદ રહે છે એવા ઉદ્દેશથી જ ગાય જેવા પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવાનો સંપ્રદાય ભારતવર્ષમાં આત્યંક આવે છે એમ કહેવું તે અખંડ સત્ય નથી તો પણ વર્તમાન યુગને તેવી ચુકિત આપવાની જરૂર પડે તો નિઃસંકોચપણે આપી શકાય. જીવદયા પ્રત્યેનો આપણો અત્યાગૃહ જોઈ પરધર્મી મુસલમાનો વિગેરે માત્ર વિરૂદ્ધાચરણ પ્રદર્શાવવા માટે જીવહિંસા કરવા લાગ્યા એમ આ લેખમાં મહારાજ શ્રી એક સ્થળે નિરૂપે છે. આ વાતને હજી પ્રમાણ મળ્યું નથી. એટલું તો ચોક્કસ છે કે જીવદયાની ઘેલછા પાછળ ઘણીવાર આપણું મનુષ્ય તરીકેનું કર્તવ્ય આપણે ભૂલી જઈએ છીએ. જીવદયા જ સર્વસ્વ છે એવું માનનારા ઝતુનીઓ મનુષ્યરક્ષાનું સર્વોત્કૃષ્ટ રહસ્ય સમજવાની ધીરજ રાખી શકતા નથી. જૈનો કે જેઓ અહિંસા ધર્મને મન-વચન-કાયાથી અનુમોદે છે તેઓ યથાર્થ અહિંસાધર્મી હોય તો તેમના સમાજમાં ઘણીવાર જે ચિત્તકલેશના પ્રસંગો બને છે તે બનવા પામે નહીં. અહિંસાપ્રિય મનુષ્યો પાસે પશુ-પક્ષીઓ પોતાના સ્વાભાવિક વૈરો ભૂંડી જાય છે તો પછી મનુષ્યો સર્વ પ્રકારની શત્રુતાને ભૂંડી જાય એમાં આશ્ચર્ય જ શું છે ? છતાં આજે આપણે જોઈએ છીએ કે છટાદાર પ્રપંચી અસત્યભાષી અને કૂશળ માયા કપટી પુરૂષો જેવા અહિંસાપ્રિય જૈન સમાજમાંથી મળી આવશે તેવા ભાગ્યેજ અન્ય કોઈ સમાજમાં મળી આવશે. બહુિક જાતિ જેવી પ્રપંચી જાતિ આપણામાં

વગર અમે દેવી શકના નથી. આજકાલ ખુશામત દિવા પરંપર
 પ્રથમ કદવાની કદંગી રીતે આપણામાં અધિકપણે લાખત થઇ મઇ
 છે. દુકાન ઉપર નોકરો દ્વારા શેડની દાગરીમાં જ શેડના યજ્ઞોગાન
 થતાં આપણે રોડએ ધીએ, ઉપાયોમાં મુનિઓની દાગરીમાં ને-
 મની જ દ્રષ્ટિ મંમુખ તેમની પ્રાંતિનાં રોજો ગાવાનાં નિત્ય સાંમગીએ
 ધીએ, માનપત્રો, જીવનચરિત્રો તથા વાળીના સામાન્ય વ્યવહારોમાં પણ
 પ્રથમ પુરૂષની ખુશામતના રજૂશિંગા એવ તો નેમ્થી પુંકવામાં આવે
 છે કે હવે એ ખુશામતના કોરો પ્વની સાંમગી આપણા કાન બંદરે મારી
 ગયા છે. આવી ખુશામતથી કેવું કુદર જન્મે છે તે આ લેખમાં મદા-
 ગાજીએ બહુજ અચ્છી રીતે દર્શાવી આપ્યું છે. એક વ્યક્તિનાં અ-
 મુક પ્રકારનાં છતાં મુજો માટે તેની પ્રથમ કદવામાં આવે તો ને કોઇ
 રીતે અધર્મિત નથી એમ લેખક પોતે જ કહે છે અને તે વાજમી છે. પણ
 સ્વાર્થી માણસો દ્વ ઉપદાનની પ્રથમ કરી છેવટે પોતાનું સામાનું તથા
 સમરન પ્રગતનું એવું અધઃપતન કરાવે છે કે પુનઃ પૂર્વની સ્થિતિ
 પ્રાપ્ત કરતાં ધજો કાળ નીકળી જાય છે. રાગને, મુનિને, શેડને તથા પ-
 નિને જમાડનાર આ જગતમાં જો કોઇ લેખ તો અનુક્રમે તેમના આધિનો
 બકનો, નોકરો તથા અર્ધાંગનાઓ જ રહેતે જાગે છે, એમ અસરકારક
 રીતે મદાગાજીએ આ લેખમાં દર્શાવી આપ્યું છે. લેખક પોતે એ વિ-
 પ્વ એવા વિશદભાવે વર્ણવ્યો છે કે અમારે ધિરે તો તે લેખપ્રતિ અ-
 મુલીનિર્દેશ કરવા સિવાય અન્ય કંઇ કર્મ રહેતું નથી. દસમે લેખ “લા-
 ઠગોરી” ની આવશ્યકતા દર્શાવનાર છે. પુનઃકાલ્યો અથવા વાંચ-
 નાલ્યોની આપણા દેશમાં બહુ જરૂર છે એ વાત નિર્વિવાદ છે. મદાગ-
 જીએ એજ વાત મંજોરનાથી આ લેખમાં દર્શાવી છે. લેખકનો

સહાનુભૂતિથી છલકાતો આત્મા, એક સ્થળે કહે છે કે:—“ જિનમંદિરો અને ઉપાશ્રયોને માટે સેંકડો ટીપો મુંબઇ જેવા શહેરમાં ફરતી જોઇ શકશે પણ સમસ્ત ધર્મ-કર્મ-વ્યવહાર જેનાથી શોભી ઉઠે એવી લાઇ-એરી માટે કોઇ ટીપ કરતો કે ભરતો નજરે પડતો નથી. ” લેખકનું આ કથન અયથાર્થ છે એમ કહેવાની કોઇથી હીમત થઈ શકે તેમ નથી. લેખકની સાથે આપણે પણ ઇચ્છીશું કે:—“ વિદ્વાનો, શ્રીમંતો અને વિદ્યાવિલાસી યુવકો વગેરે દરેકના હૃદયમાં લાઇએરીની આવશ્યકતાની ઉર્મીઓ ઉછળે, અને તેનો પ્રવાહ વચનદ્વારા તથા ક્રિયાદ્વારા બહાર પડે કે જેના પરિણામે અનેક અનુભવી પવિત્રાત્માઓ આનંદ-શાંતિ-સુખ પ્રાપ્ત કરવા લાગ્યશાળી થાય ”

આ પછીનો સ્વતંત્રતા નામનો લેખ સ્વચ્છંદને જ સ્વાતંત્ર્ય માની બેસનારા ઉચ્છૃંખલ નવયુવકોને માટે એક આનંદરૂપ છે. રાગ-દે-ષાદિ આંતરિક રીપુઓથી સ્વતંત્ર થવું એજ ખરી સ્વતંત્રતા છે, એમ આ લેખમાં મહારાજશ્રીએ દર્શાવ્યું છે. જડવાદપ્રિય પ્રજાઓના સહવાસને લીધે આપણામાં જે કેટલાક દુર્ગુણો પ્રવેશ કરી ગયા છે તે પૈકી ‘સ્વચ્છંદતા’ નો દુર્ગુણ એક મુખ્ય છે, એમ કહેવામાં અત્યુક્તિ નથી. યુરોપ અને ભારતવર્ષનો જે સંયોગ પ્રારબ્ધવશ થયો છે, તેના અનેક કારણો પૈકી આ પણ એક કારણ છે કે યુરોપ ભારતવર્ષ પાસેથી આત્મિક સ્વતંત્રતાનો દિવ્ય મંત્ર શીખી શકે. મહારાજશ્રી આ લેખમાં એજ મંત્રનો મૃદુ કંઠે ઉચ્ચાર કરે છે. આર્યતનુજીને માટે એ મંત્ર પરમ આદરણીય છે, એટલું જ નહીં પણ એ મંત્રનો સાક્ષાત્કાર કરાવવા અર્થે જ તેમનું અવતરણ છે. અંતિમ લેખ

પ્રતિક્રમણ* વિષયક છે. તેને કે તે એક ચર્ચાત્મક લેખ છે અને તેમાં વચ્ચે પરી મધ્યસ્થ જનવાનું સાદુસ ખેડવું એ અમને અ-વાસ્તવિક લાગે છે તો પણ મદારાજશ્રીનું વિચારસ્વાતંત્ર્ય તથા ઉચ્ચ યુક્તિવાદ આ લેખની પ્રત્યેક પંક્તિમાં જણાઇ આવે છે એમ કહેવામાં અમે દોષ જનનો પડાપાત કરના નથી. આવું વિચાર સ્વાતંત્ર્ય-ઉચ્ચાર સ્વાતંત્ર્ય અને તેની સાથે આવો સંવૃદ્ધિભાવ આપણા સમાજના જે લેખકો તથા વક્તાઓ ધરાવના દોષ તેમને અભિનંદન આપીનેમની ભાવનાઓના પ્રચારરૂઢિ* યથાશક્તિ જોગ આપવાનું જૈનસમાજને કપારે મુશ્કેલ?

અમારું દર્શન્ય અંધગત ભાવનાઓનો કિચિત્ પરિચય કરાવવાનું હતું. અને તે અમે આ ઉપોદધાન દ્વારા યથાશક્તિ જનવ્યું છે. મદારાજશ્રી આરિત્રવિજયજીની ઉત્તમ અને વિશાળ ભાવનાઓ વાળીનો જલોજો દેશાંશ ધાપ, તેમના જેવા વિચારકો અને માર્ગદર્શકોને આપણે સમાજ પીઠાને અને એ રીતે જૈનધર્મ, જૈનસાજ, તથા જૈનદર્શન ક્રમશઃ વિ-કાસક્રમમાં આગળ વધે એજ અમારી એક માત્ર ઉત્કંઠા છે.

પ્રકાશક.

પ્રસિદ્ધ વક્તા મુનિ મહારાજશ્રી ચારિત્રવિજયજી.

પ્રસિદ્ધવક્તા મુનિ મહારાજ શ્રીચારિત્રવિજયજીના જીવનની કાર્યશ્રેણીનો પરિચય.

જીવનચરિત્રોનો હેતુ

સમર્થ અને કર્તવ્યપરાયણ મહાપુરુષોના જીવનચરિત્રથી પરિચિત થવું એના જેવું મનુષ્યોત્તમ મહાન સૌભાગ્ય લાગ્યેજ ખીલું કંઈ હશે. લોકોત્તર પુરુષોના જીવન ચરિત્રો જગતને આદર્શરૂપ હોય છે. એ ચરિત્રોના યથાશક્તિ અનુકરણથી મનુષ્યો મહાન પદને સહેજે પ્રાપ્ત કરી શકે છે. બીકણને બહાદુર બનાવવાને, નિરૂંસાહીને કર્તવ્યતત્પર બનાવવાને તથા અવિચારીને સ્થિરબુદ્ધિ બનાવવાને મહાન પુરુષોનાં જીવન ચરિત્રો જેવું ખીલું એકે ઉત્તમ સાધન નથી. આવાં ચરિત્રોમાં અને ઇતિહાસમાં કંઈ પણ ભેદ નથી. જેને આપણે ઇતિહાસ કહીએ છીએ તે વસ્તુતઃ મહાન પુરુષોની કાર્યશ્રેણી સિવાય ખીલું શું છે ? દરેક દેશનો ઇતિહાસ પોતાના મહા પુરુષોનાં જીવન ચરિત્રોને બહુ સંભાળથી સંઘરી રાખે છે એટલુંજ નહીં પણ દરેક સમાજ કે સંપ્રદાય પણ પોતાના મહાતુલાવોની કર્તવ્યશ્રેણીને સુરક્ષિત રાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે. કારણ કે એવા અસૌકિક પ્રતિભાવાળા, શૌર્યવાળા પરાંપકારી મહાત્માઓ પોતાના જીવનના પ્રકાશથી ભવિષ્યકાળની પ્રજાના જીવન ઉપર પ્રકાશ નાખે છે અને એ રીતે તેમનાં જીવન ચરિત્રો તેમના અનુયાયીઓને મહાન કીમતી વારસારૂપ થઈ પડે છે. પરંતુ એવા મહાન પુરુષોને શોધી કહાડવા અને તેમના જીવનની મહત્ત્વવાળી ઘટનાઓથી પરિચિત થવું એ કંઈ સરલ વાત નથી. ધ-

બીવાર એવું બને છે, કે સ્વામ્ય મનુષ્યો સંજ્ઞાની પ્રપંચવ્યવસ્થામાંથી
માર્ગ ઉંચું નદી દરી શકવાના કારણે પોતાની નજીકમાં જ વસવાટ અને
વિદરના મદા પુરુષના જીવન ચરિત્રથી છેકજ અવળા દરી કાપ છે અને
તેથી ઉપા મદાન પુરુષના જીવનમાંથી ઉદ્ભવેલા બોધ પડેા હમમમ
તેમને માટે નિઃશ્ચય અને નિઃકામ નીવડે છે. સુમાનનું દિન આદનાનું
એ આવા રિયનિ પસંદ કરના નથી. તેથી તેઓ ગમે તેવા એકાંતમાં
રહેલા મદાપુરુષોના જીવન પ્રસંગોથી પણ પ્રગતને પરિચિત કરે છે,
અને એ રીતે પ્રગતનું કલ્યાણ સારું છે.

મદાન પુરુષો જાનના મુખી જાનના આજ્ઞા આચારો રીતિ-નીતિ
શિવાય વિશેષ કંઈ અંગત પરિચય આપવ નું પસંદ કરના નથી. આપણા
ભારતવર્ષના હનિદાસમાં એવાં અનેક જુઓ મળ્યા આવે છે. મદાકવિ
કાળીદાસ કવિ રચેલા ક્યાં વંશમાં ઉત્પન્ન થયા તેના સંબંધમાં કોઈ એક-
મન થઈ શકતું નથી. કોઈ કોઈક કહે છે કે કાળીદાસનો જન્મ સંક્રામાં
ભેંવા જોઈએ, કોઈ કહે છે કે કાળીદાસની જન્મભૂમિ મેવાડમાં જ છે.
જ્યાં જન્મનોજ નિર્જય નથી થ.નો ત્યાંવંશનો કે માન-પિતાનો નિર્જય
નો થઈ જ કેમ કહે? શ્રીદર્શના સંબંધમાં પણ એવીજ મતભિન્નતા જો-
વામા આવે છે. કોઈ કહે છે કે તે કાળીદાસ રાવ દાસ, અને તેના નામના
અર્થો વચ્ચેના ભેદે પોતે રચેલા નથી. આ જાણ મનમેદામાં શું સસંદેહ
દશે તે દરી શકાય તેમ નથી. પણ એટલું તો સાક્ષ્ય છે કે પ્રતિજ્ઞાથી
નરવંશ જુદા પોતાનો પરિચય આપના નથી. આવા સુધેરોમાં
કંઈ માતા આવા પુત્રને જન્મ આપી જન્મવંશ થઈ
છે, ક્યો પિતા આવા દેવાંથી પુત્રના પ્રત્યે યશસ્વી થયો છે, કંઈ
પતિ આવા પતિદેવની સુધર્મિની જનતા ભાગ્યવતી થતી છે, ક્યો પુત્ર

એવા મહાન પિતાની પ્રજા હોવાનું અલિપ્ત ધરાવે છે, અને હુંકામાં કહીએ તો કયા સહોદરો, કયું કુટુંબ, કયું ગામ અને કયો દેશ એ દેવો-પમ નરના અવતરણથી ગૌરવપૂર્ણ બન્યો છે એ વૃતાંત જાણવાની આ-કાંક્ષા અતૃપ્ત જ રહી જાય છે.

ચરિત્ર—રેખા.

આ પ્રસંગે જે મહાતુલાવના જીવન તથા કાર્યકલાપ વિષે યત્નિ-ચિત્ પરિચય અમે આપવા માંગીએ છીએ તે આપણા જૈન શ્વેતાંબર સંપ્રદાયના વિદ્વા, સંયમ, જપ, તપ, વૈયાવચ્ચ ઇત્યાદિ મુનિજનોચિત સદ્ગુણોથી આપતા એક મુનિરાજ છે. તેઓશ્રી પ્રસિદ્ધ વક્તા મુનિમહારાજશ્રી ચારિત્રવિજયજીના નામથી વિખ્યાત છે. તેઓની સુંદર આકર્ષક અને છટાદાર વક્તૃત્વશક્તિ માટે આ સ્થળે વિસ્તાર કરવો નિરર્થક છે. કારણ કે જૈન પ્રજામાં લાગ્યેજ એવો કોઈ હશે કે જે ઉક્ત મહારાજશ્રીના નામથી પરિચિત નહીં હોય. તેઓશ્રીના પૂર્વાશ્રમ મુંબધી કેટલીક હકીકત મેળવવાનો આ લેખક ઘણો પ્રયત્ન કર્યો છે, પરંતુ તેમાં નોંધએ તેટલી સફળતા મેળવી શકાએલ નથી. માત્ર શ્રીયુત્ કાનજી કરમશી માસ્તર કે જેઓ એક કચ્છી ગૃહસ્થ છે અને મુંબધની કેટલીક જાહેર જૈન હિલચાલમાં અગ્રભાગ લે છે, તેમણે પુછેલા એક પ્રશ્નના જવાબમાં મહારાજશ્રીએ જે કાવ્ય લખ્યું હતું તે ઘણું અર્થસૂચક હોવાથી હું તે અક્ષરશઃ અત્ર ઉતારી લઉં છું. મહારાજશ્રીએ એ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે કહેલું કે:—

(વૈતાલીય.)

“વપુ ધાર્યું” ન હોય વિરતિ, રિમતહાસ્યે જ ભરી મુખાકૃતિ;

કરી હું પ્રતિ જે લખું બધા, વચનો શાંત વિરાગનાં વદા:—

- “ક્યમ કાનશ બૂલ આચરે, તમને મોદ થયો દીગે ખરે;
 મુખ અગનજો ન સંભવે, ક્યમ એ વાન પૂઠો નમે મને. ૨
- શું દના પ્રિય જન્મપૂરવ, તમને યાદ તમે તલું લવ ?
 અમને ત્યમ પૂર્વ એ જાવ, સમજેન યાદી તમે ન સંભવ. ૩
- મુઝી જે તણી ઓગળાવે, દહો દે ક્યાંયની એની જાણે;
 સમજી આકૃતિ આવી ના શકે, નવનો એ ન નિદાગી ઓગળે. ૪
- પિતુ માત મુકામ નામને, વળી પૂઠી કૂળથી શું કામ છે ?
 સમજેન યદિ એ અદાવ રો, ખપ જેનો મુજથી તમે મદો. ૫
- દહો લ્યો દીક્ષ મધ્ય દાખલો, લગનો પંકજ પૂરવો જાલો;
 કુલ કદંમ અંજુ ઉતપતિ, ન લુએ જૂંઝ પગલ લે રૂતિ. ૬
- મુનિને વળી ગામ ધામ શાં, મુનિઓને બદનામ નામ શાં;
 સમજેન દહો ધામ જે વધું, ન ચિન્તે જ્ય આશિષ નામ શું. ૭
- પિતુમાત મદાવીરે જધું, પ્રિય જલિન પ્રભુની મદ્યે વધું;
 મુનિવર્ગ સદુ સદોદર, સુન પરિવાર સદુ સ્ત્રેનાંચર. ૮
- પૂરવાશ્રમ વારેના તથ, પ્રિય વાણો જ નમે કરે જીજી;
 સમજું અમને ન એ મમે, કરેના વિદ્યુતિના દલમે. ૯

(શિષ્યવિનિર્ણય)

- મદા એવું મેં છે કરું પણ દશ કાર્ય ન કરું,
 મુખેથી જે કહેવા સનન મનમાં મોદ જ ધરું;
 અનિ આવશ્યકના પ્રિયના જાણે જ તમને,
 ખીજાથી લ્યો જાણી નહીં ઉચિત એ કહેવું અમને. ૧

વળી એ કહેવામાં અડચણ બીજી એક હું કહું,
તમે જ્ઞાતા તેથી સુણી સમજી જશો મન સહ;
અને તે આ જેથી મુખ નવ લહી મૌન જ રહું;
કહેવા તે યોગ્યો મહદ્ પુરૂષો બ્રાત નહીં હું.

૨

મહાનો તે કેવા ઉચિત અધિકારી કહી શકે,
કૃતિ ઉંચી જેની મહદ્ ઉપકારી બધી જગે;
લઘ સંસારથી સંકળ દિશી જેઓની સરખી,
હુંમાં તે ના હોયે કવણુ વિધિ કૌબ્રાત હરખી.

૩

ગયો નેષ્ટોમાંથી સુકૃતિ કરી કેા શ્રેષ્ઠ પદને,
કહે તો તે સુષ્ટુ નિજ કરણીને આણી વદને;
લઘ જેનું ધ્યાને લાવિજન જ દ્રષ્ટાંત મનથી,
સુધારે જન્મારો ઉચિત ગણું તે એ કથનથી.

૪

બધી રીતે જોતા પ્રિયતમ કહું વાત મનની;
ન સંસારી કે આ મુનિસ્થિતિ પછી હોય જ બણી;
કશી એવી ભાળું મહદ્ કૃતિ એવી અવરને,
મળે લાભો જેથી કથનહિત લોભાઉં હું મને."

૫

જેઓ ઉક્ત કાવ્યનો સરળ અર્થ સમજી શક્યા હશે તેમને માટે
વિશેષ દીક્ષાની જરૂર નથી તો પણ વક્તાનો આશય અંરાઅર સમજાય તે
અર્થે તેનો ભાવાર્થ નીચે આપ્યો છે:—

“મહાનુભાવ જ્ઞાનજીભાષા! તમે સુઝ થઈને આવી ભૂતક્રમ કરો છો?
મને લાગે છે કે તમે પણ કાંઈક વ્યામોહમાં પડ્યા છો. હું તમને માત્ર
એટલું જ પૂછું છું કે તમે પૂર્વભવમાં કાણ હતા તે વિષે તમને કંઈ સ્મ-

પણ છે ? અમારો પૂર્વઆચર્ય એ અમારો પૂર્વભવ છે, તો પછી અમે તેનું વર્ણન કેવી રીતે કરી શકીએ ? વળી જે આચર્યની અમે પોતે જ ઓળખાણ મુકી દીધી તેની ઓળખાણ તમને આપવાની હિમત અમે કેવી રીતે કરી શકીએ ? વળી મારો બીજો પ્રશ્ન એ પણ છે કે અમારા પિતા-માતાનું તથા સ્વર્ગ વિશેષનું નામ જાણવાથી તમને શું વિશેષ લાભ થવાનો હોય ? ને ગમે તેમ હો. તમને જેનો ખર્ચ હોય તે તમે અમારામાંથી લ્યો. દાખલા તરીકે કમળ પુષ્પ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયું, તેને કોણે પોષણ આપ્યું, એ જાણવું વિષે જમરે કદી તપાસ કરી હોય તેમ તમારા જાણવામાં છે ? અમારે મુનિઓને ને વળી, નામ ધામ કે ગદનામ કેવાં ? જતાં તમને સતોષ થતો ન હોય નો. હું કહું છું કે ત્યાં હું જાતે એકો છું તેજ માટે ધામ છે. મારું નામ તો તમે જાણો છો જ, માન જાનપિતા મહાવીર પ્રમુદ્ધ છે, પ્રભુભક્તિ ને વધુ અને મહાન પેતાંગર મારો પરિવાર છે. મુનિએ તો પૂર્વાચર્યનું વિસ્મરણ કરવાનો જ હિમ્મત મેવો એ યોગ્ય છે. વળી મેં એવું કંઈ મદાન કાર્ય પણ કયું નથી કે જેથી મારે પાતાને આન્મજીવાધા કરવાની જરૂર પડે. મથાર્થ કર્તવ્યશીલ મહાપુરુષો જ પોતાનો કર્તવ્ય-ધર્મતાસ કહેવાને યોગ્ય છે. હું નેટવી યાચના ધરાવતો નથી, મારી સાંસારિક કે મુનિ રિશનિમાં એવો કોઈ પ્રસન્ન નથી બન્યો કે જે અન્યને દટાવે તથા અનુકરણીય થઈ શકે. ”

તે કે ઉક્ત વાતોસાપમાં સામાન્ય વાચકોને નિરાશ સ્થિતિ પાળીલું કંઈ પ્રાપ્ત થાય નેમ નથી, તો પણ એ વાર્તાસાપ એક તેજસ્વી આત્માના અંતરંગ આવેને અટ્ટ હૃન્નો લેવાથી મેં આ સ્થળે લખી લીધો છે.

ગમે તેટલા ધનધોર વાદળામાં છુપાયેલો સૂર્ય જેવી રીતે છુપો રહી શકતો નથી તેવી રીતે મહારાજશ્રી ચારિત્રવિજયજી મહારાજનું ચરિત્ર પણ વિસ્મૃતિના પડોને ભેદી બહાર આવ્યા વગર રહ્યું નથી. અર્થાત્ પ્રસંગોપાત વાર્તાલાપ કરતાં તથા તપાસ કરતાં મને જે કંઈ ઉલ્લેખ કરવા યોગ્ય મળી આવ્યું છે તે આ રથને શબ્દરૂપે રજુ કરું છું.

આલ્યકાળ-દીક્ષા અને અભ્યાસ.

આપણા ચરિત્ર-નાયક શ્રીમન્ મહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયજીનો જન્મ બ્રાહ્મણકૂળમાં થયો છે. આ કૂળ પ્રથમથી જ જૈનતત્વના સંસ્કારોવાળું લેખાતું હતું એટલું જ નહીં પણ દિગંબર સંપ્રદાયના ગુરૂ તરીકેનું પણ માન ધરાવતું હતું.

સ્વર્ગસ્થ પૂજ્યપાદ પંન્યાસંજી શ્રી ગંભીરવિજયજી મહારાજનું નામ કોઈથી અજાણ્યું નથી. તેઓ આપણા ચરિત્ર-નાયકના પૂર્વાશ્રમના કાકા થતા હતા. સંવત્ ૧૯૩૬ માં શ્રીમાન્ ચારિત્રવિજયજી મહારાજ પોતાના એક કાકા સાથે પૂજ્યપાદ શ્રી ગંભીરવિજયજીનાં દર્શનાર્થે બોટાદ (કાંડીઆવાડ) માં પધાર્યા. ચારિત્રવિજયજી મહારાજ જે ક તે વખતે આલ્યાવસ્થામાં હતા તો પણ જ્ઞાન-વૈરાગ્ય તરફ તેમને સ્વાભાવિક રીતે જ આકર્ષણ રહ્યા કરતુ હતું. તેમને મનમાં લાગ્યું કે— “ જે આવા ઉપયોગી સંયોગોમાં મને રહેવાનું થાય તો અંતઃકરણની ભાવના કૃણીભૂત થયા વગર રહે નહીં. ” આવો વિચાર કરી તેમણે પોતાની સાથે આવેલા પોતાના કાકાશ્રીને એ હકીકત સ્પષ્ટરૂપે નિવેદન કરી. કાકાશ્રી પણ આવા સુયોગનું ગૌરવ વિચારી શકે તેવા હતા. તેથી તેમણે તેમ કરવાની વાતસહ્યભાવથી દ્રવતા હૃદયે હા પાડી. જેવી રીતે

રસવતી અને રૂઝદુપ ભૂમિમાં પડેલું ખીજ પોતાની આરાપાસના સં-
યોગોમાંથી રસ ખેંચી જોતજોતામાં રૂઝ-પુલથી લચી પડે છે તેવી
રીતે મહારાજ શ્રી ચારિત્રવિગ્નપટ્ટના સુવાસિત-નિર્મળ અને રસમય
અંતઃકરણમાં નિરોપાયેલા વિદ્યા-જ્ઞાન-વૈરાગ્યનાં ખીજો પડે શ્વાભા-
વિક રીતેજ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા. આત્મા જે વસ્તુની પ્રાપ્તિ અર્થે
ધણી લાંબા કાળથી પુકારી રહ્યો હોય છે, તે વસ્તુ ત્યારે તેને પ્રાપ્ત
થાય છે ત્યારે તેને સંસારની ખીજ કાઢી વાતમાં રસ પડે નથી. મહા-
રાજશ્રી ચારિત્રવિગ્નપટ્ટનો ઉત્તમ આત્મા જે વસ્તુની પ્રગળા આકાંક્ષા
રાખતો હતો તે વસ્તુ તેમને મહેજે મળી ગઈ. હવે તે સંસારના આપા-
તરમ્ય નિર્માલ્ય આકર્ષણોથી ખેંચાય તેમ નહોતું. જે સંસારી કાકા તે-
મને ખોટાદ મુકામે અમુક દુદ્ધત રહેવાનું કહી ગયા હતા તેઓ નિર્ણીત
સમયે પાછા ફર્યા અને મહારાજશ્રીને પાછા ફરવાનો આગ્રહ કર્યો. એ
આગ્રહ વ્યર્થ હતો એમ મહારાજશ્રીએ પોતાની વિવેકમરી વાણી અને
કૃતિથી બતાવી આપ્યું. કાકાએ વ્યવસ્થા કે સંસારનું એક માત્ર અવસ-
ાન છુટું થઈ જતાં મારું જીવન શૂન્યવત્ થઈ પડે. આવો વિચાર
કરી નેમણે પોતાના ભગિનની આગમ્ય જ દીતા સહ લીધી.

સંવત્ ૧૯૭૭ માં ચૈત્ર માસના શુક્રત્રયક્ષેપ દિવસે મહારાજશ્રી
ચારિત્રવિગ્નપટ્ટએ ધોલેરા અંદર ખાને દીક્ષા અંગીકૃત કરી. ત્યાં થોડો
વખત રહી તેઓશ્રી પંચાસજી શ્રી અભિરવિગ્નપટ્ટની રાથે વળા મુકામે
પંધાર્યા. શ્રીમાન્ વૃદ્ધિચંદ્ર મહારાજ તે વેળા વળામાં વિરાજતા હતા.
ગીમડ વૃદ્ધિચંદ્ર મહારાજ હુંક સમયમાં જ શ્રી ચારિત્રવિગ્નપટ્ટ મહા-
રાજની શક્તિ વિશે અડુ ઉઘો અભિપ્રાય દર્શાવવા લાગ્યા અને તેઓ
ઉપર અધાગ પ્રીતિ રાખવા લાગ્યા. મહારાજશ્રી ચારિત્રવિગ્ન-

જીની સ્મરણશક્તિ બાળવયથી જ બહુ હિત્ર હતી. પાક્ષિકસૂત્ર કે જે સાડાત્રણસો ગાથાનું કહેવાય છે તે તેમણે માત્ર ચાર દિવસમાં કંઠાય કરી લીધું હતું. વખામાં રહી તેઓએ સિદ્ધાંતકૌમુદીનો આરંભ કર્યો હતો. તે સાલનું ચોમાસું તેમણે પંન્યાસજી શ્રી ગંભીર-વિજયજીની સાથે ઘોઘા મુકામે કર્યું. સંવત ૧૯૩૮ માં શ્રી શત્રુંજય તથા તળાબ વગેરે તીર્થોની યાત્રા કરી તેઓશ્રી અમદાવાદ પધાર્યા. ત્યાં તેમણે યોગોદ્ઘાહનની ક્રિયા સંપૂર્ણ કરી વડીદીક્ષા સ્વીકારી. ત્યારબાદ સૂત્રોની યોગોદ્ઘાહનની ક્રિયા કરવાનો આરંભ કર્યો. જે કે તે વખતે અત્યારની જેમ સારા શાસ્ત્રીઓ કે શિક્ષકોનો જોગ મળતો નહોતો, છતાં મહારાજશ્રીએ એક તરફ તંપશ્ચર્યા કરવા સાથે બીજી તરફ પાણીનીય અષ્ટાધ્યાયી તથા હેમીનામમાળા સાથે સાથે મુખપાઠ કરી લીધી. આંતર-ગાલ તપશ્ચર્યા એકી સાથે કેવી રીતે સાધિત થઈ શકે તે તેમણે બાળવયમાં જ સિદ્ધ કરી આપ્યું.

સંવત ૧૯૩૮ નું ચાતુર્માસ અમદાવાદમાં વ્યતીત કરી મહારાજ શ્રી આરિત્રવિજયજી પૂજ્યપાદ મહારાજશ્રી મૂળચંદ્રજી સાથે વડોદરા ખાતે પધાર્યા. અહીંયાં ચાતુર્માસ કરવાનો તેમનો ઉદ્દેશ માત્ર એટલોજ હતો કે શાસ્ત્રીય અભ્યાસ કરવાની સુગમતા થાય. ઉપર એકવાર કહેવાય ગયું છે કે તે વખતે અભ્યાસનાં સાધનો બહુ જૂજ હતાં. શાસ્ત્રીઓ થોડા પગારથી મળી શકતા નહીં એટલુંજ નહીં પણ શાસ્ત્રીઓના પગાર નેટલા રૂપીયા શ્રાવકો પાસેથી કઢાવવા એ પણ બહુ અનુચિત માનવામાં આવતું. આવા સંજોગોમાં મહારાજશ્રીને બહુ મુશ્કેલીથી અભ્યાસ કરવો પડ્યો હતો. ત્યાં તેમણે સિદ્ધાંત કૌમુદિનો અભ્યાસ સંપૂર્ણ કર્યો.

સંવત્ર ૧૯૩૬ નું ચતુર્માસ વરોદનામાં સમાપ્ત કરી સંવત્ર ૧૯૪૦ માં નેઓથી અમદાવાદ ખાતે પધાર્યાં. અહીંયા તેઓએ ભોજાનાથ શાસ્ત્રી પાસે કીમ્બીની રીઝ તથા ગ્રંથકંઠના અન્યાન્ય મધ્યે અવરોધકતાં.

સંવત્ર ૧૯૪૧ માં તેઓથી શ્રીમત્ દુદિચંદ્ર મદાગજ પાસે ભાવનગર આગ્ય. અહીંયા અગર ત્રણ વર્ષ પર્ષત રહી પંચ કાળ્યો (સ્પષ્ટ) ઉપગંત સ દિવસી અન્ય શાખાએ નો આરો અન્ય સ કયો. પોતાના અભ્યાસ ઉપગંત અન્ય સાધુઓને પણ અવકાશના મસજે શિશુ નાપાતનું ના સુદાવ કરવાનું જુના નર્દા નરગદ ૧૯૪૪ માં પંચામશ મદાગજ શ્રી રંભીરિવિજય પાસે ધોયેશ ખાતે તેમજે ચાતુર્માસ નિર્મમ્યું. આ મધ્યે તેઓથીશ્રી શ્રીમાન્ દુદિમત મુદ્દિન આવમ્યક નિયુક્તિની રીઝને બદલે ઉદ્ય અભ્યાસ કયો. તે પછી લેન સિદ્ધાંતોનું વધારાન્ય સદાય અભ્યાસગતી હંચાથી તેઓથી પુનઃ જાવનગર ખાતે પધાર્યાં. આ રતે શુદ્ધ તપસવી પુનઃપાદ મદાગજ શ્રી ખાનિવિજય, પુનઃપાદ મદાગજ શ્રી શુદ્ધિચંદ્ર મદાગજ તથા પંચામશ મદાગજ શ્રી રંભીરિવિજય પાસે રહી તેમજે લેન સિદ્ધાંતોનું અવરોધકન કર્યું.

કાઠીયાવાડ ઉપર મદાગજશ્રીનો ઉપકાર.

દવે સંવત્ર ૧૯૪૩ માં ધોયેશના ઈ.સંધના આમંત્રણને વચીમૂત યથ તેમજે ચાતુર્માસ ધોનાશ મુકાને કર્યું. મદારગજીના ચતુર્માસ પટેલાં ત્યાંના આગેમાં દે સરની મીલકત સંજે દેલીક અન્યવધા ચાલતી હતી જેઓની પાસે દેવગ્ય દત્ત તેઓ તે ગ્ય હંદચતી તપના દર્શાવના નોના. આથી કમેશ પણ વંધી પઓ દને. મદાગજશ્રીના

સદુપદેશથી દેવદ્રવ્યની સુવ્યવસ્થા થઇ અને શ્રીસંઘમાં શાંતિ તથા સુલેહ પથરાઇ.

સંવત્ ૧૯૪૮ માં તેઓશ્રી પુનઃ ભાવનગર પધાર્યા, ત્યાંથી કેટલાએક સાધુઓને લઇ પોતે વળે આવ્યા; ત્યાં થોડો વખત રહી તુરત જ તેમણે ગોંડળ તરફ વિહાર કર્યો. હવે ગોંડળમાં તેઓશ્રીની પ્રતિભાના તથા સહૃદયતાના ચમકારાઓ સ્વાભાવિક રીતે ખૂબ આવવા લાગ્યા. મહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયજી, જેઓ અત્યાર પર્થત એક વિદ્યાર્થી-જીવન ગુન્નરતા હતા અને જેમની સૂક્ષ્મ વિચારશીલતાનો-સહૃદયતાનો અનુભવ માત્ર ગણ્યાગાંઠ્યા મનુષ્યોને જ મળ્યો હતો તેઓશ્રીના ગંભીર, રહસ્યપૂર્ણ વિચારોને ખૂબ નીકળવાની હવે તક મળી. સનાતન સત્યોનો અભ્યાસી અને અનુભવી પુરૂષ કોઇપણ ધર્મ કે સંપ્રદાય તરફ કટાક્ષ કે આલેપ-વિલેપ નહીં કરતાં પોતાના આત્મામાંથી ઉદ્ભવતા સંગીન વિચારો જનસમાજ સમુખ રજુ કરી પોતાનું કર્તવ્ય પૂર્ણ કરે છે. મહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયજી પણ સનાતન સત્યોના પરમ અભ્યાસી અને અનુભવી હોવાથી તેમણે ગોંડળની પ્રજા સમુખ નિષ્પક્ષપાતપણે ગંભીર વિચારો રજુ કરવા માંડ્યા. મહારાજશ્રીની આવી સમદર્શિતા તથા વ્યાખ્યાન-કૃશણતા નીહાળી અન્ય ધર્માવલંબીઓ પણ છુટથી તેમની વાણીનો લાભ લેવા આવવા લાગ્યા. ક્રમે ક્રમે મહારાજશ્રીની સત્કીર્તિનો ડિંડિમનિનાદ રાજ્યના અંતઃપુર પર્થત પહોંચ્યો અને ઘુદ રાજમાતા મોંઘીયા મહારાજશ્રીનાં દર્શનાર્થે તથા વ્યાખ્યાન-શ્રવણાર્થે નિત્ય ઉત્સાહથી આવવા લાગ્યા. ત્યારઆદ શ્રીસંઘના આમ-ત્રણથી તેઓશ્રીએ સંવત્ ૧૯૪૮ માં વેરાવળ ખાતે આતુર્ભાસ કર્યું.

મદ્દારાજશ્રીના આગમનથી વેદાવળની સાવિકપ્રગ્નમાં એટલા બધા આનંદ અને ઉત્સાહ વર્તી રહ્યો કે નેટલા નાટ્ય સમયમાં શ્રીસચિ ચાંદવાર તેા અદ્વાઇ મહોત્સવેા કર્યા અને તે ઉપરાંત જે વર સમેાસરજની રચના સાથે જે ઉત્તમમાં પગ ધર્માં, આ રથજે મદ્દારાજશ્રીની આમ પ્રેરણાથી “ પ્રતિક્રમજી મન્દરેતુ ” તથા “ શુંદરી સંચર ” એ જે મધ્યે બહાર પડ્યા.

સંવત્ર ૧૯૪૯ માં શ્રીનાંધરી વિનંતીથી મદ્દારાજશ્રીએ માંગરોજ મુદ્દામે આતુર્માંસ કર્યું. મદ્દારાજશ્રીની દાનરીનો જાત્ર સદ્ધ આયોજાએ સમેતદિખરની રચના દેખી દતી અને સમયજ તે મહોત્સવ નિમિત્તે ૧૫-૨૦ દાનરે રૂપીમાનો વ્યય કર્યો રહ્યો. નેજ અરસામાં એક જ્ઞેન શાળા કે જે અમુક એક વ્યક્તિની આંગન શાળા ગજાની દતી ને શાળાને શ્રીસંધતી જાહેર શાળાનું રૂપ અપાવ્યું. તે ઉપરાંત માંગરોજની જ્ઞેન પ્રગ્નમાં જે કેટલોક આનંદવિશેષ આજનો રહ્યો તે પશુ મદ્દારાજશ્રીની કુનેદને હીરે જ્ઞાન ધર્મો. યોગશાસ્ત્રમાં કર્યું છે કે “ અર્થિજા પ્રતિષ્ઠાયાં વૈરવ્યાજઃ ” આ મુજની સરેજ આંખી મદ્દારાજશ્રીના ઉપદેશમાં અનેક ગામના સ્ત્રીએ અનુભવી છે. અર્થાત મદ્દારાજશ્રી ગાદિવિચિત્રવચ્છના આતુર્માંસ દરમીયાન અનેક સંધીએ જાંગા હાથથી આપ્યા આવના વૈર-વિરોધિને તિજાગલી આપી છે. ત્યાં ત્યાં તેઓશ્રીએ પુનિત પગમાં કર્યા છે ત્યાં ત્યાંના કચ્છો દુર થવા વગર રજા નથી. તેઓ રાંધ અને શાંતિના પરમ દિમાયતી છે. અલ્પ વિગેની તેમની બાવનાઓ ધર્મોગ ઉદાર અને આદર્શક છે, પરંતુ અદુ વિન્નાર યાજ એવા બયથી અમે આ રથજે ને વિગે વિવેચન કરતા નથી. યોગામું ઉતર્પા પડી યોગજ પામે આવેલી મોટી મારડમાં મદ્દારાજશ્રીના પવિત્ર દસ્તે પ્રતિજા થઈ

હતી. સંવત ૧૯૫૭ નું ચોમાસું પોરણંદર મુકામે થયું હતું. મહાત્મા-
ગોના ચાંગલ્યમય ચરણોના સ્પર્શથી સર્વત્ર આનંદ ફેલાય તે સ્વાભા-
વિક છે. મહારાજશ્રીના આગમનથી પ્રદુષ્ટ બનેલી પોરણંદરની શ્રાવક
બ્રજએ સત્કારના પ્રકારાંતરરૂપે સમોસરણની રચના કરાવી મહોત્સવ
કરાવ્યો હતો. તે ઉપરાંત મહારાજશ્રીના સ્મરણાર્થે એક જૈન શાળા
પણ સ્થાપિત કરાવી હતી. અત્રે મહારાજશ્રીએ વ્યાખ્યાન-દરમીયાન,
ભગવતીસૂત્રનું શ્રોતાઓને શ્રવણ કરાવ્યું હતું. ચાતુર્માસ પુરં થયેથી
તેઓશ્રી જુનાગઢ ખાતે પધાર્યા. ત્યાં પણ સમોસરણની રચના થઈ હતી
અને શ્રીગિરનાર ઉપર એકવીસ દેરીઓની પોતે સ્થાપના કરાવી હતી.

સંવત ૧૯૫૧-૫૨ ના ચોમાસાં શ્રીસંઘના ખાસ આગ્રહને માન
આપી મહારાજશ્રીએ વંથળીમાં કર્યાં. તે બે ચોમાસામાં શત્રુંજયગિરિની
રચના, ભગવતી સૂત્રનું વ્યાખ્યાન, શાંતિસ્નાન તથા ઉજ્જમણાં વિગેરે
અનેક પ્રકારના મહોત્સવો થયા, જે સર્વમાં લગભગ ૧૭-૧૮ હજાર
રૂપીયાનો શ્રાવકોએ સફળ્ય કર્યો હતો. વચ્ચેમાં પર ની સાલમાં મહા-
રાજશ્રી છત્રાસા નામના ગામના દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર કરવા તથા પ્રતિષ્ઠા
કરવા તે તરફ પધાર્યા હતા. છત્રાસાના ગીરાસીઆઓને સમજાવી તેમની
પાસેથી મુક્ત જમીન તથા યોગ્ય દ્રવ્ય કઢાવી દેરાસરની વ્યવસ્થા કરાવી
એટલું જ નહીં પણ ગીરાસીઆઓ કે જેઓ માંસાહાર કરવાને ટેવાઈ
ગયા હતા, તેમને સફળોધ આપી માંસાહારથી મુક્ત કર્યા અહીંઆ
છત્રાસામાં જે એક બહુ હેરત પમાડનારો પ્રસંગ બનવા પામ્યો હતો તે
પણ જાણવાબેગ હોવાથી આ સ્થળે નોંધી લઈ છું. એમ કહેવાય છે કે
છત્રાસાના શ્રાવકોને અનેકવાર વિદ્ધો તથા અડચણો ભોગવવી પડતી

હોવાથી તેમને જુના દેરાસર સંગધે જાડુ વહેમ રજા કરતો હતો. આ વહેમ તે ખીછ દોષ જનનો નહીં પણ રખેને પ્રતિજ્ઞા વખતે જરાયર મુદ્દત સચવાયું ન હોય કે ધર્મથી યોગ્યનસચવાયો હોય એવી શંકા રીતે રજા કરતી હતી. આવકોએ પોતાના વિદ્વેની તથા વહેમોની યાદ વિગત મદારાજશ્રી પાસે રજુ કરી. મદારાજશ્રીએ ઉત્તરમાં જાણાયું કે તમારી દક્ષીણ સાંભળતા મને ખાત્રી થાય છે કે પ્રતિમાના પજ્યાસન નીચે દાડકાં જેવા દોષ પણ પ્રકારની અશુભી દોષી જોઈએ અને એટલા જ માટે તમોને વિદ્વો સહેરાં પજ્યાં છે. આવકોએ તપાસ કરી અને પજ્યાસન નીચે ખોદાગુકામ કાઢ્યું તો તેમને ખાત્રી થઈ કે મદારાજશ્રીના વચનો ધર્મથી જ હતા. અર્ધાં પજ્યાસન નીચેથી ખરેખર જ દાડકાંઓ નીકળ્યાં! કેટલાકો તો આ દેખાવ જોઈને છેક અમિત જ થઈ ગયા. પરંતુ મદારાજશ્રીએ પોતાથી જાતી શકે તે રીતે તેમને સુધાર્યા અને સર્વત્ર શાંતિ પ્રસારી. આ વાત પેરમંદર તથા વંધણીના આવકોમાં જાડુ પ્રસિદ્ધ છે. ઉક્ત જનાવ જાતી ગયા પછી મદારાજશ્રીએ તેજ દેરાસરમાં નવેસરથી પ્રતિજ્ઞા કરાવી લોકોને સંતોષ આપ્યો હતો.

શંવત્ ૧૬૫૪ માં શ્રીસંઘના આમત્રજને માન આપી તેઓશ્રીએ માંગરોજ મુકામે આતુર્ભાસ કર્યું. આતુર્ભાસ નરમીયાન રખેનથીખરની રચના તથા ધાંતિરનાત્ર જેવા અનેક મહોત્સવો થયા હતા. આજ સ્થળથી મદારાજશ્રીએ જાહેર સભાઓમાં જઈ વ્યાખ્યાન આપવાની પહેલ કરી. આપણા સમગ્ર જીવ સમાજમાં મદારાજશ્રી આદિત્રવિજયજી જેવા પ્રસિદ્ધ વક્તા ભાગે જ ખીજા દોષ મળી આવશે. જેમ તેઓથીની વ્યાખ્યાનથી અતિ મધુર છે તેવીજ રીતે તેમના વિચારો પણ તેટલા

જ ગંભીર અને તલસ્પર્શી છે. મહારાજશ્રીનું જાહેર વ્યાખ્યાન એકાદ-
વાર પણ સાંભળવાનું જેમને સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હશે તેઓ જોઈ શક્યા
હશે કે ઉંડા અભ્યાસ અને અવલોકન સિવાય તેમજ કુદરતી અક્ષિસ
સિવાય એવી વ્યાખ્યાન-કૂશળતા અનુકૂળમાં સંભવતી નથી.

ત્યારબાદ તેઓશ્રી રાજકોટ ખાતે પધાર્યા, અને સંવત ૧૯૫૪ નું
ચોમાસું સંધતા આગૃહથી ત્યાં જ કર્યું. તત્રત્ય વડોદરા તુલસીનાસ ડા-
હ્યાભાષના નવા ખંધાવેલા દેરાસરમાં તેઓશ્રીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. મહા-
રાજશ્રીના ઉપકારોનું રાજકોટની જૈન પ્રજાને ચિરસ્મરણ રહ્યા કરે એ-
ટલા માટે તેઓશ્રીની હાજરીમાં એક જૈનશાળા સ્થાપિત કરવામાં આવી
અને એ શાળાને મહારાજશ્રી ચારિત્રવિજયજીના મુખારક નામ સાથે
જોડી દીધી. આ શાળા હજુ પણ ચાલુ છે. તે પછી તેઓ પુનઃ ગોંડળ
ખાતે પધાર્યા, અને પોતાની વ્યાખ્યાનશ્રેણી પૂર્વવત ચાલુ કરી. આગ-
લા એક પ્રસંગ દરમિયાન જ મહારાજશ્રીએ ગોંડળની જૈન તો શું પણ
જૈનેતર પ્રજાનાં અંતઃકરણો આકર્ષી લીધાં હતાં, તેમાં આ વખતે ઘણો
વધારો થાય એમાં નવાઈ નથી. એમ કહેવાય છે કે તે મહોત્સવ વખતે
પ્રતિષ્ઠા નિમિત્તે એક વરઘોડો ગડાવવામાં આવ્યો ત્યારે મહારાજશ્રી ચા-
રિત્રવિજયજીની હાજરીને માન આપી ખુદ ડાકોરસાહેબ શ્રી લગવતસિં-
હજી બહાદુરે તેમજ અન્ય અમલદારોએ પણ મોટી સંખ્યામાં હાજરી
આપી હતી. સ્થાનકવાસી બંધુઓ કે જેઓ આવા સમારંભમાં જોડા-
વાની કદિ કરપના પણ કરે નહીં તેઓ પણ મહારાજશ્રીની સમદર્શિતાને
લક્ષમાં લઈ લગસલ સાડાંચારસોની સંખ્યામાં હાજર થયા હતા. “સં-
પ્રમળ” સિવાય કોઈ પણ સમાજની, રાષ્ટ્રની કે ધર્મની ઉન્નતિ થઈ

સુખી નથી એમ મદારાજશ્રી અંતઃકરણ પૂર્વક માને છે અને તેમની
એ માનીનતા તેમના આયઃ પ્રવેશ વ્યાખ્યાનમાં પ્રકટ થઈ આવે છે.
જન જીવંતર કે મુક્તિમાન જે કોઈ એકવાર મદારાજશ્રીના પદિચ્છેદમાં
આયે છે તે, મદારાજશ્રીની શ્લોકોની દૃષ્ટિમાંથી જરૂરો અંતઃકરણો
રસ પીધા પિના કદાપિ પાછો ફરે નથી. મદારાજશ્રી ધર્મી વાર મુક્ત-
કંઠે કહે છે કે:—

સૂચક.

પાડોશી અન્ય જાતિનાગ્રી કલ્પ મુક્તિ મધ્ય મધ્યરથ થીએ,
તે કાળે કો ન જોતાં ? જરૂર મન શુદ્ધિ જનન કે જાન દેએ;
જો બદાલા રીત એવી દગ્ગા મગી નહીં કો લાભ લેએજ દેએ,
હું જોની હું પેદાની વદી વચન નહીં ધર્મમાં કલેશ પ્રદીએ.

અર્થાત્ જ્યારે આપણા પાડોશીઓમાં કે મિત્રોમાં કોઈ જાતનો
કલેશ થાય છે, ત્યારે તેનું સમાધાન કરવા આપણે પંચની સમાપના ક-
રીએ છીએ અને એ પંચમાં આપણે જોઈ, સામે માનુષ કાળી છે,
મુનાર છે કે પુનાર છે તેના વિચાર નહીં કરતાં તેના કલેશનું સ-
માધાન કરવાને પ્રયત્ન થઈએ છીએ. જો વસ્તુ-સ્થિતિ આવી છે, તોપણ
એક માત્ર ધર્મની જાગૃતમાં હું જોઈ છું, હું આકરણ છું કે હું શંકા છું
એવા વ્યર્થ બેદાને વચમાં લાવી સામારે કલેશ કરેલા જોઈએ ? મદારાજ
શ્રી આદિવિગ્નચક્રના છવનમાંથી ઝીખવા ચોગ્ય અને આદરવાચોગ્ય
અનેક ઉપદેશોમાંથી આ અંતઃકરણ ઉપદેશ પણ વાચીએ સદાને માટે
સ્મરણમાં રાખી લેવા જોઈએ એમ પ્રસંગોપાન કર્યા વગર ચાલતું નથી.
સંવત્ ૧૯૫૫ માં મદારાજશ્રીએ મારગદર્શન મુકામે આપેલાં સંકલ્પ દાનું.

તે પ્રસંગે ભોંયરામાંથી જે એક પ્રતિમા નીકળ્યાં હતાં તેની મોટા સમા-
રોહપૂર્વક દેરાસરમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. સંવત ૧૯૫૬ માં તેઓશ્રી વંથળી
મુકામે પધાર્યાં. આ સ્થળે ગામના એક ધાંચીને પોતાના ખેતરમાં ફૂવો
ખોદાવતાં ભારે આશ્ચર્ય વચ્ચે એક મહા તેજસ્વી પ્રતિમાનાં દર્શન થયાં.
ધીમે ધીમે ખોદાણુકામ કરાવી જેમ અને તેમ સહીસલામતી પૂર્વક શ્રી
શીતળનાથજીની પ્રતિમાને બહાર કાઢવામાં આવ્યાં. વંથળી ગામ જુના-
ગઢ સ્ટેટમાં આવેલું હોવાથી અને ત્યાં મુસલમાન બંધુઓની પ્રબળતા
હોવાથી જૈનભાઈઓને એ પ્રતિમા મળે એવો સંભવ નહોતો. છતાં મ-
હારાજશ્રીની બહોળી લાગવગના પ્રતાપે એ પ્રતિમાજી વંથળીનાં જૈન
સંઘને પ્રાપ્ત થયાં અને જે પ્રતિમાજી હાલ પણ શેઠ દેવકરજી મૂળજીએ
હાલમાં નવા બંધાવેલા દેરાસરમાં વિરાજી રહ્યાં છે. વંથળીની જૈનપ્રજા
મહારાજશ્રીના અનેક ઉપકારોથી પોતાને દબાએલી માને છે, એટલુંજ
નહીં પણ ત્યાંના મુસલમાન આગેવાનો પણ મહારાજશ્રી પ્રત્યે બહુ માન-
ધરાવે છે. આ સંઘળે મહારાજશ્રીની ઉદારતાનો-સમભાવનો તથા નિઃ-
સ્વાર્થતાનો જ પ્રતાપ છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. સંવત ૧૯૫૭ તું
આતુર્માસ મહારાજશ્રીએ ત્યાંજ નિર્ગમ્યું હતું.

સંવત ૧૯૫૮ ની સાલમાં કાળવડ પાસે આવેલા વડાળા ગામમાં
મહારાજશ્રીના મુખારક હસ્તે પ્રતિષ્ઠા કરાવવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ
તેઓ જામનગર ખાતે પધાર્યાં હતાં અને ત્યાં ચટ્ટાઇવાળા દેરાસરની
પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. સંવત ૧૯૫૮-૫૯ નાં ખે ચોમાસાં જામનગરમાંજ
થયાં હતાં. આ ખે ચોમાસાં દરમીયાન ભગવતિ-સૂત્રનાં વાંચન ઉપરાંત ત્રણ
આવીશઓને તથા એક આવકને દીક્ષા આપવાનાં ધર્મકાર્યો પણ થયાં

હતાં અને એમ દેવેચ્છ છે કે તન્નિમિત્તે જામનગરના ભારિક શ્રાવકોએ
સગલગ ૧૭-૧૮ દુગ્ગર રૂપીઆ ખર્ચ્યા હતા. એક જોન શાળા પણ
તેજ અરસામાં સ્થાપિત થઈ હતી, અને તે શાળાના લગ્ન મકાનમાં
મહારાજશ્રીની પ્રજ્ઞાવપૂર્ણ પ્રતિમૂર્તિ ખુદી મુદ્રવામાં આવી હતી. તે
સિવાય એક સંસ્કૃત પાઠશાળા તથા શ્રીમદ્ ભાતિવિજયજી જોન લાઈ-
બ્રેરીની પણ મહારાજશ્રીના સદુપદેશ પ્રતાપે સ્થાપના થઈ હતી. મહા-
રાજ શ્રીભાતિવિજયજી તે વખતે જો કે કાળધર્મ પામી ગયા હતા તો
પણ પોતાના વિદ્યાગુરુનું સ્મરણ સખવાને મહારાજશ્રી ચારિત્રવિજય-
જીએ શ્રીમદ્ ભાતિવિજયજી મહારાજના પમલાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી ઉપ-
હારનો યતિકંચિત્ બદલો વાળો આપ્યો હતો.

કુળભારથી પ્રબુદ્ધિત થયેલાં આશ્રયસ્થો અહંકારથી ઉન્મત્ત થવાને
બદલે જેવી રીતે વિનમ્ર થઈ જાય છે તેવીજ રીતે મહાપુરુષો પણ વિદ્યાના
ભારથી જેમ જેમ ગૌરવાન્વિત થતા જાય છે. તેમ તેમ વિશેષ વિશેષ
નમ્ર અને વિદ્યાનુરાગી થયા વગર રહેતા નથી. મહારાજશ્રી ચારિત્રવિ-
જયજીના સંબંધમાં પણ તેમજ બનવા પામ્યું છે. તેમની વિદ્વત્તા અને
વિચારશીલતાનો પ્રભાવ અત્યાર આગમ્ય દિગંતમાં પ્રચાર પામી ચૂક્યો
હતો છતાં અંતઃકરણથી તેઓ અત્યંત નમ્ર તથા વિદ્યાવિલાસી હતા
અને છે. તેઓએ જામનગરની જાહેર ધર્મપ્રવૃત્તિઓમાં અગ્રગણ્ય ભાગ
લેવાની સાથે પૂજ્ય શ્રીદાધીભાઈ શાસ્ત્રી તથા કાળીદાસ શાસ્ત્રી અને
રાજનરામ દીક્ષિત વગેરે નૈમાધિકા પાસે ન્યાયના ગ્રંથોનું પણ અવલોકન
કરવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. સંવત્ ૧૯૬૦ ની સાલમાં તેઓશ્રીએ લાલ-
પુર ખાતે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. ત્યાંથી તેઓ વંથળી તરફ પધાર્યા હતા.

એ સાર વંચળીમાં પ્લેગ ચાલતો હોવાથી ૧૯૬૦ નું ચાતુર્માસ એ સ્થળે વ્યતિત કરવાની ફરજ પડી હતી. અર્ધુ ચાતુર્માસ વંચળીમાં અને અર્ધુ માંગરોળમાં. સંવત ૧૯૬૧ નું ચોમાસુ તેઓએ શ્રીસંધના આગૃહથી પોરબંદર ખાતે કર્યું હતું. ત્યારબાદ સં. ૧૯૬૨ માં મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી ભાવિક શ્રાવિક ખાદ્ય રામકારે શત્રુંજયનો સંધ કહાડ્યો હતો, એ સંધની સાથે મહારાજશ્રી ખોતે પણ પાલીતાણા ખાતે પધાર્યા હતા, અને ચાતુર્માસ પણ પાલીતાણામાંજ વ્યતીત કર્યું હતું. આ ચાતુર્માસ દરમીયાન પાલીતાણામાં સર્વત્ર ઉત્સાહ અને આનંદ પ્રવર્તી રહ્યો હતો. શેઠ નરશી કેશવજીની ધર્મશાળામાં મહારાજશ્રીના ખાસ ઉપદેશથી શ્રી સમેતશીખરની બહુ સુંદર રચના કરાવવામાં આવી હતી, અને તે નિમિત્તે ઉજમણું તથા શાંતિરનાત્ર વગેરે અનેક મહોત્સવો થયા હતા. મહારાજશ્રીનાં દર્શનનો તથા વ્યાખ્યાન-વાણીનો લાભ લેવા તે પ્રસંગે મુંબઈથી તથા આસપાસના શહેરોમાંથી અનેક ગૃહસ્થો પાલીતાણા ખાતે પધાર્યા હતા અને ચાતુર્માસ પણ રહ્યા હતા. અનેક ઉત્સવોમાં ભાગ લેવા છતાં મહારાજશ્રી વિદ્યાવૃદ્ધિનાં તથા જ્ઞાન પ્રચારનાં કાર્યોમાં પણ તેટલો જ રસ તથા ઉત્સાહ લે છે એ તેમના જીવનચરિત્રની એક ખાસ વિશેષતા છે, એમ કહીએ તો અયોગ્ય નથી. પાલીતાણાના ચાતુર્માસ પ્રસંગે તેઓશ્રીએ વિદ્યાપ્રસારક વર્ગને શ્રાવિકાભૂષણના ચાર ભાગો રચવામાં તથા જૈનધર્મની પહેલી, બીજી અને ત્રીજી ચોપડીઓ તૈયાર કરાવવામાં અમૂલ્ય સહાય આપી હતી. પાલીતાણા ખાતે ચાલતા ખાળાશ્રમને પણ તેઓશ્રીએ પગલર કરવામાં તે પ્રસંગે શ્રમ ઉઠાવ્યો હતો. યથાર્થ ધર્મોદ્ધાતકારકોનું જીવન કેવાં વૈવિધ્યોથી વિભૂષિત હોય છે તેનો સહેજ ખ્યાલ આવા ઉલ્લેખોથી વાચકોને આવી શકશે.

મુંબઈમાં ચાતુર્માસ.

સંવત ૧૯૧૮ માં મુંબઈના ડોટના સંઘના આગ્રહથી મદારાજશ્રી ચાતુર્માસ અર્થે મુંબઈ પધાર્યાં. આ ચાતુર્માસ દરમિયાન મુંબઈની વિવેચી પ્રજાને ખાતરી થઈ કે મદારાજશ્રીની વ્યાખ્યાન-દૃશ્યના નંગધે જે દર્શાવે કદાપી અન્ધારપૂર્વે સાંભળવામાં આવી હતી તે ધર્મીજ અપૂર્ણ હતી. વ્યાખ્યાનના રસ સાથે સહૃદયતા અને વિચાર-વિશ્રાંતનાને અજુકારો લાભ મુંબઈની પ્રજાને મળ્યો. તે ઉપરથી મદારાજશ્રીને માટે શુભિષ્ટમાં એક સરખો ઉત્તમ અભિપ્રાય બંધાયો અને જે હજુપણ જેવો તે તેવાજ રહી ગયો છે. ગમે તેવો છટાદાર વક્તા કે કળાવિદ્ પણ મુખે-ગ્ય શ્રાનાઓના અભાવે પોતાનું ધર્મ્ય હૃદય ખાલી કરી શકતો નથી. મુંબઈમાં એ દુર્લભ મુલોગ પ્રાપ્ત થયો. અર્થાત્ મદારાજશ્રી ચારિત્રવિજયજી જે નવન અને અપૂર્વ ભાવનાઓ પોતાની સાથે લાવ્યા હતા તે ભાવનાનું ધર્મ્યોગ્ય મધ્ય સમજી શકે એવા હજારો શ્રોતાઓ નિત્ય મદારાજશ્રી પાસે આવવા લાગ્યા. મદારાજશ્રીએ પણ પોતાના હૃદયનો રસ અરુણસિંહપણે વહેવડાવવાનો પ્રારંભ કર્યો. મદારાજશ્રીનાં વ્યાખ્યાન ધ્વનીઓથી મુંબઈની દિશાઓ ગર્જવા લાગી. હજારો રસિક શ્રદ્ધામુખો એક ચિત્તે વ્યાખ્યાન વાળીનો આતુરતાપૂર્વક લાભ લેવા લાગ્યા. મદારાજશ્રીએ માંગરોજ નૈન સભાની આગેવાનીનીયે એક લાપજ શ્રેણી પણ ચાલુ કરી હતી. આ લાપજોના રીતોરે તે વખતના સામયિક પત્રોમાં આવી ગયેલા દોષથી તેમજ તે પુસ્તકરૂપે પણ જગત પરી ચૂક્યા દોષથી આ રથજે પિટોપજ કરવાનું હિચન ધાર્યું નથી. નો પણ ન્યાયની ખાતર એટલું કહેવું જોઈએ કે

“હવે તો ચેતો” એ એકજ વ્યાખ્યાનની અંદર એકવાર માત્ર થોડીજ ક્ષણોમાં વીસ હજાર રૂપિયાની ટીપ ભરાઈ ગઈ હતી, તેમજ મુંબઈના દૈનિક અને અઠવાડીક પત્રોમાં મહારાજશ્રીની વ્યાખ્યાન શૈલીની પ્રશંસા કરનારા અનેકાનેક લેખો જ્યોષ્ણરૂપે ખહાર પડ્યા હતા.

વસ્તુતઃ એક નિઃસ્વાર્થ સહૃદય પુરૂષની વાણી શું નથી કરી શકતી ? જે શૂરવીરના હૃદયને એકવાર એક તિક્ષણ શસ્ત્ર નિષ્ક્રમણ નીવડે છે, જે કૃપણનું હૃદય સેંકડો-હજારો અને લાખો અનાથોને દુઃખથી રી-ખાતા બેવા છતાં પાપાણુ જેવું જ કઠોર રહે છે, જે દુરાચારીઓને સંતાધિકારીઓના સખ્ત શરાધાતો પણુ ઠેકાણુ લાવી શકતા નથી તે દુરાચારીઓને, તે કૃપણોને તથા તે શૂરવીરોને એક સાચા મુનિવરના હૃદયના અંતસ્તમ પ્રદેશમાંથી ઉદ્ભવેલી સરળ અને સહજ વાણી ભેદી શકે છે, તેમને કાયમને માટે સન્માર્ગ ઉપર લાવી મુકે છે, તો પછી મહારાજશ્રી ચારિત્રવિજયજી જેવા પ્રખર વક્તાઓના ઉપદેશથી એકાદી ટીપ ભરાય કે એકાદ બે સંસ્થાઓ સ્થપાય એમાં બહુ આશ્ચર્ય નથી.

ઉક્ત ચાતુર્માસ પૂર્ણ થયે કાટના દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવી મહારાજશ્રી ઘાટકોપર પધાર્યા. ત્યાં પણુ મહારાજશ્રીના હાથથી એક પ્રતિષ્ઠા કરાવવામાં આવી. ઘાટકોપરમાં શારીરિક અસ્વસ્થતાને લીધે તેમને થોડો વખત રોકાઈ રહેવાની ફરજ પડી, ત્યારબાદ મુંબાઈમાંજ સંવત ૧૯૬૪ નું ચોમાસું તેઓશ્રીએ માંડવીખંદર ઉપર આવેલી શ્રી કચ્છી દેશા ઓસવાલની વાડીમાં કર્યું. આ ચાતુર્માસ દરમિયાન પણ અનેક આવકો તથા આવિકાઓને મહારાજશ્રી પાસેથી ધર્મોપદેશનો અવર્ણનીય લાભ મળ્યો હતો. તે પછીનું ચોમાસું એટલે કે

૧૯૬૫નું ચોમાસું મદારાજશ્રીએ શ્રી કચ્છી વીસા ઓસવાળની વાડીમાં કર્યું. એકંદરે આ ત્રણ વર્ષમાં મદારાજશ્રીએ ભગવતી સૂત્રનું અધ્યાપ્તિયન પૂર્ણ કર્યું તેમજ (૧) જૈન વિદ્યા ઉદ્યોગ વર્ષિક મંડળ, (૨) પુસ્તકાલય કન્યાશાળા (૩) જૈન જ્ઞાન ભંડાર એમ ત્રણ મહત્વની સંસ્થાઓ સ્થાપિત કરી. તે ઉપરાંત એક દીક્ષા-મહોત્સવ પણ યોજાવેલો. આ પછી તે જ સાલમાં વાલકેશ્વર ખાતે પૂજ્યપાદ મોહનલાલજી મદારાજની પાકુ-કાની સ્થાપના કરવામાં તથા અષ્ટાપદની રચના વગેરેમાં પણ મદારાજશ્રીએ આગેવાન ભાગ લીધો હતો.

સંવત ૧૯૬૬ની સાલમાં શ્રીમાન મોહનલાલજી જૈન સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરીની સ્થાપના થઇ તેમાં પણ મદારાજશ્રીએ પોતાથી બનતીદરેક પ્રકારની સદાય અર્પી. એજ અરસમાં યોગ્ય જૈન લેખિકાને રોધી દહાડી મદારાજશ્રીએ અમૂલ્ય મુચનાઓ આપી, “ ચોસઠ પ્રકારી પૂજના અર્થ, સામાયક, પ્રતિકમણ, જીન દેવ દર્શન, શ્રી વિનય વિજયજી ચરિત્ર, ” ૧૨ વૃત્તની ટીપ, નવકર્ણિકા તથા જૈનધર્મની પહેલી-બીજી ચોપડી છપાવિ અથો તૈયાર કરાવ્યા હતાં, અને જે હજી પણ વિદ્વાનોનું ખ્યાન આકર્ષી રહ્યા છે.

સંવત ૧૯૬૬નું ચાતુર્માસ મદારાજશ્રીએ ઘાટકોપર ખાતે જ બ્યતિત કર્યું હતું. મદારાજશ્રી ચારિત્રવિજયજીએ ત્યાં ત્યાં પોતાના પુનિત પગલાં કર્યાં છે, ત્યાં ત્યાંના મન્થ-મમત જન્ય વૈર-વિરાધો ટપી ચક્રમાં નથી એ વાત એકથી અધિકવાર અમે પ્રસ્તુત વિષયમાં કહી ચુક્યા છીએ; ઘાટ-કોપર ખાતે જરાજર એવોજ જ્ઞાનદંત્રવક દૃશ્ય, પર્થુપણ પર્વના પ્રસંગે નીલાળવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કર્યું હતું. અર્થાત મદારાજશ્રીનાં

ચાતુર્માસ દરમીયાન સ્થાનકવાસી. તપગચ્છી તથા અંચળ ગચ્છાનુયાયી વગેરે વગેરે સર્વ “અમે મહાવીર પિતાના પુત્રા છીએ” એમ અંતઃકરણ પૂર્વક માની ધર્મ કાર્યમાં અભિન્ન ભાવે પ્રવર્ત્યા હતા; આ દેવદુર્લભ દૃશ્ય જોઓએ એક વાર નીહાળ્યો હશે તેઓ તે કદાપિ વિસરી જશે નહીં એમ કહ્યા વગર ચાલતું નથી. મહારાજશ્રીના સદુપદેશથી ધાટકુપર ખાતે એક લાયજેરી સ્થાપવામાં આવી હતી, અને “જીવદયા” સંબંધી એક વ્યાખ્યાન વખતે અનાયાસે રૂપીયા પંદરસેથી બેહજાર એકઠા થયા હતા. આ ચાતુર્માસ પુરૂં થયેથી કાટના સંઘના આગેવાન શેઠ મોતીચંદ દેવચંદ તથા મોહનલાલ પુંજભાઈએ કાટમાં પુનઃ ચોમાસું કરવાનો આગ્રહ કર્યો હતો. પણ મુંબઈમાં બહુ વર્ષો વ્યતિત થવાના કારણે તેમજ હવાપાણીની પ્રતિકૂળતાને લીધે મહારાજશ્રીએ ત્યાંથી સૌરાષ્ટ્ર ભણી વિહાર કરી જવાની ઇચ્છા જણાવી હતી. મુંબઈમાં કે ધાટકોપરમાં મહારાજશ્રીને રહેવાની ઇચ્છા ન હોય તો હાદર ખાતે પોતાનો એક બંગલો ઉઘાડી આપી ચાતુર્માસ કરવાની મુંબઈના એક પ્રસિદ્ધ ભાટીઆ ગૃહસ્થ રાવ-બહાદુર વીસનજી ખીમજી જે. પી. એ વીનંતી કરી હતી, પણ મહારાજશ્રીએ પોતે વિહાર કરી જવાનો દઢ નિશ્ચય દર્શાવી તેમના મનનું સાંત્વન કર્યું હતું. મહારાજશ્રી ચારિત્રવિનયજનું અંતઃકરણ જોનેતરો પ્રત્યે પણ કેવા પ્રેમભાવથી દ્રવે છે તેનું એકજ ઉદાહરણ આપવું આ સ્થળે બસ યથા પડશે કે જ્યારે મહારાજશ્રીએ વિહાર કરી જવાનો દઢ નિશ્ચય જણાવ્યો ત્યારે પાસે બેઠેલા રા. બ. વસનજી ખીમજી, કે જેઓ એક ભાટીઆ ગૃહસ્થ છે એમ ઉપર કહેવાઈ ગયું છે તેઓની આંખમાંથી અશ્રુ-ધારા વહી નીકળી હતી ! એક સુદૃઢ મુનિવર સ્વસમાજના કે પર સમા-

જના વ્યક્તિઓના અતઃકરણને કેવા અપૂર્વ જાવથી આકર્ષી શકે છે તેનું આ એક અત્યંત ઉત્તરજ્ઞ માત્ર છે.

મૌર્યાનુમાં પુનઃ પદાર્પણ-વંચણી પરિપદ્.

મુંગદથી વિદાર કરી સં. ૧૯૬૭ નું આમાસુ દેવશાક કચ્છી મુદરથોના આગ્રહથી મદારાજશ્રીએ પાલીનાજા ખાને કર્યું. આ આનુ-માંસમાં પણ અનેક પ્રકારનાં ધર્મકાર્યો થયાં. તેમાં મુખ્ય ઉત્તમજાનો પ્રશ્ન નોંધવો જાય છે. શેક કારણી કેશવજીનાં વિધવા પત્ની બાઈ પુર-બાઈએ એક ઉત્તમજા કરવાની મદારાજશ્રીને ઇચ્છા દર્શાવી. મદારાજશ્રી પોતે જ્ઞાનવૃદ્ધિના પરમ દીમાવળી દેવાથી સૌ પ્રથમ તેમણે જ્ઞાનોન્નતિ માટે આદને આગ્રહ કર્યો. પરંતુ બાઈએ જ્ઞાને તપનિમિત્ત ઉત્તમજાને ઉત્તમ કરવો એવો દૃઢ નિશ્ચય કરી રાખેલા દેવાથી મદારાજશ્રીને આગ્રહ ધારવા જોઈતો દુઃખદ થયો નહીં. તો પણ તેઓથીએ ઉત્તમ-જામાં મહત્ત્વ ઓદરિતમ્મુરિ કૃત “ધર્મચિન્દુ” ઇત્ય આચાર્ય સ્થિત પ્રકટ કરાવી જૈન અંધોવાળા ગામેમાં વિના મધ્યે મોક્ષી આપ્યો અને તપની સાથે જ્ઞાનની પ્રભાવના કરી એક પંથ દો દાગની કહેવન ચરિ-તાર્થ કરી. તે ઉપરાંત મદારાજશ્રીના આમ્ર ઉપદેશથી રૂ. ૧૦૦૦ ની રકમ પુરબાઈએ પાલીનાજા રોડને કેશવજીના પ્રયાગર્થે અર્પણ કરી. આ રકમના વ્યાજમાંથી જૈન બાજિકાઓને મફત ચોપડીઓ કેશવજી આતા તરફથી પુરી પાડવામાં આવે છે. પાલીનાજા ખાતેના જૈન વિધવાશ્રમને, કચ્છી જૈન બોર્ડિંગને તથા બાજાશ્રમને ઉત્તમજા નિમિત્તે અમુક રકમ મદારાજશ્રીએ આપવી હતી.

સંવત્ર ૧૯૬૮ ની આશના માગસર માસમાં પાલીનાજાથી વિદાર

કરી શ્રીસંઘના આગ્રહથી મહારાજશ્રી માંગરોળ ખાતે પધાર્યા. મહારાજશ્રીના આગમન પૂર્વે માંગરોળમાં જ્ઞાતિ અને સંઘ વચ્ચે જે આંતર-વિગ્રહ સંજોગી ઉઠ્યો હતો અને જે વિગ્રહનો વરઘોડો કાટની દેવડી પર્યંત પહોંચ્યો હતો તે વિગ્રહનું મહારાજશ્રીએ ભારે શ્રમ લઈ સમાધાન આણ્યું. સંઘ અને જ્ઞાતિ તથા મહાજન વચ્ચેનો કલેશ નિર્મૂળ થયો. આ રીતે મહત્વની સંસ્થાઓને ખરાબે ચઢી જતી મહારાજશ્રીએ અટકાવી દીધી. ત્યારબાદ શેઠ દેવકરણ મૂળજીના આગ્રહથી મહારાજશ્રી વંથલી મુકામે પધાર્યા. ત્યાં શેઠ દેવકરણભાઈની પુત્રીનાં લગ્ન થતાં હોવાથી તે પ્રસંગે એક અઠાઇમહોત્સવ કરવાનો મહારાજશ્રીએ ઉપદેશ કર્યો. એ મહોત્સવ વખતે મહારાજશ્રીએ પ્રસંગોપાત “વાંચનથી થતા ફાયદા” એ વિષે એક જાહેર ભાષણ આપ્યું. આ ભાષણની શ્રીતાવર્ગ ઉપર બહુ સારી અસર થઈ અને શેઠ દેવકરણ મૂળજી તથા અન્યાત્મ ગૃહસ્થોની ઉદારતા સ્વરૂપ “શ્રીમત્યારિત્રવિજયજી લાઇબ્રેરી” નામની એક જાહેર લાઇબ્રેરી સંસ્થાપિત થઈ. આ લાઇબ્રેરી હાલમાં શહેરના પ્રમાણમાં બહુ સારી આવકાર પામી ચૂકી છે. લાઇબ્રેરીનું મકાન શેઠ કારશીકશવજીનાં વિધવા પત્ની બાઈ પુરબાઈએ ખંધાવી આપવાની ઉદારતા દર્શાવી છે. તેમજ વંથળીમાં એક જાહેર જૈનધર્મ શાળા નહીં હોવાથી અનેક યાત્રીઓને બહુ હેરાનગતી લોગવવી પડતી હતી, આ ખામી મહારાજશ્રીનાં લક્ષમાં આવવાથી તેઓશ્રીએ ઉપદેશ આપવાથી લગલગ રૂપિયા ૨૦ હજારના ખર્ચે એક સુંદર ધર્મ શાળા ખંધાઈ છે. અત્યાર સુધી વંથળીમાં એકે અંગ્રેજી સ્કૂલ નહોતી તેથી વંથળીના વિદ્યાર્થીઓને અંગ્રેજી કળવણીથી પ્રાયઃ કમનસીબ જ રહેવું પડતું. મહારાજશ્રીએ તુરત જ એ દિશામાં પોતાનું લક્ષ રોક્યું અને ગામના અમલ-

દારો વગેરેને જોલાવી એક અગ્રેજ રકુલ સ્થાપવાનો ઉપદેશ કર્યો. મદારાજશ્રીએ પોતે પરિશ્રમ લઈ પ્રસિદ્ધ ધનિક ગૃહસ્થો પાસેથી દ્રવ્ય સંગ્રહી ચોક્કસ મદદો અપાવી રહે તરફથી એક અગ્રેજ રકુલની સ્થાપના કરાવી.

સંવત્ર ૧૬૯૮ નું ચાતુર્માસ માંગરોજમાં જ કરવાનું નહીં થયું. આ પ્રસંગે પણ અઢાઈ મહોત્સવ તથા શાંતિસ્નાન આદિ અનેક પ્રકારનાં ધર્મકાર્યો થયાં. માંગરોજમાં ચાલતી શ્રી આત્મારામજી કૌન પાઠશાળાના શિક્ષણક્રમમાં તેઓશ્રીએ ધણો અગત્યો સુધારો-વધારો કરાવ્યો, એટલું જ નહીં પણ સંસ્કૃત શિક્ષણને ઉત્તેજન મળે એવી વ્યવસ્થા કરાવી. ચોમાસું પરિપૂર્ણ થયે શેઠ સુંદરજી દેવચંદે એક જીનમંદિર બંધાવવાનો આરંભ કર્યો, અને એની પ્રતિષ્ઠા મદારાજશ્રી આદિત્રિવિગ્નપણના પવિત્ર હસ્તે કરાવવી એવો શેઠ શ્રી સુંદરજીભાઈએ તથા માંગરોજના સુધે આમૃદ કર્યો. આ આમૃદને માન આપવા મદારાજશ્રીએ પુનઃ માંગરોજ ખાતે આવવાનો મુનિયોગ્ય શબ્દોમાં સ્વીકાર કર્યો. ભારતમાં તેઓશ્રી માંગરોજમાં વિગ્નર કરી ગયા અને આસપાસના સ્થળોમાં વિચરી પ્રતિષ્ઠા નિમિત્તે પુનઃ માંગરોજ પધાર્યા. માંગરોજમાં હજી પ્રતિષ્ઠાના કાર્યને વિલંબ થાય એમ લાગવાથી વચમાં તેઓશ્રી જુનાગઢ તાલુકા ભાગીયા પામે આવેલા અજ્ઞાન ગામના દેવસરની પ્રતિષ્ઠા કરવા પધાર્યા. ત્યાં પ્રતિષ્ઠાનું કાર્ય નિર્વિઘ્ને સમાપ્ત કરી માંગરોજ પટોંચ્યા, અને શેઠ સુંદરજી દેવચંદે તરફથી બંધાયેલા જીનાલપમાં ભારે ધામધુમ પૂર્વક પ્રજાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. આ સંધર્ગાં ધર્મકાર્યોમાં બદ્ધ વખત નીકળી જવાથી અને ચોમાસાનો પ્રસંગ નજીક આવી પટોંચવાથી સંવત્ર ૧૬૯૯

નું ચાતુર્માસ પણ માંગરોળ મુકામે જ કરવાની મહારાજશ્રીને ફરજ પડી. ચોમાસું પુરું થયે સ્ક્રીક રત્નની પ્રતિમાઓ મંદીરમાં શ્રી સંઘ તરફથી પધરાવવામાં આવી. ત્યારબાદ વંથળીવાળા પ્રસિદ્ધ ગૃહસ્થ શેઠ શ્રી દેવ-કરણ મૂળજીએ વંથળી મૂકામે શ્રી શીતલનાથજી પ્રભુનું એક મંદીર બંધાવવાની અને તેમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવવાની આંતર ઇચ્છા મહારાજશ્રી પાસે વ્યક્ત કરી. મહારાજશ્રીએ પોતાના સ્વાભાવિક નિયમ પ્રમાણે સૌ પ્રથમ કેળવણી અર્થે અમુક પ્રકારની ઉદારતા દર્શાવવાનો ઉપદેશ કર્યો. શેઠશ્રીએ મહારાજશ્રીના ઉપદેશને માન આપી જુનાગઢ ખાતે ચાલતી “સૌરાષ્ટ્ર શ્રીમાળી જૈન બોર્ડીંગમાં” એક ગંજનવર રકમ આપવાનું કમ્બલ કર્યું. આ પ્રમાણે નિશ્ચય થયા પછી મહારાજશ્રીએ વંથળી ખાતે પધારી પ્રતિષ્ઠાનું કાર્ય નિર્વિઘ્ને સમાપ્ત કરવામાં યોગ્ય સહાય કરી. આ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે આસપાસના શહેરો તથા ગામોમાંથી હજારો માણસો વંથળી ખાતે એકત્ર થયા હતા એટલું જ નહીં પણ પ્રાસંગિક પ્રાંતિક પરિષદ બરવાની યોજના મહારાજશ્રીએ જાહેર જાપાઓમાં પ્રકટ કરેલી હોવાથી પંડિત લાલન, સાક્ષર કવિ ન્હાનાલાલબાઈ દલપતરામ વગેરે જાણીતા વિદ્વાનોએ પણ હાજરી આપી હતી. એક તરફ પ્રતિષ્ઠાના કાર્યમાં રોકાવા છતાં બીજી તરફ પરિષદમાં પણ મહારાજશ્રીએ હાજરી આપવા સાથે પોતાના ઉદાર વિચારો મુખ્ય ભાષણ દ્વારા પ્રગટ કરી પ્રજા ઉપર ભારે ઉપકાર કર્યો હતો. મહારાજશ્રીના ભાષણોના અહેવાલો તે વખતના સામયિક પત્રોમાં પ્રકટ થયેલા હોવાથી અને એક ભાષણ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં પણ મુદ્રિત થયેલું હોવાથી એ વિષે વિસ્તાર કર્યો નથી. કવિવર ન્હાનાલાલ-

જાહેર, પંડિતશ્રી જાહેર, વગેરેના લેખક કાંઈ અનુભવ પડી શકે, ઓળખ વિરહજાહેર નથી થી. હતાજો વગેરે અનેક વિદ્યાર્થીએ તે પરિણામો લેવા શક્યા, તેમ નવા જ્ઞાન નથી શીખી આવવાનું નિષેધ ઉપર વિચારેલા કોઈ દર્શા. આ પરિણામો કાંઈ નિષ્ફળિત રીતે જરૂરીયાત મુજબ આપ્યું હતું. જે કે આ સુધારા દેહ જાનના કારણે કે પ્રત્યક્ષે પસાર થતા નવાના તે જરૂરિયાતે કે પ્રત્યક્ષે પસાર કરવાની સુધાર કરનાં જરૂર છે પરિણે જાન હવે જાન કરવાની રીતમાં જરૂર ઉત્તમ પ્રત્યક્ષે કોઈ દર્શા. પ્રત્યક્ષિયાન જે પરિણામો " જુલમત વિદ્યાર્થીમાત્ર નથી દર્શાવીમાત્ર તેમ જોઈતો " માટે અમુક રકમો નક્કી કરી જરૂર નથી દર્શા. આવી રીતે જે મર્યાદાને અમુક વર્ષ છેક નિર્ધારક અને નિષ્ફળિતી જરૂરી કરે છે તે મર્યાદામાંથી ફેરવું ઉત્તમ અને અનુકરણીય રૂપ પ્રત્યક્ષે કાઢે છે તે મર્યાદાઓએ ઉત્તમ પ્રત્યક્ષે અપરંપર જાનવી આપ્યું હતું.

સંવત્ર ૧૯૩૧ નો સાલનું આગામી મર્યાદાઓએ માંગેલા મુદ્દાને કહ્યું હતું. વિદ્યાર્થી પૂરું થયે માંગેલામાંથી જો જરૂર પડે તો થશે એક સંધ નીકળ્યા રહે તે સંધની સાથે તેઓએ પણ જરૂર પડ્યાં દર્શા. જરૂરમાં મર્યાદાઓએ વિનંતી કર્યા તથા પાસપોર્ટ પસારવાનો આગ્રહ કર્યા પાસપોર્ટનો સંધ સાથે આપ્યો. આથી મર્યાદાઓ પાસપોર્ટ અને પડ્યાં. મર્યાદાઓના આગમનથી પ્રત્યક્ષિયા મર્યાદા જાનિક આવેશને જાહેર દાખાઓ એક અગ્રણી મર્યાદા થયાં, તેમજ ફરિયાદો આર દાખર ખર્ચો સુનિયંત્રિતી પર જરૂર કરવાની આ વખતે જરૂરિયાતો ફરિયાદી એક સાથે દાખા લેવાના જાણ થયાં

તે આધને દીક્ષા આપવાનો ભારો સમારોહ થયો. દીક્ષા લેતા પહેલાં મહારાજશ્રીના ખાસ ઉપદેશથી તે આધએ શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુ ઉપર રૂપાની એક છત્રી બતાવવા રૂપીયા એક હજાર અર્પણ કર્યા, ત્યારબાદ કુંતીઆણા, વંથળી, જુનાગઢ, જેતપુર, ચીતળ તથા અમરેલી વગેરે સ્થળે વિહરતાં અને પોતાની નિરૂપમ વ્યાખ્યાન વૃષ્ટિને વરસાવતાં મહારાજશ્રીએ પાલીતાણા ખાતે ભારે ધામધુમ અને સામૈયા સાથે નગર પ્રવેશ કર્યો. સં. ૧૯૭૨ નું ચાતુર્માસ મહારાજશ્રીએ પાલીતાણામાં જ પસાર કર્યું છે. આ વખતે પણ અનેક જાહેર ભાષણો સાંભળવાનો, ધર્મચર્યા સાંભળવાનો તથા અઘ્રાધ મહોત્સવમાં ભાગ લેવાનો લાભ લવિક જનોને મળ્યો છે એમ આ સ્થળે કહ્યા વગર ચાલતું નથી.

હવે અમે મહારાજશ્રીના જીવનચરિત્રના પ્રાયઃ વર્તમાન પ્રસંગ પાસે આવી પહોંચ્યા છીએ. અમે ઉપર જે કાંઈ લખી ગયા છીએ તેમાં અમે તેઓશ્રીનું યથાર્થ જીવન લિપિબદ્ધ કર્યું છે એમ કહેવાની હિમેત કરતા નથી. કારણ કે કોઈપણ મહાપુરુષનું આંતરજીવન સ્થૂળરૂપે આવા ટુંકા ઉલ્લેખમાં પ્રરૂપાય એ અમને તો અસંભવિત પ્રાય જ લાગે છે. છતાં દૃષ્ટિ જેને જોઈ શકે અને કણુ જેને સાંભળી શકે એવા પ્રસંગો એકત્ર કરી અનુક્રમે સંક્ષિપ્તરૂપે આ જીવન-કાર્ય-શ્રેણીમાં ગુંથવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. એ પ્રયત્ન સફળ થયો છે કે નિષ્ફળ એનો નિર્ણય અમે કરીએ તેના કરતાં વાચકો પોતે જ કરી લે એ વિશેષ ઇચ્છવા યોગ્ય છે, અમે તો માત્ર એટલું જ કહી શકીએ તેમ છીએ કે મહારાજશ્રીની જીવનઘટનામાંથી ધર્મભાવ, જ્ઞાનપ્રેમ, સહૃદયભાવ તથા નિસ્વાર્થતાના બોધદાયક સૂત્રો છે. આવા પુરુષના ચરિત્રનો ટુંક ઉલ્લેખ કરવા આ લેખિની સમર્થ થઈ

■ તે જ આ લેખકનું અને લેખિનીનું સદ્ભાવ્ય છે. વિશેષ શું કહીએ?

પૂજ્યપાદ મહારાજ શ્રી ચારિત્રવિજયજી અત્યાર પર્યંત જેવી રીતે જૈન તથા જૈનેતર પ્રજા ઉપર ઉપકાર કરતા આવ્યા છે તેવી રીતે ભવિષ્યમાં જનસમાજને સન્માર્ગે રચાપિન કરવા ચિંતાયુઃ હો એવી શ્રી પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરીએ છીએ, અને એટલું વિશેષમાં જણાવવાની અમે અમારી ફરજ વિચારીએ છીએ કે જે વિચારથીય વાચકોને આ સંક્ષિપ્ત જીવનરેખાઓના અવલોકનથી સંતોષ ન થાય નેમજો મહારાજશ્રીનું આંતરજીવનચરિત્ર દર્શાવનારા લેખો તથા વ્યાખ્યાનોનું* શાંતભાવે મનન કરવું. અમને ખાતરી છે કે જેઓ મુદ્ધમદર્શી અને ભાવના જ રસિક છે તેમને મનગમતું પોપણુ લાંથી મળ્યા વગર નહીં જ રહે. આ ચરિત્ર તો અમે ઉપર એકત્રાર કહી ગયા તેમ માત્ર રેખારૂપ જ છે, એમ મુનઃ કહી લઈ વિરમીએ છીએ.

પ્રકાશક.

* મહારાજશ્રીએ રચેલા ઉપયોગી ગ્રંથો:—

(૧) ૫૬ પુરૂષ ચરિત્ર (ભાષાંતર)	(૬) આત્મચક્રિનો ઉદય.
(૨) પ્રજુઞ ચરિત્ર (ભાષાંતર)	(૭) અટ્ટપ્રકારી પૂજનના અર્થ તથા
(૩) પ્રેમથી મુક્તિ.	[વિવેચન]
(૪) પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ.	(૮) વ્યાખ્યાન સંગ્રહ.
(૫) લેખસંગ્રહ. એ ભાગ.	(૯) ચોસડ પ્રકારી પૂજનના અર્થ.

લેખ સંગ્રહ.

દ્વિતીય ભાગ.

કેળવણીનું ઉદ્ભવસ્થાન.

સાંપ્રતકાળમાં “કેળવણી” શબ્દ બહુ સામાન્ય થઈ પડ્યો છે. કેળવણીની આવશ્યકતા દર્શાવનારાં લાખણો અને લેખોમાં પણ જો પાંડીત્ય ન હોય તો કેળવણીની આવશ્યકતા લોકોના ગળે ઉતરવી મુશ્કેલ થઈ પડે છે. કેળવણીનો પ્રચાર કરવા વિદ્વાનોની પરિષદો ભરાય છે. શિક્ષકો અને અધ્યાપકોની સમિતિઓ સ્થપાય છે. લેખકો અને વક્તાઓ લેખિની તથા વાણીથી વર્તમાનપત્રો તથા પ્લેટફોર્મોને ધ્રુજાવે છે. ટેકસ્ટબુક કમિટીઓ નવાં નવાં પુસ્તકો શોધી બહાર પાડી કેળવણીનો ધમ-ધોઝાર પ્રચાર કરવા કંટીબદ્ધ રહે છે. આટલું છતાં-આટલી

આટલી જહેમત ઉઠાવતા છતાં જનસમાજમાં પ્રતિલાનો-ગ્રો-
ધકપ્રતિનો તથા ઉદ્દલાવિની ગદ્દિનો અન્નાવ શા માટે રદ્યા
કરતો હશે ? એ પ્રશ્નનો સંતોષકારક ઉત્તર હજી મળી
શક્યો નથી.

સામાન્ય રીતે કેળવણીના બે પ્રકાર પાઠશાળામાં આવ્યા
છે. એક વૈવેચિક અને બીજી ધાર્મિક. જાણે કે એ બંને
કેળવણીઓ જુદાં જુદાં વૃક્ષનાં જુદાં જુદાં ફળ દેવા એમ
માની, ધાર્મિક અને વૈવેચિક કેળવણીની સંસ્થાઓને પણ
જુદી જુદી પાત્રે દેવામાં આવી છે. વૈવેચિક અને ધર્મના
શિક્ષકો પણ જુદી જુદી પદ્ધતિએ પાતપોતાનું કાર્ય કરે
જાય છે. કેળવણીના ઉપલેદો તપાસીએ તોપણ તેની સંખ્યા
છેક નહીં છે, એમ કહી શકાય નહિ. શ્રીકેળવણી, બાળકેળ-
વણી, કન્યાકેળવણી, હૃદયરોગ કેળવણી, કૃષિકેળવણી, એવી
રીતે કેળવણીના અનેક લેદોપલેદો વિષે નિત્ય ચર્ચાઓ થાય
છે. આવા લેદો અને ઉપલેદોના પ્રતાપે લે કોઈ એમ કહે કે
કેળવણીનું અંગ પરિપુષ્ટ અને મોટુંક અન્યું છે, પણ ખરું લેનાં
વિચારક દષ્ટિએ તેમાં મુધાગને માટે ઘણું સ્થાન રહેલું છે.

“કેળવણી” એટલે શું ? કેળવણીનો કેવો શુભ છે ? તે
સ્વાભાવિક છે કે વિભાવિક ? તે સંલેગજન્ય છે કે સંલેગા
ભાવજન્ય છે ? આ પ્રશ્નો લે વિચાર કરવામાં આવે તો અને

લાગે છે કે, યથાર્થ કેળવણી શું અને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે તેનો સરળ માર્ગ અનાયાસે મળી જાય. પ્રસ્તુત લેખમાં એજ વિષે આપણે વિચાર કરવાનો છે.

ઉક્ત પ્રશ્નોના સંક્ષિપ્ત ઉત્તરો પ્રથમ મેળવી લઈએ, અને તે પછી તેની વિગતમાં ઉતરીએ તો નિર્ણય ઉપર આવવામાં વિશેષ વિટંબના નહીં પડે. કેળવણી એટલે બુદ્ધિનો વિકાસ એજ અર્થ આપણને આ સ્થાને ઇષ્ટ છે. બુદ્ધિ એ શું છે ? બુદ્ધિ આત્માનો ગુણ છે. આત્માના ગુણને પરકૃત અથવા વિલાવિક માનવાની ભૂલ કોઈ સુર તો નજ કરી શકે.

હાલની કેળવણીની પદ્ધતિ સામે મોટામાં મોટી ફરિયાદ એજ લાવવામાં આવે છે કે વિદ્યાર્થીવર્ગ ઉપર પુસ્તકોનો અને ઉપકરણોનો એટલો બધો બોલો લાદવામાં આવ્યો છે કે તેઓની માનસિક શક્તિ અને શારીરિક શક્તિઓ નિર્બળ અને પ્રાયઃ નિષ્કર્મ થઈ જાય છે. આ ફરિયાદમાં સત્યનો અંશ છે એમ બુદ્ધિને આત્માનો સ્વાભાવિક ગુણ માન્યા પછી સિદ્ધ કરવાની જરૂર જણાતી નથી. પુસ્તકોનો કે ઉપકરણોનો ભાર છેક વ્યર્થ છે એમ કહેવાનું સાહસ કરવું એ પણ ઉપહાસને પાત્ર બનવા જેવું છે એમ પણ હું સ્વિકારું છું; પરંતુ વિચાર કરતાં અને અત્યાર પર્યંતનું પરિણામ જોતાં એટલું તો ચોક્કસ કહી શકાય તેમ છે કે પુસ્તકોનો ભાર વિદ્યાર્થી-

ઓની શુદ્ધિને વિકસાવવામાં જેટલે અંગે સફળ નથી થયો તેટલો કિંવા તેથી પણ અધિક અંગે વિદ્યાર્થીઓની શુદ્ધિને અમુક દિશામાં બાંધી રાખવામાં વિશેષ સફળ થયો છે. શુદ્ધિ પોતે જ વ્યાપક છે અને તેથી દેખવણી અપાતી નથી પણ દેખવણી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, એમ કહેવું વધારે બાંધબેસતું છે. પુસ્તકો કિંવા બાહ્ય સંજોગો જે ઉદ્ભવ વ્યાપકતાને દેખવી શકે તો જ તે પુસ્તકો અને સંજોગો સારાં છે અને જે તે પોતાનું કાર્ય ન કરી શકે તો તે નિષ્ફળ છે એમ કહેવું તે અત્યુદ્ભવ નહીં ગણાય. પુસ્તકોના અઘટિત ભાર સામે જે ફરીયાદો વારંવાર સંજુ કરવામાં આવે છે તેનું કારણ પણ એ જ છે કે શુદ્ધિની વ્યાપકતાને તે બાહ્ય સંજોગો સ્થાયક થવાને બદલે ઉચ્ચતા આવશ્યકતામાં ઉમેરો કરનારા થઈ પડે છે. વિદ્યાર્થી અજ્ઞાન કરતી વખતે શુદ્ધિ ઉપરનાં આવશ્યકો ખસેડવાની જે વખતે સાધના કરતો હોય તે વખતે તેની શુદ્ધિ ઉપર નવા નવા પડે સ્ફુટના જતા હોય તો તે સાધના તેને કેવળ વિટંબનારૂપ જ થઈ પડે એમાં અંગ્રય નથી. કુંઠમાં કુંઠું તો શુદ્ધિની વ્યાપકતાને વિચારી જવાથી પરિત્રામ એ આવ્યું કે વિદ્યાર્થીઓ યથાર્થ વિદ્યાવાન ગણવાને બદલે પુસ્તકના દીડા વધારે બને છે, એક વિદ્વાને યથાર્થ જ કહ્યું છે કે ‘વર્તમાન દેખવણી મનુષ્યને, મનુષ્ય બતાવવાને બદલે પુસ્તક જ બતાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અર્થાત્ મનુષ્ય પોતે જ પુસ્તકરૂપ થઈ લાયક છે.’

વર્તમાનકાળના એક કેળવાયલા વિદ્વાન સાથે જો તમે વાર્તાલાપ કરશો તો પ્રસંગોપાત તે દેશી તથા વિદેશી જ્ઞાની પુરૂષોના પ્રમાણભૂત વાક્યો સડસડાટ બોલી જશે. તેની જીવંદગી કેન્ટ, હેગલ, ટેનીસન, શેકસપીઅર તથા વ્યાસ, વાલ્મીકી, કપી-જલ તથા કાલીદાસ તેમજ હરિભદ્ર, હેમચંદ્રઆદિના સંખ્યા-બંધ વાક્યોનો ઉચ્ચાર કરી શકશે. પણ તેણે પોતે પોતાની સ્વતંત્ર બુદ્ધિથી શું નિર્ણય કર્યો છે એવો જો તમે પ્રશ્ન કરશો તો તેનો ઉત્તર આપતાં તેને અચકાવું પડશે, અને આમ બને તે વર્તમાન સંલોભોમાં સ્વાભાવિક જ છે. જેમની બુદ્ધિને વિવિધ પટ્ટોથી રંગબેરંગી કરવામાં આવી હોય તેમની પાસેથી બીજી શી આશા રાખી શકાય? એક સંસ્કૃત શ્લોકમાં કહ્યું છે કે-‘વિદ્યા વગરના મનુષ્યો સભામાં શોભતા નથી,’ પણ અત્યારે આપણી મુશ્કેલી એજ છે કે વર્તમાનકાળના કેળવાયલાઓ સભામાં શોભે છે, સભામાં તેઓ આશ્ચર્ય પમાડે તેવા ફકરાઓ બોલી દિગ્મૂઢ કરી શકે છે, પણ વ્યવહારક્ષેત્રના સ્વતંત્ર કાર્યમાં તેઓ તેવા શોભતા નથી.

આપણું પૂર્વકાળનું શિક્ષણ આવું ઉપાધિમય નહોતું. વિદ્યાર્થીવર્ગ પોતે સ્વતંત્ર બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી શકે અને તેનો આત્મિક ગુણ વિકૃત થવાને બદલે સ્વાભાવિક રીતે જ બહાર આવે તેવો દરેક પ્રયત્ન કરવામાં આવતો. અત્યારે પાસકા જ્ઞાનવડે મનુષ્યોને જ્ઞાની બનાવવામાં આવે છે, તેવી પદ્ધતિ

આપણા પૂર્વજાળના શિક્ષકોએ સ્વીકારી નહોતી. આચિન સા-
હિત્યમાં યુનિઓના, આચાર્યોના અને ઋષિ-મનુર્ષિના મતો-
ની જે ભિન્નતા પહે પહે પ્રગટ થાય છે તે માત્ર એકજ વાત-
ની સાક્ષી પૂરે છે કે તેઓની બુદ્ધિ કોઈ ખાસ દિશામાં ખાસ
અંસકારોને લીધે દોરાયેલી નહોતી, પણ તેઓ પોતાની સ્વતંત્ર
બુદ્ધિથી કિંવા દિવ્ય દૃષ્ટિથી વિચાર કરી શકતા અને છેવટે
પોતાને જે યોગ્ય લાગે તે લિપિગદ્દ કરી રાખતા. આ અમૂલ્ય
વારસો જે આપણને પૂર્વ પુરૂષો તરફથી મળ્યો છે તે આપણી
યથાર્થ જાતીય અંપત્તિ છે. તેજ આપણું યથાર્થ ગૌરવ અને
સદ્ભાવ્ય છે.

બુદ્ધિને સ્વતંત્ર તથા નિર્મળ જનાવવાનો લક્ષ આપણ-
ને રહેલો જોઈએ એજ મારો આશય છે. નિર્મળ બુદ્ધિ જોયને
પોતે પોતાની મેળે જ સદેજમાં જાણી શકશે. કારણકે સત્ય
જ્ઞાતાથી જોય કદાપિ વિષ્ણુ પડી શકતું નથી. બુદ્ધિની વ્યાપ-
કતા વિચારી મૂકવાથી આપણને જે દેખવણીના વિલિપ્ત લેદો-
પલેદો કરવા પડ્યા છે તેની પણ પડી તો જરૂર નહીં રહે.
દેખવણીના લેદોપલેદો ખરું જોતાં શું છે? મને તો લાગે છે કે
એ બધા દેખવાયલા મનુષ્યોની ક્રિયાના જ લેદો છે. જેવી રીતે
એક દ્રવ્યવાન મનુષ્ય દ્રવ્યથી વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક કાર્યો
રહેલાઈથી કરી શકે છે, તેવી રીતે એક ખરો પ્રતિભાશીલ મ-
નુષ્ય પોતાની પ્રતિભાના અમકારથી વિદ્યાની અનેક શાખા-

ઓને પ્રકાશિત તથા ઉજ્જવલ કરી શકે છે. પ્રતિભારૂપી પ્રદીપ જેમની પાસે છે તેમને તો ઉક્ત લેદોપલેદો માત્ર ઉપાધિમય જ જણાય છે. વર્તમાનકાળે પ્રતિભાને ખીલવવાના પ્રયત્નો ઓછા થાય છે અને તેની વિવિધ સંજ્ઞાઓ દ્વારા બાહ્ય આડંબરને અણુછાજતું મહત્વ આપી દેવાય છે.

આત્મા એ બુદ્ધિનું ઉદ્દલવસ્થાન છે. આત્મા જેટલે અંશે નિર્મળ અને નિરાવરણ હોય, તેટલે અંશે બુદ્ધિ પણ સતેજ અને તળલેદી બને છે. યથાર્થ બુદ્ધિમાન બનવા ઈચ્છનારાઓએ આત્મવિશુદ્ધિ પ્રત્યે બહુ સાવચેત રહેવું ઘટે છે. વિશુદ્ધ આત્મામાંથી જ્ઞાનનો જે વિશુદ્ધ ઝરો વહે છે તે કદાપિ શૂંક થતો નથી, એટલું જ નહીં પણ હજારો અને લાખો વરસ પછી પણ એ ઝરાતું અમૃતપાન કરી મનુષ્યજાતિ પોતાનું કલ્યાણ કરી શકે છે. પૂર્વાચાર્યોનાં જે પુસ્તકો આજે વિશ્વવીદ્યાલયોમાં પણ આદર પામ્યાં છે અને જેમની જ્ઞાનશક્તિ ભેંઠ આપણે ક્ષણભર મુગ્ધ થઈએ છીએ, તેઓએ યુનીવર્સીટીની ડીગ્રીઓ મેળવી નહોતી, તેમણે પોતાની બુદ્ધિ ઉપર અનેકરંગી આવરણો રુડાવ્યાં નહોતાં, છતાં તેઓ પોતાનું નામ અમર કરી ગયા તેનું શું કારણ? એજ કે તેમણે કેળવણીનું યથાર્થ ઉદ્દલવસ્થાન શોધી કહાડ્યું હતું, અને તેમાંથી પોતાને જે કાંઈ યોગ્ય જણાય તે તેમણે સંગ્રહી રાખ્યું હતું. અધ્યાત્મજ્ઞાન એ એવી ઉંચી કેળવણી છે કે આત્મા

તે દ્વારા મન અને શરીર તેમજ મન અને શરીરના પોષક પદાર્થો સાથે તેને અનુકુળ થઇ પડે, એવી અનેક સામગ્રી શોધી શકે છે. અધ્યાત્મમાં પવિત્ર થયેલું મન પણ ગમે તેવા અપવિત્ર પરમાણુને પવિત્ર ગનાવી શકે છે. આ ઉપરથી આત્મશક્તિનું સ્તોત્ર ગાવા હું આ સ્થળે ગેઠા હું એવો કદાચ દોષને લાસ થશે પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. કેળવણીનું યથાર્થ ઉદ્ભવસ્થાન બતાવ્યા વગર વર્તમાન કેળવણી પદ્ધતિનો દોષ કહાડીને જ બેસી રહું તો હું કર્તવ્યવિમુખ રહી જાઉં; એમ માનીને જ મેં આત્મ સામર્થ્યનો ઉલ્લેખ કરવાનું સાહસ કર્યું છે. નહીંતર કેળવણીના વિષયમાં આત્મા જેવી વસ્તુને વચ્ચે લાવવાની બીજકુલ જરૂર નહોતી એ વાત હું ગાહુ સારી પેઠે સમજું છું.

વર્તમાન કેળવણી પદ્ધતિ સામે બીજી જે એક ફરીયાદ લાવવામાં આવે છે તેનો પણ પ્રસંગોપાત આ સ્થળે વિચાર કરી લઇશું. એમ કહેવાય છે કે વર્તમાન કેળવણી ગાહુ ખર-આળ થઈ પડી છે. આ ફરીયાદ પણ ખાયા વગરની નથી. હું ઉપર જ કહી ગયો છું કે વર્તમાન કેળવણી આપણને આવરણો તથા ઉપકરણો પુરં પાડવા સિવાય અધિક ઠાંઈ કરી શકતી નથી. હું પુછું છું કે, સંસારમાં એવું કયું આવરણ તથા ઉપકરણ કે જે વિના મૃત્યુ મળી શકે ? આવરણ ખરીદનારાઓએ આવરણની કીંમત ભરવી જ જોઇએ ! તેમાં

પણ આ મોંઘવારીના વખતમાં કે જ્યારે વસ્તુ માત્રના લાવ
ચઢી ગયા છે તેવે વખતે બુદ્ધિનાં આવરણો સસ્તા મૂલ્યે
મળી શકે એવી આશા રાખવી એ શું અજ્ઞાનતા નથી ? અધ્યા-
ત્મદારા-સાધનાદારા બુદ્ધિ ખીલવનારાઓને આવરણોની
જરૂર રહેતી નથી અને તેથી ભારે કીમતના જણાતાં આવરણો
પણ તેમને નિર્મલ્ય જેવા જણાય છે. જો કે વસ્તુસ્થિતિ
આવી છે તો પણ વર્તમાન દેશ કાળ તરફ દ્રષ્ટિપાત કરતાં
કંઈક વહેવાર સુચના કરવાની મને જરૂર જણાય
છે. ખરી રીતે કેળવણીની આપ-લેમાં દ્રવ્યની દરમ્યાન-
ગીરી રહેવા દેવી એ ઇચ્છવાજોગ નથી એમ તો મારે
કેળવણીના પ્રચારની સાથે સંબંધ ધરાવતા હોય તેમને સરળ
ભાવે કહી દેવું જોઈએ. જે વસ્તુ પૂર્વે વિનય, સદ્ગુણ અને
સાધનાદારા મળી શકતી તેમાં દ્રવ્યરૂપી અંતરાય નાખવો એ
અસ્વાભાવિક છે એટલું જ નહીં પણ તે અગવડલયું પણ છે.

અધ્યાત્મદારા બુદ્ધિને કેવી રીતે કેળવી શકાય એ વિષય
જરા ગંભીર છે. તેથી આ ટુંકા લેખમાં તે વિષે વિસ્તારથી
બોલી શકાય તેમ નથી. તથાપિ ચારિત્રલાવનાવડે અધ્યાત્મનું
અનુશીલન બહુ સારી પેઠે થઈ શકે છે એ વાત તો આ પ્રસંગે
રૂપરૂપે કહી દેવી જોઈએ. પ્રાચીન ગુરૂકુળોમાં તેમજ વર્તમા-
નકાળના બ્રહ્મચર્યાશ્રમો અને હરદ્વાર ગુરૂકુળ જેવાં સ્થળોમાં
ચારિત્ર્યને જે મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે, તે કેટલું સાર્થક

થયું છે તેનો એકવાર વિચાર કરી લેવાથી ચારિત્રભાવના
 કંઈક સ્પષ્ટરૂપે પ્રતીયમાન થશે. અત્યારમુધીમાં જે જે નવ
 શોધકો, નવા વિચારકો તથા નવીન માર્ગદર્શકો થઈ ગયા છે,
 તેમણે વસ્તુતઃ ચારિત્રભાવના દ્વારા જ દિવ્ય દ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત કરી
 હવી, અને ભવિષ્યમાં જે કોઈપણ સ્થળેથી નવીન શોધકો તથા
 વિચારકો મળી આવે એવી આશા આપણે રાખતા હોઈએ
 તો ઉક્ત સ્થળો પ્રત્યે જ આપણને આપણી દ્રષ્ટિ વાળી રાખવી
 પડશે. અત્યારે કાલેજોમાં તથા શાળાઓમાં જે શીક્ષણ અપાય
 છે તેને બાદુ બાદુ તો કળાની ફેળવણી કહી શકાય. અલબત્ત
 કળાની ફેળવણી પામેલા શીક્ષિતો એક માર્ગે પોતાની નૌકાને
 સહીસલામતીથી હંકારી જાય, પરંતુ પ્રશ્ન એ છે કે એકમાર્ગીય
 જીવન એજ શું મનુષ્યના જીવનની પરમ સાર્થકતા છે? મનુ-
 પ્યજીવનનું સર્વાંગી પરિણામ સાધવામાં જે ફેળવણી સહાય
 ન કરે તે ચોખ્ખી ફેળવણી કહેવાય નહીં. મગજમાં અમુક કળાનો
 બાદ્ય બોલે ઉચકનારાઓ કરતાં તો ગામડાના પગીઓ અને
 પટેલો કે જેઓ પોતાના અનુભવથી વિવિધ વ્યક્તિઓનાં
 પગલાં બાદુ સારી રીતે ખારખી શકે છે, અને ભૂસ્તર તથા
 ખગોળ વિધાનું પૂર્વે આપણે ન સાંભળ્યું હોય એવું અદ્ભૂત
 જ્ઞાન ધરાવતા હોય છે તેઓ પણ વધારે માનને પાત્ર છે એમ
 કહીએ તો શું ખોટું છે? આપણા દેશના અનેક ખેડુતો રૂતુના
 ફેરફારો તથા ખેતીવાડી મંઠાંધી શીક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા માટે

બાહ્ય સંજોગોનું શરણુ પ્રાપ્તિ સ્વીકારતા નથી. છતાં ઘણીવાર તેઓ તે વિષયનું આશ્ચર્યકારક જ્ઞાન ધરાવતા હોય છે તેનું શું કારણ ? એજ કે તેમણે કાંઈક સ્વતંત્ર વિચારથી-અનુભવથી અમુક વિષયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા સાધના કરેલી હોય છે. આ સ્થળે ગેરસમજૂતી ઉત્પન્ન ન થાય તે માટે મારે કહેવું જોઈએ કે આપણે કોઈએ પણ કળાની કેળવણી પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર નથી; એવો મારા આ કથનનો ખોટો અર્થ ન થવો જોઈએ. મારા કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે ભલે કળાની કેળવણી આપવામાં આવે તેની સામે મારે વાંધો નથી, પણ એ કેળવણી મનુષ્યની સ્વાભાવિક પ્રતિભાને લેશ માત્ર આધાર ન પહોંચાડે, એટલું જ નહીં પણ પ્રતિભાના વિકાસને તે સહાયક થાય, એવી પ્રત્યેક ક્ષણે સાવચેતી રાખવી જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં કહું તો બુદ્ધિનો વિકાસ સ્વતંત્ર શોધમાં છે, અમુક સંસ્કારો પ્રાપ્ત કરવામાં નહીં; એ એક વાતનું વિસ્મરણ ન થવું જોઈએ. એટલી જ માત્ર કેળવણીની સાથે જેમને લાગતું-વળગતું હોય તેમને મારી નમ્રભાવે સૂચના છે.

ધાર્મિક દેગવણી.

ધાર્મિક દેગવણીમાં મુખ્યત્વે બે ગ્રંથો છે. અર્થાત્ ધાર્મિક અને દેગવણી, એમ બે ગ્રંથોના સંયોગથી ધાર્મિક દેગવણી બોલાય છે. ધાર્મિક દેગવણી એટલે ધર્મની દેગવણી તે સ્ત્રીવાય નેનો બીજો અર્થ થઈ શકેનો નથી. ધાર્મિક દેગવણી વિષે હું બોલવાનો પ્રારંભ હજુ ને પરેણાં ધર્મ સંગ્રહો મારે હૃદયુંક સ્પર્શીકરણ કરી જરૂં જોઈએ કે જેથી આજનો વિષય સમજવામાં અને સમજાવવામાં સરલ થઈ પડે. ધર્મના અર્થની સ્પષ્ટતા થયા પછી ધાર્મિક દેગવણી સંગ્રહી બોલીશ. ધર્મ વિના ધર્મી દાણ દાણે રૂડી શકેનો નથી. એ વાત એટલી ગંધી સ્પષ્ટ છે કે તેને વિસ્તારથી વર્ણવવાની જરૂર નથી. જુદાં જુદાં દર્શનકારોએ મુખ્યત્વે બે પદાર્થોનો જ સ્વીકાર કર્યો છે, અને તે બે પદાર્થોના અમુક અમુક ધર્મો સ્વીકાર્યા છે. આ બે પદાર્થોમાં એક તો જડ અને બીજો ચેતન એમ બે પદાર્થો છે. તે બંનેના ધર્મો પણ લિપ્ત લિપ્ત પ્રકારના છે. જડ પદાર્થના ધર્મો સંગ્રહો પ્રત્યેક દર્શનકારે વિવિધ વ્યાખ્યાઓ બોલી છે, અને આ બીજાની સદીમાં આપણે જોઈએ છીએ કે એ જડના ધર્મો આપણને વિગેરેપર પ્રત્યક્ષ થતા બંધ છે. જડ

* સંવત ૧૯૭૨માં વંચણી(સોગંદ) ખંડિય પ્રમુખે પ્રસિદ્ધતા ચાલિવિગયથ મદાગરો આપેલું કાવ્ય.

ઓનપ્રેત થઈ રહેલા છે, તે આચારવિચારે તથા વિધિનિયેષો
 એ યુગમાં જ બહાર પડેલા છે. મનુષ્ય કે પૂર્વજાગમાં જાનના
 આધારે જ કિંવા બુદ્ધિ-વિવેકશક્તિના મૂળમાંથી જ આ આચાર-
 વિચારોની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. આચારવિચારોને નિરર્થક ગણી
 દાદનારાઓ અને તેની નીંદા કરનારાઓ એ પૂર્વજાગમાં પ્રવેશી
 તેના હેતુઓ તથા તેના મૂળમૂળ સ્વરૂપોનો વિચાર કરશે તો
 તેમને પણ જણાઈ આવશે કે કોઈપણ આચાર, હેતુ વિનાનો
 કે અમુક અર્પણ વિનાનો તો નથીજ. એ જાગ ધીમે ધીમે
 પરોક્ષ થતો ગયો. પૂર્વજાગે જ અદૃશ્ય હેતુઓની પ્રમળતા
 હતી, અથવા સાધ્યને સાધવાની જે પ્રમળ ઉત્કંઠા હતી, તે
 કમેકમે શિથિલ થતી ગઈ અને તેને બદલે દૃશ્ય પ્રવૃત્તિ-ગ્રાહ્ય-
 આચારોની મુખ્યતા વધી પડી. જમાનો હમેશા બદલાયા જ
 કરે છે. ધીમે ધીમે અત્યારે એવો સમય આવ્યો છે કે હવે
 નવશીલ્પિન યુવકોમાં બુદ્ધિશક્તિ વ્યવૃત્ત થઈ છે અને તેથી
 તેઓ અત્યારની શૂંક પ્રવૃત્તિનાં દારણો તથા હેતુઓ શોધી
 તેને સમજવાની પ્રવૃત્તિ બનાવવા ઇચ્છે છે. જો તેઓને તેના
 થોડા દારણો અથવા હેતુઓ બતાવવામાં ન આવે તો તેઓ
 એવી શૂંક પ્રવૃત્તિ સામે અનાદર બતાવે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય
 પામવા જેવું નથી. આજકાલ નવીન યુવકો આપણને બ્રાહ્મ-
 કિયાઓના હેતુઓ બતાવવાની પ્રાર્થના કરે છે, આપણે તેમને
 સંતોષકારક પુદ્ગલો આપી શકતા નથી, તેથી તેઓ આ-

પૃથ્વી ન જોઈએ. ભારપટ્ટી મધ્ય યુગમાં આપણે જોઈશું તો જ-
 ણાએ કે ત્યાં દેવગ પ્રવૃત્તિ પ્રચાર જ હતો. અમુક પ્રકારની જ
 ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ, અમુક પ્રકારની જ પદ્ધતી રાખવી જોઈ-
 એ, એવો આગ્રહ તે દાયે ગળવાનપણે પ્રવર્તતો હતો. અને
 પરિણામે આપણે સંકુચિત વૃત્તિવાળા બનતા ગયા. કંને કંને
 ગન્ધો-ભેદો તથા ઉપચંપ્રદાયો ગંધાતા ગયા. ધર્મની સુક્ષ્-
 ભતાને બદલે દુર્બલતા વધતી ગઈ. અગ્રે એક વાત આપણે
 ખાત્ર કરીને લક્ષમાં રાખવી જોઈએ કે જ્યાં ક્ષુદ્રતા હોય ત્યાંજ
 વસ્તુની દુર્બલતા હોય છે. એક દ્રવ્યનું લ્પ્ત્યે એક નાનકટો
 દીવો સ્વગભાવતાં પહેલાં દીવાને માટે આપણને કેટલો પ્રયત્ન
 કરવો પડે છે ? તલમાંથી તેલ કઢાવવું, રૂની વાટ બનાવવી,
 કુંભારને ત્યાંથી કોટીયું મંગાવવું, દીવાચળી મંગાવવી, પવનના
 અપાટાથી સુરક્ષિત રાખવા કાચના વાસણો તૈયાર કરાવવા
 વિગેરે પ્રકારની કેટલી ગંથી માથાકુટો કરવી પડે છે, અને છતાં
 તેનો પ્રકાશ કેટલો ગંધો ક્ષુદ્ર હોય છે ? દીવો માત્ર જુદાં જ
 પ્રકાશ દેશાની શકે છે, કારણકે તે કૃત્રિમ છે, અને તેથી તેનો
 પ્રકાશ દુર્બલ છે. સૂર્ય સ્વાભાવિક છે, અને તેથી તેનો પ્રકાશ
 પ્રાપ્ત કરવા માટે આપણને કાંઈ પરિશ્રમ કરવો પડતો નથી.
 માત્ર આંખો ઉઘાડી આપણે આપણા જુદાં કાંઈ ખુશ્ખાં, સુદી
 દેવા જોઈએ ! સ્વાભાવિકતા ત્યાંજ સુર્બલતા અને કૃત્રિમતા
 ત્યાંજ દુર્બલતા છે, એ વાત આ ઉદાહરણ ઉપરથી આપ

શકે ? મને ખરું પુછો તો મારે કહેવું જોઈએ કે પૂર્વે ગુરુઓ
 તત્ત્વનું એવું દિગ્દર્શન કરાવતાં કે શિષ્યો એક વસ્તુનું તાત્પર્ય
 સમજવાની સાથે બીજી અનેક વસ્તુઓનો સહસ્યાર્થ પણ સાથે
 સાથે જ સમજી શકતા. એમ કહેવાય છે કે આપણા પૂર્વાચાર્યો
 એક હાથી નેટલી શાહીથી લખાયેલાં પુસ્તકોનું જ્ઞાન માત્ર
 ૭૫-૧૦૦ વરસ નેટલી ઉંમરમાં જ પ્રાપ્ત કરી શકતા. ચૌદ
 ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન પૂર્વાચાર્યો ધારણ કરી શકતા તે શું માત્ર તેમના
 બુદ્ધિવિકાસને જ આભારી છે ? શું તે પૂર્વાચાર્યોના અમુક વરસો
 બાત્યાવસ્થામાં, અમુક વરસો વૃદ્ધાવસ્થામાં પચાર નહીં થયા
 હોય ? છતાં તેઓ આટલી બધી દૈવી શક્તિઓ પ્રકટાવી
 શકતા તેનું શું કારણ ? એજ કે તેઓની ધાર્મિક કેળવણીજ
 એવા પ્રકારની હતી કે તેમની આત્મિક શક્તિઓ લગત થયા
 વિના રહેતી નહીં. અત્યારે પણ આપણે એવી રીતની ધાર્મિક
 કેળવણીનો પ્રચાર કરવો જોઈએ કે જેથી યુવકોની ધર્મ ઉપ-
 રની શ્રદ્ધા દૃઢ થાય, રૂચી લગત થાય, એટલુંજ નહીં
 પણ તેમના આત્મા ઉપરના આવરણો દૂર થાય. બળતેરીથી
 શૂંકપ્રવૃત્તિ દસાવવી તેનું પરિણામ હું તો શૂન્યજ સમજું છું.
 બળાત્કારે બાધા આપી લોકોને ધાર્મિક બનાવવાનો દંભ
 કરવો એ તો વ્યર્થ વિડંગના માત્રજ છે. હેતુઓ અથવા
 સહસ્યો સમજાવવાથી ધર્મનો નાશ થયો, એમ જેઓ કહેતા
 હોય તેમની સાથે હું એકમત થતો નથી. બરુંકે સમજણપૂર્વકના

[illegible]

ધારી પ્રમાદનો ત્યાગ કરી અપ્રમત્ત બનવું તેજ પ્રતિક્રમણનો ઉદ્દેશ છે. આપણે એજ પ્રતિક્રમણ કરીએ છીએ, પણ તેમાં કયા કયા આચારોની શુદ્ધિ થાય છે, તેનો ખ્યાલ આપણામાંના કેટલા વીરલાએ કર્યો હશે? ધાર્મિક કેળવણીમાં પ્રતિક્રમણનો સમાવેશ કરતી વખતે પ્રતિક્રમણથી કયા આચારોની વિશુદ્ધિ થાય છે, તે સર્વ સમજાવવાની અગત્ય છે. આ વાત જરા વધારે સ્પષ્ટતાથી કહું. પુખ્તરવરદીથી જ્ઞાનાચારની, લોગંસુથી દર્શનાચારની, વંદીતા સૂત્રથી ચારિત્રાચારની, કાર્યોત્સર્ગથી તપાચારની તથા પ્રતિક્રમણની સ્થિરતાને લઈને તેમજ પ્રત્યાખ્યાનને લઈને વીર્યાચારની શુદ્ધિ થાય છે. આવી રીતે જો હેતુઓ સમજાવવામાં આવે તો અત્યારે કેટલાક મુશિક્ષિત યુવકો પ્રતિક્રમણથી ડરીને દૂર લાગે છે, તેમ બનવા પામે નહીં;—ખલકે તેઓ વધારે ઉત્સાહથી તે ક્રિયામાં લાગ લે. તમે અંગ્રેજી બહેલાને ગમે તેટલી ગાળો દો, અને ગમે તેટલા તિરસ્કારો કરો તોપણ તેઓ કાંઈ ડરી જઈને ધર્મક્રિયા કરે, એમ માની લેશો નહીં. તમે તમારી આપણીને મુકી દો. હેતુ સમજાવ્યા વગર બળ વાપરવાની અઘટિત નીતિનો ત્યાગ કરો. નહીંતર જોનોની મોટી સંખ્યા થીઓસોફીસ્ટ કે આર્યગ્રમા-લુસ્ટ બન્યા વિના નહિ રહે. પછી એક વખત એવો આવશે કે જોનોમાં કેાઈ વિદ્વાન્ પુરૂષ જ મળવો અશક્ય થઈ પડશે. ધાર્મિક દ્રષ્ટિએ પૂજનો શું ઉદ્દેશ હોઈ શકે? તેનો વિચાર ક-

[illegible]

આપણે દીપક પ્રગટાવીએ છીએ. દીપક પ્રગટાવવાનો ઉદ્દેશ એવો નથી કે પ્રભુને દાગળ વાંચનામાં સુગવડતા મળે. પ્રભુનું જ્ઞાન સૂર્ય સમાન જ્વલંત છે, પણ સૂર્યને તો આપણે નીચે ઉતારી પ્રભુ પાસે મુદી ચઢીએ તેમ નથી, તેથી એક એવું પદ તરીકે પ્રભુ પાસે આપણે એક દીપક પ્રગટાવી એમ પ્રાર્થવું જોઈએ કે, “પ્રભુ ! આ પ્રકાશના જેવીજ બીજી એક વસ્તુ મને આપો, અને તે એજ કે કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ.” અક્ષત એટલે આખા અક્ષત ચંદ્રાકાશવતી વખતે પ્રાર્થવું જોઈએ કે “પ્રભુ ! મને અક્ષત વસ્તુ પ્રાપ્ત થાઓ.” આવા પ્રકારની આધ્યાત્મિક પૂજા સાથે દ્રવ્ય પૂજા કરવાથી લાભ નથી, એમ કહેવાની હીમત ટોણુ કરી શકે તેમ છે ? વિધિ-નિષેધના ટોપણ ભરી ભરીને ખાલી કરવા એજ આપણે આજકાલ સમજીએ છીએ. સત્તાથી લોહો કદાપિ વશ થતા નથી. પછી આપણે પંચમ કાળનો દોષ દાઢીએ છીએ. કાળ બીચારો જડ છે, અડપી છે. તમે તમારી મૂઢને તો કબુલ કરતા નથી, અને તમારી મૂઢ કાળ ઉપર નાંખી લો છો, એ કેટલો ગંધો બુદ્ધિભ્રમ કહેવાય ? સામાયક વિષે વિચાર કરીએ. સમ એટલે સમતા અને આય એટલે લાભ. જે ક્રિયા વડે સમતાનો લાભ થાય. તેનુંજ નામ સામાયક. અનેક મનુષ્યો અનેક વાર સામાયકો કરે છે, પરંતુ સામાયકમાંથી ઉઠ્યા પછી તેઓની પ્રવૃત્તિ તપાસો તો તમને આશ્ચર્ય થયા વિના રહે નહીં. જે ક્રિયા વડે આપણે સમતા,

३३

જાને તીર્થાટન કરનારાઓ રસેન્દ્રીયની લાલચાને શાંતી થકયા
નહોતા તેથી પેલા આગ્રેચીઆંથી એક લાંગો લીંટા દ્યો અને
પોતાના ઘર સુધી નીચાની દરી લીધી. પછી ઘરે આવીને લજ્જન
કરતી વેળા શ્રોતાઓને જણાવ્યું કે:—

દારકે જઈને દર્શન કીધાં, નાથ મારને તીલાખા,
પાપ ગધાં લાં પડતાં મૂકી, પુન્યના વચનોને પાળ્યાં કે—
હીંદે હીંદે આગે કે, ખાદામાં છે ખદખદીવાં દો ય.
ગંગા ને ગેમની સરસ્વતી રેવા, તીર્થ ન્દાખ ત્રીવેળી,
પાપ તજી ત્યાં કીધી પ્રનિજા, વદીએ ન એવી મુખે વાજીરે—
હીંદે હીંદે આલારે—

પુત્રે કહ્યું કે—

સમસ્યા ગધી અમે સમજ્યા છીએ જાણ, હૃદય વાત અમે આજી,
મનમાંથી કહ્યું શીકર ન કર્યો, જરૂરી વાત અમે જાણીરે,
હીંદે હીંદે જનનું કે, કોથું ત્યાંથી ખદખદીવાં દો ય.

આશંકા કે—

નાના દીવાએ દીવાળી દેવીએ, મોટે દીવે યાપ દેાળી,
મન-રતન બેટ લગત થયા પલ્લુ, અને દોળીના દોળારે—
હીંદે હીંદે જનનું.

આજ દાલ ત્યાં ગેગો ત્યાં મેહોટે ભાગે નિર્હિતુક ક્રિયા-
ઓ જ થઈ રહી છે. ત્યાંમુઘી તમારી અગ્રત્ પ્રવૃત્તિઓ દુર
થઈ નથી ત્યાંમુઘી તેનું પરિણામ તમારે માટે પલ્લુ તેણુંજ
આવે તો તે અશ્વભવિત નથી. હેતુ સહિતની અને આત્મ ધર્મ

કરવું જોઈએ, હાલ તુરતમાં ત્યાંસુધી ચોખ્ખા ધાર્મિક શિક્ષકો ઉત્પન્ન થાય નહીં, ત્યાંસુધી તેવું શિક્ષણ આપવાની જવાબદારી ધર્મશુદ્ધોએ ઉપાડી લેવી જોઈએ. ધર્મશુદ્ધોએ હવે જોનો ઉપર એટલી દયા કરવી જોઈએ, આપણી કેળવણીની સંસ્થાઓ કેટલેક અંશે બહુ કલંકિત થઈ છે. તેમના સંગંધે એવી ફરીયાદ કરવામાં આવે છે કે, જે પ્રમાણમાં જોનો પૈસા ખર્ચે છે, તેટલા પ્રમાણમાં જોનો તેનો લાભ મળતો નથી. એ વાત સત્ય છે. અને તેનું કારણ માત્ર શિક્ષકોની ખામી છે. ધર્મોપદેશકોએ પણ શિષ્યની કે કીર્તિની લાલચથી કોઈપણ સંસ્થાનું નેતૃત્વ લઈ, પોતાનો સ્વાર્થ સધાવે તેને રાખતી મૂઠી ચાલી નીકળવું, એ કોઈ રીતે માનને પાત્ર નથી. કેળવણીનું કામ હૃદય પૂર્વક થવું જોઈએ. તેમાં બળાત્કાર કે સ્વાર્થની ભાવના લગવાથી તેનું સ્વરૂપ બહુ હાનિકારક થઈ પડે છે, એ વાત આપણે કોઈએ બુલી જવી જોઈતી નથી.

[illegible]

સુપંથી માણસ નહિ હરે કે ત્રિહ કે વાઘથી નહિ હરે
 તેટલો બડો તેથી અધિક મનુષ્ય પોતાના બલિ લાઈઓથી
 હરશે. એના કરતાં તો જંગલના પશુ પક્ષીઓ એક ખીજામાં
 વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા આપીને વસે છે, એક ઝાડ ઉપર અનેક
 જાતનાં પંખીઓ બેસે છે, માળા બાંધે છે, તો મનુષ્ય કે જેમાં
 બુદ્ધિનું આધિપ્ય છે તે એમ કેમ કરતા હશે ? તેનું કારણ
 વિકલ્પવાળી બુદ્ધિ સમજાય છે. એ વિકલ્પાત્મક બુદ્ધિ વિશ્વા-
 સથી મનુષ્યને વિચલિત બનાવે છે. કોઈ જ્ઞાનીએ ખડું કહ્યું
 છે કે, મનુષ્યને બુદ્ધિ આપીને દુઃખી બનાવ્યા છે, કેમકે
 વિકલ્પથી વસ્તુ જોવાનો આરંભ કરે છે. એક જંગલનું પશુ
 અથવા પક્ષી સ્વભાવે અપરિચિતને પારોશમાં વશવા દેતાં
 બહુ જ અસ્પષ્ટ વિચાર કરશે, ત્યાં મનુષ્ય તે કોણ છે, કેવો માણસ
 છે, ક્યાંનો છે, વગેરે હબરો ઘોડાઓ ગંઠી લેશે, અને ક્યાં
 મુઘી તેના કુલ, શીલ વગેરેને માટે પુરતો સંતોષ નહીં થાય
 ત્યાં મુઘી મુજેથી જાં પશે નહીં. અત્રે કોઈ શંકા કરશે—અપ-
 વાદ રહુ કરશે કે, પશુ ઇત્યાદિમાં અસ્પષ્ટ બુદ્ધિના પરિણામે
 લાવે એવો વિશ્વાસ રહે, પણ મનુષ્ય કે જેમાં બુદ્ધિ અધિક છે
 તે શામાટે તે પ્રમાણે મન સાથે તર્કો ચલાવી નિર્ણય કરે
 નહીં ? અમે છુટ આપીએ છીએ કે લાવે નિર્ણય કરે, પણ વિક-
 લ્પના પરિણામમાં નિર્ણય ક્યાંથી હોય ? એમ કરનાર પણ
 વ્યવહારના ઉપમર્દમાં કળાયા વિના લાગ્યેજ રહ્યો હશે, પ્રત્યુત

ਪ੍ਰਭੂਪਿ ਪ੍ਰਾਣ 'ਪ੍ਰਮ ਪਤ੍ਰਿਕਾ' ਮਨੁ ਤੇ ਪ੍ਰਮ ਰਸਦਿ ਲਾ
ਮਾਨਸੇ ਹੀਨੇ ਸੀਨੇ ਚਾਹੈ ਦੁਖੈ ਨਾਨਾ ਹੋਇ-ਹੋਇ ਵੀਨ

હીક ગણુશે. ત્યાં અવિદ્યાનુનો જ વ્યવહાર છે, પછી તે લૌકિક કે
 લૌકાત્તર ગમે તે હોય. એ વિદ્યાનુ મરેલો છે, પણ ત્યાં
 મનુષ્ય વ્યવહારમાં હોવે છે ત્યાં વ્યવહાર વ્યવસ્થા હજીએ
 ઠાંધક હીક છે. મનુષ્ય મનુષ્યનો સ્વાર્થી જની અપકાર કરી
 શરમાય છે, અપકાર કરનાર ઉપર દયા ખાવા, અને વિરોધ
 ખૂટી જવા મનુષ્ય, મનુષ્યનો સ્ત્રીધો લેવાય છે, મનમાં પુનઃ
 'હુએ,' 'જવા ઘો' કદી નીજાતી લે છે, ગાળો આંખી રહે છે,
 તિરસ્કાર મહે છે, નહિ તો જેવાની સાથે તેવા થતાં વ્યવહાર
 કેવો જની રહે, તે સમજવું સહેલું જ છે; અર્થાત્ આ વસ્તુધા
 તે કુટુંબ નહિ, પણ અવિદ્યારી અને શક નીતિથી ભરેલા
 જંગલીઓનું નિવાસ સ્થાન જ જની રહે. વસ્તુસ્થિતિ આવી
 છતાં પુનઃ મનુષ્યને પુછો કે, વિદ્યાનુ કરતાં છેવરાવું તે હીક
 છે, કે કેમ ? તો તુરત અણુવિદ્યાનુના છામણ તરફ જ તે
 નમશે. વળી પુછો કે, એ એમ છે તો તું એક કુપુત્રને—એક
 કર્કપ આરતને, એક દગાખોર ભાઈને, એક લોટી સુંધનાર
 સગાને, એટલે તારાં પિત્ર, પતિ, ભાઈ અને સગાને નીજાતી
 લેવા—તેના જેવા નહોં થતાં સમજાવવા શા માટે લાય છે ?
 તેઓને તેઓનું ફાટી લેવા દે, તો તુરત જ તે ઉત્તર આપશે
 કે, ઠાંધ સરખે સરખા થવા દેવાય છે ? મધ્યસ્થ જની કજીઓ
 તો પતાવવો લેઈએ. જરાગર છે, સાલસાઈ અને વાંક લે-
 નારા તું અને તારા જેવી અનેક વ્યક્તિઓ દુનિયામાં તો છે,

માટે સીધા માગતો જોઈ દયા નથી ખાધી, ઉદરને આનંદથી ભર્યું છે. વિશ્વાસ રાખી દૃઢ્યને અર્પનાર વક્ષમાનો તું જોવકા બન્યો છે. તારો આઝો દેખી તારા ઘરે મુઠી જનારાઓની ધાપણો તેં અપ્રમાણિક બની ઓળવી છે. તારા ચારા વખતમાં તારા જતી ભાઈઓની જનતી સેવા કરી, યુવાસ પણ નથી લીધી; છતાં આજ તેનો આશ્વાસંક્ષી તું, તેઓના તરફથી તે ક્યાંથી મેળવે ?

વ્યવહારમાં ઉચ્ચ જીવન ગાળનારને છેતરનાર કોઈ છે જ નહિ. પણ પોતાનું અધમ જીવન ખીલત પ્રત્યેના અણવિશ્વાસના પરિણામે છે, અને એવાઓનો એક બીજાને ચેપ લાગતાં પ્રપંચમય વ્યવહારની સ્થિતિ વધી પડી છે. શુદ્ધ જીવન ગાળનારા મહાત્માઓ પોતાના અનુભવોદ્ગારથી વ્યવહાર લેવાની ખરી રીતિ પ્રજોધે છે, પણ દૃઢ્યતા દુર્જો અને અધમ જીવન ગાળી અવિશ્વાસુ બની ગયેલાની શુદ્ધિ એ વાત પ્રહલુ કરી શકતી નથી, અને કરોળીઓ જેમ પોતાની જ જાળમાં શુંચાઈ મરે છે, તેમ પોતાના જ અવિશ્વાસના લોગ બની તેવાઓ પોતાના હાથે જ મરે છે.

મૃપ્ત્યા જ રહેવાને જો અત્તનો ઉપયોગ હોય, તરસ્યા જ રહેવાને માટે જળપાન હોય, અવિશ્વાસને માટે જ નિદ્રા હોય, તો છેતરાવાને માટે વિશ્વાસ પણ હોય. બધામાં મનુષ્યની સમજણ સવળી છતાં, વિશ્વાસે વ્યવહારના વિષયમાં અવળી

નવાળાઓને વ્યવહારનિશ્ચય થતા માટે ઉદ્ધત સુશાપિત ગાદી
 સમજવા જેવું છે. તે એ સમજાવે છે કે, વ્યવહાર ઘટના
 એવી છે કે, વિકલ્પ આવ્યા છતાં, વિશ્વાસ ઉપર નિર્ભર રહેવું
 પડે છે. વિકલ્પો ફરી ફરીને પણ વિશ્વાસ ઉપર ઘોટે કે ઘણે
 અંશે અવલંબી રહેવું પડે છે. તો પત્રી પૂરતો વિશ્વાસ શા-
 માટે રાખવો નહિ? વિકલ્પ કે જે પરિણામ તરફ પુનઃ જોવા-
 રાવી ખૂરી પરિણતિ અને તેથી થતી કમકમાટીનું દુઃખ તે
 થયા પડેલાં ઘણા અંગેગોમાં માત્ર કલ્પનાથી જ અનુભવાવે
 છે તે શામાટે બંદારી લેવું? હર્ષ થયા પછી તેની ચિંતા અને
 ચિદ્વિચાર કરવી ઉચિત છે. પણ તે થયા પડેલાં મંદવાડની
 શ્રીકરણી જ માંદા બની. જેમણે અને દવાના રગડા ગળામાં રે-
 હવા એ ઉધમ દેટલો મૂર્ખતાભરેલો છે! અણવિશ્વાસનું કારણ
 મળ્યા છતાં, ઉચ્ચ વ્યવહાર માટે જે કે વિકલ્પને સ્થાન જ નથી,
 તથાપિ તેના અંગેગોમાં તેટલી કુટ જાણે પડાય. પણ વ્યવહાર-
 ના આરંભ પૂર્વમાં જ અણવિશ્વાસ, એ સંઘ કે દડાડે કેદાર
 પાંચવાનો છે! માર્ગમાં વળાવોજ લૂટશે તો? એવા વિચાર
 આવી, લોક છોડી નાંખી વિકલ્પ કરના જેવવાથી કંઈ ધારેલો
 સ્થાને પહોંચી શકાય નહિ. એક વખત પંથે પડો, મજલ
 ઠાપો, હુંટાઓ તો પછી તેને વળાવો કલેશો નહિ, પુનઃ તેનો
 વિશ્વાસ કરશો નહિ. પણ હુંટાયા પડેલાં માત્ર તેના બચની
 કલ્પનાથી જ લોક છોડી મૂળસ્થાને જોવી ગયા હતા તે દરતાં

નીકળેલા તારા મનુષ્ય ભાઈઓના સંઘની મુદ્દાફરીનો હાલ
 તપાસી લે. એ તને પણ ઉપયોગી બાબત છે. તું પણ તેવો,
 જ યાત્રાળુ છે. પુત્ર કહે છે કે પિતા નિર્દય છે, મિત્રો તને વારસો
 આપતો નથી, વિશ્વાસ રાખતો નથી. પિતા વગી પુત્ર તરફની
 અસંતોષ અને અમર્યાદ વર્તણૂકની ફરીયાદ કરે છે, અને તેનાં
 પ્રત્યેના ભવિષ્યને માટે અણવિશ્વાસનાં કારણો કહે છે. શુદ્ધ
 શિષ્યોમાં વિશ્વાસ સુકતા નથી, શિષ્યો શુદ્ધને પક્ષપાતી કહે
 છે. શાસ્ત્ર પ્રસાદિત સંભાગતો નથી, પ્રજા બરો કરે છે. પરસ્પર
 અવિશ્વાસની નજરથી નિહાળે છે. સુમાજ, દેશ, કુટુંબ, સંપ્રદાય
 સ્તરમાં આવી અવિશ્વાસનીય સ્થિતિ થઈ પડી છે. આપણ આ-
 પણમાં વિશ્વાસને વિનિમય થતો નથી, તો વિવત્તિઓ વચ્ચે
 તો ક્યાંથી જ હોય? અનુયાયીઓ અગ્રણીનું કરેલું ઉદ્યાપે છે.
 અનુયાયીઓને અગ્રણીઓ પુછવા નથી. આમ અણવિશ્વાસથી
 પોતાના મૂળ પોતે જ કાપે છે. અરેરે! ઉંઘી અક્ષરના મનુષ્યો
 વિશ્વાસને ખોઈ વિકલ્પોને સેવીને જ નમે વિદ્રોહ જમાવે છે !
 વિશ્વાસ સેવો તો ખુશીની તલવાર તમને પ્રદાર કરી શકતી
 નથી. ચાર કુંટી શકતો નથી. પ્રતિદ્વંને અનુદ્વં માનવા જ તે
 અનુદ્વં થઈ જાય. તેવો વિશ્વાસ તમને નથી. સર્પ, વાઘ, વરૂ
 વગેરે યોગીઓને લયોત્પાદક નજણાં, જય નહિ કરતાં, મિત્ર-
 વત્તા બની રહે છે. તે તેઓ પ્રત્યેની તેમની મિત્રતાના પ્રજ્ઞા-
 વધી જ-વિશ્વાસથી જ. એ વિશ્વાસગણ પ્રતિદ્વંને જ અનુદ્વં

મીના સતી પ્રભાવે ચન્દિ, ચારી ધાત્ર યજ્ઞ વડી છે. જે પ્રત્યે.
 વિધર્માની કોઈ સતી ચનિચના, વિધો કાંત્ર નની ઉક્તિ છે. જે પ્રત્યે.
 મુમન માગા નવકાર મંત્રી, ચરથી સર્વ મંત્રી પ્રમંત્રી છે. જે પ્રત્યે.
 ઉત્તરદરજી જાદુનું મું પ્રયોગન, યાન સિદ્ધિ જ્યાં અનુભવથી છે. જે પ્રત્યે.
 ચાદિત્રવિજય વસ્તુ આવનાં, નિજ નિજની કારના ફળથી છે. જે પ્રત્યે.

રૂપદાર્થજ છે. સુર્વમાન્ય અને પ્રત્યક્ષ તેવા શુદ્ધની
 પ્રતિનીધી મનાઈ મએલા વિચારિમાં, જગ અને અદ્વિ
 ઇત્યાદિમાં શુદ્ધ-મુદ્ધિ વિદ્વદ્ શુદ્ધ ભાવનાથી તેવાજ
 પરિણમે છે. પ્રતિકૃતને અનુકૃત કરતી વખતે આ ભાવના-
 આ વિશ્વાસની ગિનમાત્રીનીય પ્રતિકૃતના અપવાદી શકાતી
 નથી અને દુઃખી બનાય છે. મીલના પુરૂષને મદં મંત્રોને
 જોયો પડે છે, તેવો વિશ્વાસ માનવો પડે છે. શુદ્ધ માંદગાની
 સેના તંબાર દરવાનાં જ રામની મડુતા હતી. વિશ્વાસને પાત્ર
 નહિ તેવા માંદગા તુલ્ય મનુષ્યોમાં વિશ્વાસ સ્થાપવામાં જ ત-
 મારી મડુતા છે. વિશ્વાસપાત્રમાં તો મંત્રાંત્રીધાંત્ર પણ વિ-
 શ્વાસ કરે છે. જોડનો વિષય છે કે અહીં દ્વિત અને પાનિત ચાહું
 કોઈ દેખતું જ નથી! તેઓને નિષાનની દૃષ્ટામાં મૂકે છે અને
 તેમનાથી નિષાનને અનુભવે છે. વિશ્વાસ અવિચારનરેલો દે-
 ખાય છે, તેથી અવનતિમાં પરિણમે, તેની શી પરવા છે? પણ આ
 કેતે એક પ્રકારનો વ્યવહાર નિશ્ચય તો તેથી બનવાનો જ, અને
 કેમે કેમે વ્યવહારસ્થિતિ મુધરવાની. એકમત્તાવ્રહ્મી ઉલ્લે માર્ગે

આવા તરંગી મનવાળાઓમાં ખીન્નઓ પણ વિશ્વાસ મૂકી શકતા નથી, જેવો તે અનિશ્ચિત તેવાજ ખીન્ન પણ તેના સંબંધમાં અનિશ્ચિત મનવાળા જ રહે છે. આથી વ્યવહારની દિશા કયા તારતમ્ય વિનાની જેવામાં આવે છે. વ્યવહાર લેવો તો પડે છે. મૂકી શકાતો નથી.

આ એક સિદ્ધાંત જેવામાં આવે છે કે લેવાના કરતાં રાખવાના વિષયમાં નિશ્ચયની અધિક જરૂર છે. આ નિશ્ચય વિશ્વાસ જ છે. ખીન્નનો વિશ્વાસ લેવાના આગ્રહ કરતાં ખીન્નમાં તે રાખવાના આગ્રહની અધિક આવશ્યકતા છે. ખોનાર તમે તો તેની કાંઈ ચિંતા નથી, તમારાથી ખીન્નને જોડ ન જોડે તે ધ્યાન તમારે રાખવાનું છે વિકરૂપ માત્ર લેવાના વિષયમાં કરો. કોઈની થાપણ લેતાં તમારી દાનત કેવી રહેશે, કોઈનો વિશ્વાસ લેતાં તમારાથી તેનો સંગતો નહિ બને, એવા વિકરૂપો કરવાની છુટ છે. અને એ વિકરૂપો કરી તમારું દૃઢ્ય જો ધ્વનિ આપતું હોય કે ઉલટું નહિજ બને, બસ પછી તમે વિશ્વાસ રાખો, ઉલટું પરિણામ કદી નહિજ આવે. તમે ચોર તો ખીન્ન ચોર, તમે શાહુકાર તો ખીન્ન શાહુકારજ છે. તમને જેટલા ખીન્નના પ્રત્યે વિકરૂપો છે, તેટલો તમને તમારો પોતાનોજ અણુવિશ્વાસ છે. તમારા પોતાના દૃઢ્યનો યથાર્થ નિશ્ચય કરી બૂઝો, અને જો તમને નિશ્ચય થાય કે તમારાથી કોઈના વિશ્વાસનો

પોતાનાથીજ ખીજને વ્યવહારમાં નિહાળી શકતો. ટોચ તો તે કદી દીન કે દુઃખી ગનતો નથી. વિશ્વ નિયમ આવે. આપણે નજરે નિહાળીએ છીએ, છતાં, પ્રસંગે એમ જોવાની સમજણ મૂલીએ છીએ.

શેઠ નોકરની નાલાયકીથી નાલાયક ગનતો નથી. પિતા-પુત્રની અમર્યાદ વર્તણૂકથી, હડાઉપણાથી તેવો મનાતો નથી. શુદ્ધ શિષ્યની મૂર્ખાઈથી મૂર્ખ દહેવાતો નથી; સ્ત્રી સ્વામીના સ્વચ્છંદાચારથી તેવી મનાતી નથી. એ ખુશ્કુલ છે, છતાં બીજાના દુપણાથી, બીજાના દલકાથી આપણે દુપિત અને દલકિત માનવા જેવું સાહુકર દરીએ છીએ. આપણને માત્ર તેના અપવાદ ટોચ. આપણે પોને તેવા ટોચ શક્તીએ નહી. કદાચિ આપણી મૂલ્ય કે અણુઆવડન પણ તે ટોચ શકે, તો મૂલ્યને પાત્ર મનુષ્ય છેજ અને તે સુધારનાર પણ તે પોતેજ. વિશ્વાસના પરિણામે થયેલ હાનીમાં વિશ્વાસને માટે નાલાયક જણાએવ વ્યક્તિને મુઠી, વ્યવહાર તેવા જોવાને તેની શરમનો મુંડકો જોવાડે છે, આથીજ વિશ્વાસનો વિનિમય થટે છે, અને વ્યવહાર વ્યવસ્થા ગમડે છે. તું તારું તો સંભાળ, તારો દીકરો મદીરા પીએ છે, ભક્ષ્યાભક્ષ્ય આય છે. તું તે શું મોઢું લઈ જાહે છે? તારી સ્ત્રી, જોન કે સુતાએ તારું નાક કાપી નાંખ્યું છે. ગધી ગાંધી મુઠી ચારી. ખાત્રા અદા નંદાતાં, અને દાણા અને પૂર્યા હતા તે દહાણ તો સંભાર! આ સઘળા જોલવાનો શો અર્થ

તે આમ કેમ અને આમ કેમ નહિ, એવો વિચાર કરીને તો શ્રીખાત્ર નહિ. સ્ત્રીમરના કેપ્ટન ઉપર તે આને ટીનાર પ-
 ઠંચાણે એવો વિચાર છે તોજ સ્ત્રીમરમાં બેસાય છે. માટી-
 નો કાચમેન, રેલરેનો ઘૂંટવર માફે આપણને ધારેલું ક્યાને
 ઉતારે એવી ખાત્રી છે તોજ તેમાં બેસાય છે.

કથિતાર્થ અને અથિતાર્થ એટલે જ કે આકસ્મિક અને અ-
 ભવિત અદ્યુવિશ્વાસમાં પણ અવદાર કેમ અવસ્થાના નિભાવની
 ખાતર, વિકલ્પો કરી પ્રવૃત્તિ બંધ કરવી ઉચિત નથી. પુત્ર દુપુત્ર
 જ થશે, નોકર ચાર જ નીકળશે, પત્નિ લંપટ જ નીકળશે, પુત્રી
 દુપુત્રી જ થશે, એ વગેરેથી ભલે દુઝાન બંધ કરવી, સ્ત્રી પરણવી
 જ નહિ, પ્રજા ઉત્પત્ત કરવી જ નહિ, આવા વિચારો મૂર્ખતા
 ભરેલા કાણુ નથી માનવું ? મરણ અંતરિય છે, બડે ચાક્રમ
 છે, તેથી જીવન અનુભવવું જ નહિ, તેનો ઉપયોગ લેવાનું
 જ માંડી વાળવું એ અજ્ઞાન છે, અને તેમ જાનવું નથી. તમે
 શ્રેક બને છે નોકર બને છે, સ્ત્રી પરણો છે, પત્નિ અને પિતા
 બને છે. અવદારની શરૂઆત વિકલ્પથી નથી; ત્યાં તો વિશ્વાસ
 જ છે. વચમાં વિકલ્પનાં કારણો મળે છે તેમાં કારણો મળે, તે
 વખતે તેનો વિચાર કરે અને તે પણ તેથી અચવાનો, અને
 બુદ્ધિથી તેવા કારણોને દૂર કરી આગળ પ્રવૃત્તિ થકેલવાનો, પણ
 અટકી બેઠવાનો નહિ કરે.

આચાર.

હાલનું કહેવાતું હીન્દુસ્તાન એક કાળે આર્યાવર્તના નામથી ઓળખાતું હતું, અને તે નામ તે કાળે ગુણ નિમ્પન્ન હતું. કેમકે આર્યાવર્તમાં ઘણા લાંબા કાળ ઉપર ક્ષત્ર આર્ય-લોકોનીજ વસિત હતી. ચાર વર્ષાઘ્રમોનો ઉદ્વેગ અને ઉત્પત્તી તે કાળાશ્રિત આજમુખી ચાલી આવે છે. તે વખતના આર્યાવર્તમાં વસતા મનુષ્યોના સ્વભાવલેટે દરીને ચાર પ્રકાર તેમના વર્તનને અનુસાર પડેલા હોવા જોઈએ; જેઓ પવિત્ર ઉપદેશનું કાર્ય કરતા હતા, અને સંતોષમાં રહેતા હતા, પ્રહસ્યર્થને સેવતા હતા, તેવાઓ ધર્મશુદ્ધના નામથી ઓળખાતા હતા, અને તેઓ ખીલ મનુષ્યો કરતાં સંતોષને લઈને પરમ મુખી મનાતા હતા, તેવાઓને પ્રાક્ષણ (પ્રહસ્યર્થને જાણનાર) એટલે વ્યવહાર વિમુખ, આત્મનિષ્ઠ વૃત્તિએ ચાલનારા હોવાથી પાછળથી તેઓને શર્મા (મુખી) એવી ઉપાધી આપવામાં આવી. ખીલે પ્રકાર ક્ષત્રીય નામથી ઉદ્ભવ્યો. જેઓ કંઈક પોતામાં વિલક્ષણ શક્તિ ધરાવનારા હતા, ખીલ્યો ઉપર પોતાનો પ્રભાવ જમાવી ગતાવી, નિયમમાં રાખનારાઓ હતા, તેમજ અનાશ્રિતોને રક્ષકજનોચિત સુન્માન આપી સ્વતઃ તેઓનું ઉપરીપણું સ્વીકારવા લાગ્યા, એટલે ક્ષત્રીયો રાજા કહેવાયા. જેઓ વ્યાપાર કરવા માંડ્યા, લોકોની હાજતો પુરી

પછી વિધિ પ્રતિષેધ, એ જન્ને જાનના આચારોની ઉત્પત્તિ થાય છે. તે મુજબ વિધિમાં જ્યારે શિથિલતા દેખાવા માંડી, ત્યારે નિષેધના સૂત્રો રચાયાં, જેમ કે હિંસા ન કરવી, જીવું ન બોલવું વગેરે.

રાષ્ટ્રીયોએ રાજ્ય ચલાવવું, લોકોને સંયમમાં રાખવા, વગેરે વગેરે પ્રવૃત્તિ ધ્યાનમાં લઈ ગ્રાહ્યોથી વિવશજનુ નિયમો તેમને માટે નક્કી થયા. શસ્ત્રાભ્યાસ કરવો, શસ્ત્રો ગાંધવાં, અને નીતિનું શિક્ષણ મેળવવું, રાજ્યની ત્રણે શક્તિઓ જે પ્રભુશક્તિ, મંત્રશક્તિ, અને ઉત્સાહશક્તિ તેને મિલદ કરવી, લશ્કર લેખું કરવું, હાથી પોણાઓનો સંચાર કરવો, દીક્રાઓ ગાંધવા, કાચા-ગાર તર રાખવો, વગેરે રાજ્ય અંગોનું સેવન કરવું, અને તેમાં અભિવૃદ્ધિ કરવી, એ તેમની ફરજ મનાઈ; પ્રજાપાલક, દીન-દુઃખીનો ઉદાર અને ગૌગ્રાહ્ય પ્રતિપાલન એ, એમના મૂખ્ય ધર્મો સ્થપાયા. ગ્રાહ્યોનું સંરક્ષણ એ શબ્દ પોતાના રાજ્યમાં ધર્મનું અને ધર્મીનું સંરક્ષણ એ અર્થ સુધવે છે, અને આ ઉપરથી પોતાના દેશમાં સત્તાવડે કરીને રાજ્યવંદથી શિક્ષા કરવી, વગેરે ફરજ અને કર્તવ્ય, એ ગ્રાહ્ય પ્રતિપાલન શબ્દમાં સમાઈ જાય છે. ગૌપ્રતિપાલન શબ્દનો અર્થ માત્ર ગાયોને બચાવવી એવો દુષ્ટ ન કરતાં, ગૌ એટલે પણ માત્રનું સંરક્ષણ કરવું, એ એમનો ધર્મ હતો, કેમકે રાજ્યની અભિવૃદ્ધિ, રાજ્યના અંગોની અભિવૃદ્ધિ અને પ્રજાને

નાયા અને રાત્રી જેમના રૂઝક મનાયા, તેથી તેમના આચાર વિધાન, પરકર્મ નક્કી થયાં, અને રાત્રી તથા પ્રત્ન જે કંઈ ધર્માનુશ્ચાન કરે તે સુરદાસ કરે, જે કંઈ અસ્કાર કરે તે સુરદાસ દરાવે, એમ નક્કી થયું. હેય-ઉપાદેય-વિધિ-પ્રતિષેધ સુદી સુદી રીતે તેમને માટે નક્કી કરવામાં આવ્યાં. રાત્ર્યધર્મ પ્રત્નધર્મ અને આત્મધર્મ વગેરે અનેક જાગતો તરફ તેમનું મન ષાળવાને પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. વ્યવસાયાનુસાર મનની સ્થિતિ ગંધાય છે, એટલે વૈકલ્યોનું મન નમનું હોવાથી તેઓ પોતાની માલ-મિલકત વધારે ત્રાગચીને-ગેપચીને રાખવા માંડ્યા, તેથી તેમનું બીજું નામ સુખા મડયું હોય એમ સમજાય છે.

‘ સુદો પોતાનાં હલકા કાર્યને લઈને અતિમ પંક્તિમાં મુકાયા.

આ કંમ આ આર્યાવર્તમાં મનુષ્ય જાતિમાંથી પ્રથમ શરૂ થયો. આ કંમની શરૂઆત માટે પાછળથી સુદા સુદા ધર્મ-વાજાઓએ, આ ધર્મની ઉત્પત્તિના સંગ્રંધમાં સુદી સુદી રીતે ઉદાપોહ કરેલ છે, તે સંગ્રંધમાં વધારે ન લખતાં, મનુષ્ય જાતના સ્વભાવને લઈને, સ્વતઃ ચાર ધર્મો (ચાર વર્ણાશ્રમો) ઉપસ્થિત થયા હોવા એકાએક એમ માનવું વધારે ઠીક લાગે છે. કેટલીક જાગતો પાછળથી લખી દાદી હોય, એમ સિદ્ધ થાય છે, અને તે લખનારાઓ સ્વાર્થી અથવા તો લગ્ન લગાડનારા

તાના ધર્મથી બ્રહ્મ થતા ગયા, વૈશ્યોમાં પણ તેવોજ સટા દાખલ થતો ગયો, એટલે અનેક વિધિ પ્રતિપેધના ગ્રંથો રચાયા, અને આચાર વિચારની સંખ્યા વૃદ્ધિને પામતી ગઈ. જેમ જેમ તેમ થતું ગયું તેમ તેમ લોકોએ એક બીજાથી છુટા પડવા માંડ્યું અને આથી જે આર્યાવર્ત એક કાળે સુખ શાંતિના સામ્રાજ્યને અનુભવતો હતો, તે તેનાથી અનુક્રમે પતિત થતો ગયો.

જે આચાર વર્ણાશ્રમજન્ય હતો, તે આચારમાં ગેરસમજને લઈને એક બીજાનું અનુકરણ કરવાથી આચારનું મિશ્રણ થયું, અને તેથી વર્ણાશ્રમજન્ય આચારની વ્યવસ્થા શિથિળ થઈ, તેમાં સમજુઓએ કલ્પિત ઉદ્દેશો ધરી કાઢ્યા, સ્વાર્થીઓએ સ્વાર્થ સાધવા વ્યવસ્થા બાંધી. આમ થવાથી અનુક્રમે આચાર-અવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન થઈ. એક બીજા એક બીજાના આચારની નિન્દા અને પોતાના આચારની સ્તુતિ કરવા માંડ્યા, આથી પક્ષો બાંધાયા, પક્ષોના નેતા ઉત્પન્ન થયા, જેથી પુનઃ તાત્વિક-દૃષ્ટિ લોકોમાં ઉત્પન્ન થાય તો બાહ્યપ્રવૃત્તિજન્ય કલ્પેશો નાશ પામે; એવી મતલબથી તે કાળના તત્ત્વવેત્તાઓએ છ દર્શનનું સ્વરૂપ પ્રગ્ત સમક્ષ સમન્વવવા માંડ્યું.

વૈશેષિક દર્શન એ કણાદથી નીકળ્યું. કણુ શબ્દનો અર્થ દાણા. તેના ખાનાર-ખેતરોમાંથી દાણા વીણીને ખાનાર કણાદર્શિ થયા. કણુનો બીજો અર્થ પરમાણુ થાય છે. પરમાણુમાંથી જગત્

નોથી પૂર્વદાગના પ્રાન્તે, જે આચાર-વિચારની યથેચ્છી અ-
 વ્યવસ્થા, એ અન્યવસ્થા ફરી વ્યવસ્થિત કરવા દર્શનદારોએ
 પોતપોતાથી બનવું કયું, અને વિધિ પ્રતિષેધના પુનઃ તે સ-
 મયાનુસાર નિયમો રચાયા, જે દેટલાકે કાળ સુધી આ
 આર્યાવર્તમાં નિર્વિગ્નપણે પ્રચલિત રહ્યા. શરૂઆતમાં દર્શન-
 દારોના વિચારો, તથા પ્રકારની સુદૃઢ વ્રદા અને તદનુકૂળ
 જ્ઞાનને લઇને, હેય, ઉપાદેયરૂપ ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજાથી આચાર-
 ના પ્રતિષ્ઠાવન કરનારા અને કરાવનારાઓ થયા, જે વખતે
 તેઓનાં અંતઃકરણ શુદ્ધ અને પોતાની સમજમાં સત્યથી ભરે-
 લાં હોવા જોઈએ. પાછળથી તેજ આચારવિચારમાં આગ્રહ
 થવાથી, પોતપોતાના આચારવિચારોના મંડનના અનેક
 પુસ્તકો રચાયાં, તેથી પુનઃ આર્યાવર્તમાં ધર્મનું-આચારવિચાર-
 નું શુદ્ધ શરૂ થયું. આગ્રહી વિદ્વાનો દુનિયાને પોતાના વિચાર-
 રાનુકૂળ વર્તવવા ઇચ્છે છે, જે કદાપિ બની શકે તેવી વાત
 નથી; મનુષ્યોનાં મન જુદા જુદા પરમાણુઓથી જુદી જુદી
 ભાવનાથી ઉત્પન્ન થયેલા છે; દરેક મનુષ્યની ખુબી સરખી હોવી
 નથી. વ્યવહારમાં પણ આપણે જોઈ શકીએ છીએ તો કોઇને
 ખેરાકના વીંધું, તો કોઇને નિષ્ટ તો કોઇને ખાટું ગમે છે,
 વસ્ત્રમાં પણ કોઇને કોઈ રંગ તો કોઇને કોઈ રંગ પ્રિય હોય
 છે, તેવીજ રીતે અનેક આચારોવિચારોમાંથી કોઇને કેવો
 આચાર પ્રિય હોય છે, અને કોઇને કેવો હોય છે. દેટલાકને

થાય છે, અને આચારમાં અધ્યવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે, તેમજ એક બીજાઓમાં કલેશો, કંકાઓ અને કુચંપ ઉત્પન્ન થાય છે.

કોઈ રીતે મનને શાંત રાખવું, અશુભ વર્તનથી મનને અટકાવવું, એજ આચારનું ઈર્તવ્ય છે, અને હિંદુ લોકે યથા-
રૂચી આચારથી સંકળ થતો હોય તો બીજાઓને દોષ ચતુર
બનીને તેવાઓના મનમાં બળાજળાટ કરવાની શું જરૂર છે ?
સમસ્ત વિદ્વાનોએ આચારની આવશ્યકતા ફક્ત એકજ કારણ-
સર માનેલી છે, અને તે કારણ એ છે કે, આત્મા સાથે લાંબા
કાળથી રહેલા અનેક આવરણો, જે આવરણોને લઈને આત્મા
આદ્યમત્વ મૂલી જઈ, અજ્ઞાની બની અનેક દોષોનો ઉપાસક
બન્યો છે, અને તદ્દનુકૂળ પ્રવૃત્તિમાં નિરંતર મગ્ન રહે છે, તેથી
વિમુખ કરવા સજાતીય પવિત્ર પ્રવૃત્તિમાં આત્માને દોરવો,
જે પ્રવૃત્તિના આનંદથી અશુભ પ્રવૃત્તિ ભુલાર્થ લાયક, અને બ્યારે
અશુભ પ્રવૃત્તિ સહંતર સ્મૃતિશૂન્ય થઈ જાય, ત્યારપછી મુખ-
વૃત્તિરૂપી આચારની આવશ્યકતા રહેતી નથી, અને આત્મા
પોતાના સ્વરૂપ તરફ ગતિ કરતાં આત્માનો પરમાનંદ મેળ-
વતાં પ્રવૃત્તિ ભુલી જઈ નિવૃત્તિ પરાયણ થાય છે.

આ આર્યાવર્તની સ્થિતિના પરિવર્તનની શરૂઆત બ્યા-
રૂપી પારમીઓ અને ઇસ્લામીઓનો વચ્ચવાટ, આ આર્યાવર્તમાં
થવા લાગ્યો, અને તેઓનાં દેહલાંબેક વર્તન અને રીતરીવાજોને,

礼

અન્યભગિદાન, વગેરેને અનુદાન માની, તે વસ્તુ ખાદ્ય છે, પેય છે અને ધર્મવિહિત છે, દેવોની પ્રસાદી છે, એમ કહેવા લાગ્યા. મતલબ પોતાની રૂચી પ્રમાણે વિધિ પ્રતિપેધના પ્રદોષો થવા માંડ્યા અને તદ્દનુગ તેવાં શાસ્ત્રો પણ રચાયાં અને ઉપદેશો શરૂ થયા.

આવી રીતે આચારને નામે લોકોએ ખરા મનુષ્ય ધર્મની અને આત્મધર્મની પાયમાલી કરી, અને અનેક પદો ઉત્પન્ન કર્યાં. દર્શનો લુપ્તપ્રાય થયાં, અને પદો અને મતોની પ્રગતી નેસલેર અનેક કોમોમાં, અનેક સ્થાતિઓમાં થવા માંડી. આવી રીતે અવિવેકનું, આમાન્ય આ હિંદુસ્તાનમાં કેટલોક કાળ ચાલ્યું.

ત્યારપછી શ્રીદીશ સામ્રાજ્ય હિંદુસ્તાનમાં સ્થપાયું, તેના પ્રતાપે કેળવણી વધી, બુદ્ધિ વિકાસ લોકોમાં થવા માંડ્યો અને ધીમે-ધીમે તે બુદ્ધિ વિકાસ ઉચ્ચ શીખરે પહોંચ્યો, ત્યારથી પ્રાચીન અર્વાચીન આચાર વિચારના ગ્રંથોના ઉપર ઉહા-પોહ શરૂ થયો, જેથી તેવા જ્ઞાન તરફ તિરસ્કાર પેદા થવા માંડ્યો, સાંકડા બંધારણો દુઃખકર લાગવા માંડ્યાં, આચાર્યોએ વચલા કાળમાં લોકોને કેવી લયંકર સ્થિતિમાં મુદ્રી દીધા, તેના ઉલ્લેખો થવા માંડ્યા, વિચારદષ્ટિથી ઐતિહાસિકદષ્ટિથી, અને તાત્વિકદષ્ટિથી, બુદ્ધિમાનોએ શોધખોળ શરૂ કરી. સત્ય ઉપર પ્રકાશ અસત્ય ઉપર તિરસ્કારનું દર્શન, દાખલા દલી-

જૈન.

આ વિષયની શરૂઆત કરવા પહેલાં દુનિયા અને તેની પરિસ્થિતિ તરફ લક્ષ આપીએ તો સમન્વયે કે, લિંગ ભિન્ન રૂચિના મનુષ્યો લિંગતામાં તજાતા નજરે પડે છે. એક બી. બની ભિન્નતા એક બીજાને પ્રહારક, કે ઉપદ્રાસ્યારૂપદ અથવા તો હલોટપાદક ધર્મ પડે છે. વિચારની વિભિન્નતા વિચાર કરતાં અટકાવે છે—આગ્રહી બનાવે છે, અને પોતા તરફ બી. બીએને ખેંચવા લલચાવે છે. ધણીકવાર આવી પરિસ્થિતિમાં તજાતા મનુષ્યો આગળ વધી શકતા નથી, તત્ત્વ નિહાળી શકતા નથી, અને તેવો કોઈ વિદ્યાર્થી—ઉમેદવાર નીકળે તો તેને મદીરામત્તની માફક ભાન ખૂટી, અવિચારી બની પ્રહારવા—પરાસ્ત કરવા, છેવટ વગેરે લોકો ધમ્મી આવે છે, તેમજ પોતાના હૃદયપટ ઉપર જુની પુરાણી જર્જરિત નિર્માત્મ્ય અંધ શ્રદ્ધાની દુર્ગંધને બહાર ઠાલી યથાર્થ અને સત્ય મુગંધીને દેખાવી દે છે. લોકોને તેનો ઉપયોગ લેતાં અટકાવે છે, લોકાવે છે, અને પોતાના જેવા આગ્રહી બનાવે છે. આથી ઘણા ભાગે સત્ય દુપાયેકું રહી ભય છે. બાકીનાં છતાં, તેવું સત્ય પ્રકટાવવા ઉપડી બીના દષ્ટિ આગળ તરી આવે છે, અને જેથી મન ધણીકવાર ઘણા તત્ત્વવેત્તાઓનું નિર્ગળ બને છે; આવાં કાર્યમાં

33

વર્તન કરે છે, તેઓ પોતાના વિચારમાં મક્કમ રહી શકતા નથી, કેમકે જ્યાં પોતે પોતાના વિચાર શું છે તે ઓળખતા નથી ત્યાં મક્કમતા શાની? અને કેમાં હોય? આવાઓથી તો શ્રદ્ધા વિનાના પણ સમજતાં સમજી શકે, યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ કરી શકે, શંકા સમાધાનનું :સ્વરૂપ બાણી શકે, તેવા મનુષ્યો સો દરજ્જે સારા છે. જ્યારે ત્યારે પણ સમજવાનો અધિકારી તેજ હોઈ શકે છે. સમજણ એ એક એવી અસર છે કે તેનો પટ હૃદય ઉપર જો દેવાયો, તો તે પછી તેવા હૃદય ઉપર બીજી અસર ચાંટવા દે નહીં, અને હૃદય હૃદયવાનને પોતાને યોગેથી અસર મુજબ વર્તવા ફરજ પાડે છે. હુનીયામાં દોઈપણ મનુષ્ય અંતઃકરણની ઇચ્છા વિના સ્વતંત્ર આનંદ વિના પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી. હૃદય વિરૂદ્ધ દોઈ પણ દબાણથી જો કાંઈ કરવામાં આવે છે, તો ત્યાં આનંદ નથી, અને તેવા વર્તનના અનુભવને હૃદય ટેખતો નથી પણ ધિક્કારે છે.

સેદા વિકલ્પને જન્મ આપે છે. વિકલ્પ વિકળતા પેદા કરે છે. વિકળતાથી જ્ઞાન-મૂલ્યાય છે, અને તેથી મનુષ્ય જીવન ગમડે છે, નષ્ટપ્રાય થાય છે. અલેદ એકત્વ સંપાદક છે, અને ત્યાં વિકલ્પનો વિરામ છે. જ્યાં વિકલ્પાભાવ ત્યાંજ જ્ઞાન છે, અને જ્યાં વિકલ્પ ત્યાં અજ્ઞાન છે. ગમે તેટલી અપેક્ષાઓ સ્વીકારે પણ એક બીજી અપેક્ષા, એક બીજીને મુક્તિને અધુરી સમજણ

તેમજો. વિચારાપેક્ષા વર્તનમાં રહેલીજ તોયો. ત્યાં આવે
 ચમુદ્ધ ટાપ, ત્યાં ચમુદ્ધ છતાં ભેદ નથી. અને ચમુદ્ધ છતાં
 ત્યાં ભેદ છે, વિચાર છે, ત્યાં વચન સાપેક્ષતા-વિચાર સાપે-
 ક્ષતા-વર્તન સાપેક્ષતા નથી. ભલે ને પછી પોતાના મનને
 દ્વાસુદાવવા તેવાઓ તેમ માને. વસ્તુતઃ તેમનું વર્તનજ તે-
 મની માન્યતાનું અંતર કરે છે.

લુટી લુટી જાનાં ખાતાઓની બનેલી ખાતાવટીના
 સરવૈયાં ખોટ નફાનાં મમે તેવાં ટાપ પણ દરેક સરવૈયાને ઉ-
 પજ ખાતાના એક સરવાળા ઉપર આધાર રહે છે, અને તે
 સરવાળાના પરિણામેજ ખોટ અગર લાભની સમજણ સ્વીકા-
 રાય છે. જિત્ત જિત્ત સ્વભાવની અને સ્વાદની વનસ્પતિઓને
 એકત્ર કરી પૈયસ ગુટિકા બનાવે છે, તે ગુટિકાને અમુક રાગ
 પ્રતિધાતક એક સ્વભાવ બને છે. તિખી તેમજ ઠંડુક મધુર
 આગ્રહ વગેરે જિત્ત રસોથી બનેલી રચવતી એક નૂતન સ્વાદને
 અર્પે છે. આવાં અનેક દૃષ્ટાંતોથી એમ પણ માનવાને અગળ
 ઠારણ મળે છે કે જિત્તતાને જે સુસ્થાને યોગવામાં યોગક
 પોતાની દુશ્મનતાનો મુદ્દપયોગ કરે, તો ત્યાં જિત્તતા ટળી,
 ઐક્ય આવી મળે છે, અને તે દ્વિતાવદ્ થઈ પડે છે. તેમ
 વિધિનિયંધના તેમજ જિત્તાપેક્ષાદર્શક ચાઓ સ્થૂળ દૃષ્ટિથી
 અથવા તો બદ્ધદૃષ્ટિથી ઉપલક ઉપલક વાંચતાં જે ચાઓમાં

પૂર્વકાળમાં એક એવો ઉત્તમ પ્રવાહ પ્રચલિત હતો, કે તે કાળમાં ગમે તે વિદ્વાન્ ગમે તે સિદ્ધાંત અથવા પોતાના વિચારોને પુસ્તક દ્વારા, અગર વચન દ્વારા બાહર કરે તો, તેને સંપ્રદાય વિરૂદ્ધ, શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ હોય એમ બીજા વિદ્વાનોને ખાતરી થાય તો તેને માટે બે પ્રકારના માર્ગ સ્વીકારાતા હતા. એક તો લોકોની સમજણ માટે તેવા વિચારોનું શાસ્ત્રાધારે સંપ્રમાણ યુક્તિપુરઃસર ખંડન કરી અને સત્ય શું છે તે દર્શાવતા હતા. બીજો માર્ગ એ હતો કે, વિદ્વાનોની સલાહ કરી, અધ્યક્ષનીમી, સામસામા પોતાના કથનને સિદ્ધ કરવા, સંપ્રમાણ વિવાદ કરતા હતા, અને તેને અંતે નિર્ણય થાય તે સત્ય મનાતો હતો. હાલમાં આ બે માર્ગોનો આદર કરવામાં પ્રાયશઃ મંદતા એવામાં આવે છે. એક વાર ધારો કે અમુક સંપ્રદાયની અથવા અમુક વ્યક્તિઓની સાચી ભૂલ હોય, તેમનું કથન શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ હોય, તો પણ તેને અમુક ગાલિપ્રદાન આપી નિરક્ષરોના સમુદાયને હસકેરી, આ સમજાવી, સાંપ્રદાયિક શિક્ષા કરાવવા પ્રયત્ન સેવવો ઉચિત નથી, કેમકે તેને લઈને તટસ્થો ચંકાશીલ રહે છે, અને સત્ય બાહરમાં આવતું નથી, તેમજ નિર્ણય થતો નથી. આવા પ્રવાહમાં કેટલાએકો પોતાના દ્વેષની સફલતા કરવા માટે—યથાર્થ લેખકો અને સત્યવક્તાઓને દબાવવા માટે પોતાની પ્રપંચબળમાં નિરક્ષરોને ફસાવી, ફાસલાવી, અયોગ્ય

પરંતુ કે તે જૈન અને નથી. જૈન ગ્રંથો અર્થ એટલેજ
 થાય છે કે, “અન-સામદેય વિનિવારેના માર્ગ સ્વીકારનાર તે
 જૈન” જેના માર્ગમાં સામદેય અવગણે. મુખ્ય ઉદ્દેશ છે, અને
 જે માર્ગને સ્વીકારનારાઓમાં સામદેયની મંદતા ઉપર અધ
 યતી લેખે, તેમાં એ તેનીજ વૃદ્ધિ નિરૂપણમાં આવે, અને
 એકત્રીય એકત્રીયઓથી સિદ્ધ ગતી, એકત્રીયઓને પોતાના
 પ્રતિપક્ષી વર્તેડે ગણે, તો તેઓને નિરૂપણિક જૈન ગ્રંથ
 લાગુ થઈ શકતો નથી. ત્યાં ઉપાધિ છે ત્યાં સામદેય છે, ત્યાં
 સામદેય છે ત્યાં સંસારવૃદ્ધિ છે, અને ત્યાં સંસાર વર્ધકતા રહેલી
 છે, ત્યાં ખડું જૈનત્વ ક્યાંથી હોઈ શકે? જૈન એ ગ્રંથ ધર્મનું
 વિશેષણ છે, એટલે જૈનધર્મ એવા અર્થનો જૈન ગ્રંથ બોધ
 કરે છે. ધર્મ એ ક્રોધપણ વિભવિક વસ્તુ નથી, પણ આંત્રી
 જૈનધર્મ એ ગ્રંથથી આત્મિકધર્મ સમજવાનો છે. જેટલે
 અગ્રે સામદેય વિનિવૃત્તિ તેટલે અગ્રે મોડનો નાશ, અને મોડ
 સાથે વધપ્રકારના અજ્ઞાનનો નાશ અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય
 છે. જે પ્રકાશ આત્માનો ધર્મ છે, તેવા ધર્મને પ્રકટાવે અથવા
 તેવા ધર્મ જે પ્રાપ્ત કરે તેજ જૈન હતી શકાય. તેને માટે તી-
 ર્થકરોએ આત્મશુદ્ધિની સ્થિતિના પ્રકાશક્રમમાં ચૈત્ર સ્થાનક
 કરેલાં છે. જે સ્થાનકોને શુદ્ધસ્થાનકના નામથી ઓળખાવેલ
 છે, તેવા શુદ્ધસ્થાનકોને ક્રમશઃ પ્રાપ્ત કરવાં, અને આગળ વધવાં
 જવું તેને “શુદ્ધસ્થાનક ક્રમાચરણ” કહેવામાં આવે છે. જૈન-

• Լույս Լուսինեի յոգու

[illegible]

ને કે તે વિશાલિક પશુ આત્મિક ગુણ-છે. તેથી તેને ગુણસ્થાનક કહેવામાં આવે છે.

આત્મા સાથે વળગેલા કર્મપરમાણુઓ ઉદયમાં હોય છે, તેને ઉદયિકભાવ કહેવામાં આવે છે, અને તેજ કર્મપુદ્ગલો ઉદયમાં હોય તેટલા ક્ષય ધર્મ જાય-ખરીજાય અને સત્તામાં રહેલાં કર્મપુદ્ગલો ઉદયમાં ન આવે, તેવી સ્થિતિને ઔપચમિકભાવ કહેવાય છે, અને ઉદયમાં આવેલાં કર્મપરમાણુઓના રસનો ક્ષય ધર્મ જવાથી, શુદ્ધ-નિર્મળ કર્મપરમાણુઓ આત્માથી જુદા પડેલા ન હોય એટલે આત્મા સાથે રહ્યા હોય, તે નિર્મળ કર્મપરમાણુદ્વારા આત્મશક્તિનો આવિર્ભાવ થએલો હોય, તેવી સ્થિતિને ક્ષાયોપશમિકભાવ કહેવામાં આવે છે, અને ઉદયમાં આવેલાં અમુક વ્યતનાં કર્મો સદંતર નાશ પામી જાય અને ફરીથી તેવાં કર્મપરમાણુઓને આવવાપણું ન રહે, તેવી દશાને ક્ષાયકભાવ કહે છે. આ ત્રણ પ્રકાર અમુક કર્મો અથવા અમુક કર્મોના ભેદીના સંબંધમાં હોઈ શકે છે.

ઉપર ગતાવેલ ઔપચમિકભાવ બે સ્થિતિએ હોઈ શકે છે. એક તો અંતર મુદુર્તકાળ સુધી સર્વથા મિથ્યાત્વના અવેદક જીવને ઔપચમિક સમ્યક્ત્વ ધાય છે તે, અને બીજો ઉપશમ શ્રેણિ પ્રતિપત્ત જીવને મિથ્યાત્વનો ઉપશમ થતાં સ્વશ્રેણિગત ઔપચમિકસમ્યક્ત્વ ધાય છે તે. આ બન્ને પ્રકારનો ઉપશમસમ્યક્ત્વ એ, બીજા ગુણસ્થાનક સાસ્વાદનની ઉત્પત્તિમાં મૂળ કારણ

[illegible]

• ୧୫୫ •

[illegible]

ધન્યતા થતી નથી, સર્વને માને, સ્વીકારે, એટલે કે દરેક ધર્મોના તત્વો દરેક ધર્મોની ક્રિયાઓ એકબીજાથી વિભિન્ન છતાં સર્વને માન આપે, જેને વર્તમાનકાળમાં લોકો પંચપી-રીયાના નામથી જાણાવે છે.

(૪) ચતુર્થશુણ્યસ્થાનકવર્તિ જીવની, ઉપર લખવામાં આવેલ છે તે પ્રમાણે, ઉપશમસમ્યક્ત્વ, ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ, અને ક્ષાયકસમ્યક્ત્વ એ ત્રણ પ્રકારના સમ્યક્ત્વયુક્ત સ્થિતિ ચતુર્થશુણ્યસ્થાનકમાં હોય છે. આંહી ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, અને ક્ષાયક એ ત્રણે ભાવ મિથ્યાત્વ મોહની કર્મ અને તેના લેહો સંગ્રાંધી છે, એમ સમજવાનું છે. ઉપશમ ઇત્વરકાલિક અને ક્ષયોપશમ તથા ક્ષાયિક દીર્ઘકાલિક છે. આ શુણ્યસ્થાન-કથી જૈનત્વપણું પ્રકટે છે. મિથ્યાત્વમળના અસદ્ભાવે, આત્મિકશક્તિ નિર્મળ હોઈ યથાર્થ જ્ઞાનવડે કરી વસ્તુસ્થિ-તિના સ્વરૂપને સમજી શકે છે. સમ્યક્દષ્ટિ એજ અર્થ સૂચવે છે કે યથાર્થદષ્ટિ. જે વસ્તુ, જે જીવ, જે જીવની ક્રિયા અથવા તેા જે કર્મના ઉદયથી મુખદુઃખ લાભ હાનિનું થવું, વગેરે અમુક અમુક કર્મના સદ્ભાવને લઈને છે, એમ ત્યારે સમ્ય-ક્દષ્ટિપણાને લઈને સમજાય છે, ત્યારે તે જીવ ત્યાં નિમિત્ત કારણોના ઉપર સંગ્રહેપ કરતો નથી. દાખલા તરીકે એક મા-ણસે ગાળ દીધી, બીજાએ સ્તુતિ કરી, એક માણસ હણવા તૈયાર થયો, બીજાએ રક્ષણ કર્યું. એકે ઘરમાંથી ચોરી કરી,

ઠરવી, વેરી ચાથે વેર લેવું, ગ્રાણાંન મુખી પ્રયત્નો યોજવા,
 અને તે પોતાનું આત્મી શકે તો તેને દુનિયાપાર ઠરવાં મનમાં
 આંચકો ન ખાવે, ધર્મના નામથી ઝગડા ઉભા કરવા, અને તે
 નિમિત્તે દુનિયા રૂપીઆનો લગણઓમાં ધુમાડો ઠરવો, એ વ-
 ગેરે મલીન ધિક્કારવા લાયક પ્રવૃત્તિ સેવવી, અને અમે જૈન
 છીએ એમ દુનિયામાં છાતી ઠેકરીને પોતાને યોગખાવવું, એ
 શરમાવા જેવું નહિં તો બીજું શું ? વર્તમાન દાગમાં એટલે
 મુખી અનુભવી પુરૂષો અનુભવી શક્યા છે કે, દેટલાએક મિ-
 થ્યાનિમાનીઓના માનની ક્ષતિ દોષ વ્યક્તિ તરફથી કે સમુ-
 દાય તરફથી સકારણુ ઠરવામાં આવી દુશે તો તેનું વેર લેવા
 આમાશ્ચ, ધાર્મિક કાર્યની ક્ષતિના ભોગે પણ પોતાની વાત
 કેમ રાખવી, એજ ઠરવામાં જેમનું શવન પુરું થતું જોવામાં
 આવે છે, તેવાઓ પોતાને માત્ર જૈનના નામથી ન ચલાવી
 લેતાં, જૈનોના અને જૈનશાસ્ત્રનના નેતા બની બેસે છે, અને અ-
 મારા ઉપર જૈનશાસ્ત્રનનો આધાર છે, અમે જૈનશાસ્ત્રનના સ્તંભ
 છીએ, એમ પોતે પોતાનામાં માની લે છે, તેમજ હાથઆઓ તે-
 મને તે વિષયમાં અવગણ્ય ગણવા તૈયાર થાય છે. આ બધા જૈનો
 નથી પણ ખુલ્લે ખુલ્લી રીતે કહેવું જોઈએ કે તેઓ જૈનાશાસ્ત્રો
 છે. જો કે સમ્યક્ત્વવાનું જૈન, પ્રમાણ્યોગે દર્શાવિત્ કપાયવશ બની
 મૂલ ઠરે છે, પણ તે વસ્તુ જ પોતે પોતાથી અથવા બીજાથી
 ત્યારે પોતાની મૂલને મૂલ તરીકે સમજે કે વસ્તુ તે સંબંધી

66

વર્તનને નિન્દે છે, ધિક્કારે છે, અગ્રત્ માને છે અને તેના ત્યાગને માટે ભાવના ભાવે છે. સ્વર્વથા સદ્વર્તન સેવનારાઓ અપ્રમત્ત રહેવા આતુર-વ્રતશ્રુત રહેવા પ્રયત્નશીલ રહે છે, અને તેથી જ અંશ સદ્વર્તનની સ્થિતિ પંચમ શુણ્ઘસ્થાનકવર્તિ હોવને હોઈ શકે છે, અને સ્વર્વથા સદ્વર્તનવાળા હોવની સ્થિતિ છઠા શુણ્ઘસ્થાનકમાં હોઈ શકે છે અને તેમાં જેટલે અંશે અપ્રમત્તતાનું પરિશીલન તેટલે અંશે સપ્તમ શુણ્ઘસ્થાનકની દિશાનું વહુન હોઈ શકે છે. એટલે છઠા સાતમો શુણ્ઘસ્થાનક એક હોવને કહી શકાય છે. આ ઉપરથી સ્ફુટ કરી સમજવાનું કે જેઓ શ્રાવકના ઢાઢથ ત્રતને પાળનારા, સામાયક, પ્રતિક્રમણ, જિનપૂલ્લ, તીર્થયાત્રા વગેરે મુકુતોને સેવનારા હોય તે પંચમ શુણ્ઘસ્થાનકવર્તિ કહેવાય. અને જેઓ સ્વર્વથા સંસારત્યાગી નિર્વંધ માર્ગમાં વર્તનારા પરમ યોગિ જે મુનિવરો હોય છે તે છઠા અને સાતમો શુણ્ઘસ્થાનકવર્તિ કહેવાય છે. પાંચમા છઠા અને સાતમા શુણ્ઘસ્થાનક મુખી પહેંચતું, તે જેણે ચતુર્થ સ્થાન સિદ્ધ કરેલ હોય, તેજ પહેંચી શકે છે, અને તેથી જ દરેક સ્થળે જ્ઞાની પુરૂષોએ બાર મુદ્રીને સમ્યક્ત્વની પ્રધાનતા લખેલ છે. તત્ત્વાર્થમાં ચરુઆતમાં એવું સૂત્ર છે કે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રાણિ-મોક્ષમાર્ગઃ આંહી પણ સમ્યગ્ દર્શન અને સમ્યગ્ દ્રષ્ટિપણું પ્રથમ સ્વીકારેલું છે અને જે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ હોય તેનું જ જ્ઞાન

୩୭

જૈનો તરીકે સર્વજ્ઞની દ્રષ્ટિએ કહી શકાય નહિ. ખરા જૈનોમાં
 બાહ્યાડંબર ઓછો હોય, કેમકે તેઓ આત્મહિત તરફ પોતાનું
 લક્ષ વિશેષ રાખે છે, અને અભિમાનાદિકને અંતઃકરણથી
 ધિક્કારે છે, જ્યારે નામના જૈનોમાં બાહ્યાડંબરને વિશેષ માન
 અપાય છે, મનાકાંક્ષિપણું પણ તેઓમાં ઉગ્ર હોય છે, અને તે-
 વાઓને પોતાના માનની ક્ષતિમાં ઘણું લાગી આવે છે, જેથી
 કૃત્ય અકૃત્ય, ધર્મધર્મ, પાપપૂન્ય-નિરપેક્ષ બની પોતાના
 માનને ખાતર ગમે તે કરવા તૈયાર થાય છે. આવા જૈનો જૈનો
 નથી પણ સંસાર પરિવ્રમણને લાયક પામર પ્રાણી છે; પછી
 તે શ્રાવક નામધારક હો કે સાધુ નામધારક હો, ગમે તે હો. પણ
 સમ્યક્ત્વની ખામી મારામાં છે, એવા વિચારથી પોતાનું હૃદય
 પારખ્યું નથી, પોતાની સ્થિતિ ઓળખી નથી, તેવાઓ બાહ્ય
 પ્રવૃત્તિથી પોતામાં સાધુ શ્રાવકપણાની પૂર્ણતા માની આગળ
 વધતાં અટકે છે. અધુરાઓથી મનાઈ ગએલી પૂર્ણતા અધુરા-
 પણા માટે છે. હાલમાં સભાઓથી, મંડળોથી, મંડળીઓથી,
 અને સંસ્થાઓથી થતા સુધારા જે જૈનધર્મની ઉન્નતિનાં કારણો
 છે, એમ માનવામાં આવે છે તે ભલે, બાહ્ય વ્યવહારની અમ-
 ર્યાદામાંથી મર્યાદામાં લાવવા સમર્થ થાય પણ જૈનત્વ તો
 કર્મભલને (મિથ્યાત્વને) દુર કર્યા વિના નવતત્ત્વનું યથાર્થ
 સ્વરૂપ સમજવા વિના અને તેમાં યથાર્થ શ્રદ્ધા થયા વિના આવ-

[illegible]

જેવામાં આવે છે. બીજાઓનો વિશ્વાસ પોતા ઉપર બેઝાત્રી, ઘણી વખત તે વિશ્વાસનો એરડપયોગ કરતા દેખાય છે. જાણવું, યોગ્યું, અને વર્તવું એ ત્રણે ગુણો એક સહ-જમાંથી એક જેમાં જ લાગ્યે દેખાવા સંભવ છે. અહિં કેટલાએકો એમ કહેવા ઉછેરે કે, આવું જીનપણું તે શોધવા અને પ્રાપ્ત કરવા જશું, અને તેવા જીનોને જીન-કહેવા એમ માનવા તૈયાર થશું તો તીર્થનો ઉચ્છેદ થઈ જશે. ત્યાં અમે યગ્યોવિજયજી મહારાજના શબ્દો યાદ કરાવીએ છીએ. તે મહારાજા લખી ગયા છે કે:—

તીર્થોચ્છેદમિવા હંતાવિનૃદસૈવચાદરે ।

મૃતક્રિયાવિઝોપઃ સ્યાદ્ ગતાનુગાતિરુત્તરઃ ॥

ભાવાર્થ:—યગ્યોવિજયજી મહારાજ દીવંગીરી ત્રાથે કહે છે કે, તીર્થ ઉચ્છેદના બધથી અવિનુદ્ધ (અવધાર્થ) અનુષ્ઠાનના આદરમાં લોકો ગતાનુગાતિકપણથી સૂચ અને ક્રિયા બંનેનો વિદોષ કરે છે.

વિવેચન—આ ઉપરથી યગ્યોવિજયજી મહારાજ એમ કહેવા માને છે કે, શાસ્ત્રોક્ત યથાર્થ શ્રદ્ધા પૂર્વક ઉપયોગ સદીન ક્રિયા કરવી જોઈએ. પણ તેવી ક્રિયા લેઓ નથી કરી શકતા તેઓ પોતાના બચાવમાં અને પોતાની યદ્વત્ત પ્રવૃત્તિ ચલાવી લેવા માટે કહે છે કે, “ આજ બધું યથાર્થ

ସ୍ୱାମୀ ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ

तदा भिक्षादयो धर्मो न लोभ्यः स्यात् कदाचन ॥

॥ प्र प्रहृष्टि प्र प्रहृष्टि प्रहृष्टि ॥

٤٧

વાળાથી મિથ્યાદ્રષ્ટિ-અર્થાર્થ દ્રષ્ટિવાળા ધણા છે, તેો તમારી માન્યતા સુજગ ધણાઓનું માનવું સ્વીકારવા જતાં સત્ય અને યથાર્થ હોય હાલે ગ્રાહ્ય કરી શકીશું નહિ. માટે તેમ ન માનતાં જે સત્ય અને યથાર્થ હોય, થોડા પણ સમજી પુરૂષો જે કરતા હોય તે પ્રમાણેજ વર્તવું એ શ્રેષ્ઠ છે, નહિતો તમારી પ્રવૃત્તિ નીચે જતાયેલા 'લોકમાં વર્ણવેલી દુષ્ટિકત સુજગ ધણાએ:—

તસ્માદ્ ગતાનુગત્યા ચન્ ક્રિયતે મૂઢવર્નિતમ્ ।

શ્રોયતો ઓક્તો વાતદનનુષ્ઠાનમેષ હિ ॥

અકામનિર્જરાં મત્વં કાયકેન્દ્રાદિ નોદિતમ્ ।

સકામનિર્જરાં તુ સ્યાન્ લોપયોગમશક્તિતઃ ॥

સાચાર્ય—માટે ગતાનુગતિકપણાએ કરી શાઓના નિયમોને દર શુદ્ધિ ઓધમંદા અથવા તો લોકમંદાથી જે અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે તે અનુષ્ઠાન નથી પણ અનુષ્ઠાન છે. આવા અનુષ્ઠાનથી કાય કલેશાદિક યથાથી ઉપયોગ વિનાની ક્રિયાને લઈને અને શરિરાદિકને દૃષ્ટ આપવાથી અકામ નિર્જરા થાય પણ મકામ નિર્જરા તો શાશ્વત્કાલ ઉપયોગ શરીર જે ક્રિયા કરવામાં આવે તેનાથીજ થાય છે.

વિવેચન—લોકો શું કરે છે તેની પરવા વિના, શાઓમાં શું લખે છે તેની દરકાર કર્યા વિના, શુદ્ધ શું ઉપદેશે છે, તેની

તઃકરણની શુદ્ધિ માટે જ્યાંસુધી જોપરવાઈ લરેલી પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે, ત્યાંસુધી તેવા જોનોને લાવજોનપણું પ્રાપ્ત થવું હર્ષભ છે. સમ્યક્ત્વની માફક અંતઃકરણની શુદ્ધિ પણ શરૂઆતનું એક ઉત્તમ સાધન છે. તેને માટે પણ યશોવિજયજી મહાનાજ લખે છે કે:—

उचितमाचरणं शुभमिच्छतां प्रथमतो मनसः खलु शोधनम् ।
गदवतां हकृते मलशोधने कमुपयोगमुपैतु रसायनम् ॥

ભાવાર્થ:—ઉત્તમ અને યોગ્ય આચરણને ઇચ્છનારાઓએ પહેલાં મન શુદ્ધ કરવું જોઈએ. (મન શુદ્ધ કર્યા વિના ઉત્તમ અને યોગ્ય આચરણ આચરી શકાતાં નથી.) રોગીને મળ શુદ્ધિ કર્યા વિના રસાયણનો ઉપચાર ઉપયોગી થતો નથી.

વિવેચન:—અંતઃકરણની શુદ્ધિ માટેજ દરેક ધર્મક્રિયા છે, તેમ અંતઃકરણ શુદ્ધિથીજ દરેક ધર્મક્રિયા કરવી તે ઉત્તમ છે, એમ ઉભય રીતે સમજવાનું છે. પણ ઉભય સમજણની સ્થિતિથી એજ સિદ્ધ થાય છે કે, જો ધર્મક્રિયા કરતા મન:શુદ્ધિ કરી શકાય તોજ તે ધર્મક્રિયા કરી ઉચિત ગણાય, અને આ ક્રિયા હું મારા અંતઃકરણની અશુભ લાવના દૂર થવા માટે તેમજ શુભ લાવના પ્રાપ્ત કરવા માટે કરું છું, એમ ક્રિયાકર્તાનો ઉદ્દેશ અંતઃકરણમાં હોવો જોઈએ. ઉદ્દેશ પવિત્ર હોવાથી તેવા ઉદ્દેશવાળાનું મન એ એક

રીતે પવિત્ર મન કહેવાય છે. આંદી દહાંત આપે છે કે કોઇપણ રોગીની રોગદાદિથી મળ શુદ્ધિ કર્યા વિના વૈદ્ય રૂને તેવી રસાયન ખવરાવે તે નિરૂપયોગી છે. મતલબ કે પ્રથમ મળશુદ્ધિ કરીને પછી જ એને રસાયણાદિક આપવામાં આવે તો તે રોગનો નાશ કરે અને પુષ્ટિને આપે. એમ શુભ આચરણ, શુભ પ્રવૃત્તિ મનઃશુદ્ધિનીજ સાર્થક છે.

વર્તમાન દાગના ઠેરો પૈકી ઘણા ઠેરો પોતે પોતાની જાત માટે પોતાના અંતઃકરણને પૂછ્યે અને પોતાની જીંદગી દરમ્યાન કરેલી સામાયક, દેવપૂજા, તીર્થયાત્રા વગેરેનો સરવાળો મૂક્યે અને તેના પરિણામે માનસિક શુદ્ધિની સફળતા દેટલી મેળવી, એ તપાસ્યે તો બાળ અવસ્થામાં જે દશા હતી તેજ યૌવનાવસ્થામાં અને યૌવનાવસ્થામાં જે સ્થિતિ હતી તેજ વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાનાં અંતઃકરણમાં પ્રાયઃ કરીને નિહાળ્યે. જીવનનો ઘણો ભાગ શુભ ક્રિયાઓમાં નિર્ગમન કર્યા છતાં, અંતઃકરણ જેવું અને તેવું રહ્યું, મલિનતા દૂર ગઈ નહીં, કુવાસના ખમ્મી નહીં, અત્યાચાર ભુલાયા નહિ, ક્રોધાદિક મંદ પડ્યા નહિ, વેરવિરોધને તિલાંજલિ અપાઈ નહિ, ધન ધાન્ય પુત્ર પૌત્રાદિક કુટુંબ ઉપરથી મૂર્છા મંદ પડી નહીં, સ્વચરીરની હાજતોમાં અને ઇન્દ્રિય વ્યાપારમાં ઔદાંત્રીન્ય આબ્યું નહિ, તો પછી કરેલી શુભ ક્રિયાઓથી મેળખ્યું શું ? મમતા તૃષ્ણા-

ની વૃદ્ધિ કરે છે, અને તૃણાવશવર્તિ જીવ રાગ-દ્વેષમાં વીટ-
ળાઈ અનેક અનર્થો સેવે છે. તેવા જીવો પ્રાયશઃ ધર્મપરાં-
હમુખ બની જાય છે. શ્રાવક હો વા સાધુ હો, પણ મમતા ત્યાગ
અથવા મમતાની નિર્બળતા જ્યાંસુધી કરી નથી, ત્યાંસુધી
તેઓ ઉચ્ચ સ્થિતિએ ચંડી શક્તા નથી, બદકે પ્રાપ્ત થએલ
સ્થિતિથી પતિત થવાને પાત્ર થાય છે. મમતાના સંબંધમાં
પણ યશોવિજયજી મહારાજ નીચે મુજબ બોધે છે:—

નિર્મમસ્યૈવ વૈરાગ્યં સ્થિરત્વમવગાહતે ।

પરિત્યજેત્તતઃ પ્રાજ્ઞો મમતામત્યનર્થદામ્ ॥

વિષયૈઃ કિં પરિત્યક્તૈર્જાગર્તિં મમતા યદિ ।

ત્યાગાત્કંચુકમાત્રસ્ય મુજંગો નહિ નિર્વિષઃ ॥

કષ્ટેન હિ ગુણગ્રામં પ્રગુણી કુરુતે મુનિઃ ।

મમતા રાક્ષસી સર્વં ભક્ષયત્યેકહેલયા ॥

ભાવાર્થ—નિર્મમત્વમાંજ વૈરાગ્ય સ્થિરતાને પામે છે,
માટે હાથ પુરૂષો એ અત્યંત અનર્થને આપનાર મમતાને છોડી
દે છે. જો હૃદયમાં મમતા જાગત છે તો વિષયો છોડી દેવાથી શું ?
કારણ કંચુક માત્રનો ત્યાગ કરવાથી સર્પ નિર્વિષ થતો નથી.
મુનિઓ અનેક પવિત્ર ક્રિયાઓના કષ્ટે કરીને શુણના સમુદાયને
એકઠા કરે છે, પણ મમતા રાક્ષસી તે સર્વ શુણસમુદાયને સહ-
જમાં ભક્ષણ કરી જાય છે.

[વવેચન-મમતા અનેક અનર્થને આપનારી છે. કેમકે તેની વૃદ્ધિ વટખીજની માફક મહા અનેક પ્રપંચની કલ્પનાને વધારી દે છે, અને મમતા વ્યાધિ પ્રતિક્ષણે વધતાં જ્યારે વિશેષ વૃદ્ધિંગત થઈ જાય છે, ત્યારે તે છેદવી દુઃશક્ય થઈ પડે છે. મમતાવાન મનુષ્ય પાપનો જાય રાખ્યા વિના આરંભની પ્રવૃત્તિમાં નિઃશંકપણે વર્તે છે. ધનલોભી મનુષ્યો, ઘણાઓએ વાંચ્યું અને સાંભળ્યું હશે, કે સગા પુત્રનું ખુન કરતાં આંચકા ખાતા નથી. મમતાંધ, જે નથી તેને દેખે છે, અને જાત્યંધ, જે છે તેને નથી દેખતો; આવો મમતાંધમાં અને જાત્યંધમાં મોટો ભેદ છે. પુત્ર, સ્ત્રી, માતાપિતા વિગેરેમાં જે શુભ ન હોય તે મમતાંધો મમતાને લઈને દેખે છે, એટલે તેઓ જે નથી તેને દેખે છે; આવી રીતે અનેક અનર્થોને જન્મ આપનારી મમતા જ્યાં હોય, ત્યાં વૈરાગ્ય સંભવે નહિ. તેથી પ્રાણપુરુષો પોતામાં વૈરાગ્યને સ્થિર રાખવા મમતાનો ત્યાગ કરે છે. પાંચે ઇન્દ્રિયના વિષયનો ત્યાગ કરો, માતાપિતા, કુટુંબ, પરિવાર તથા વનવાસમાં જઈ ગબ્હર-શુદ્ધાઓમાં ધ્યાન ધરો, સૂર્ય સન્મુખ એક પગે ઉભા રહી આતાપના લ્યો, ગમે તે કષ્ટ કરો, ગમે તે ત્યાગો, પણ હૃદયમાંથી મમતા જ્યાંસુધી ગઈ નથી, ત્યાંસુધી તે બધું છાર ઉપર લીંપણ કરવા જેવું છે. એટલે બાહ્ય ત્યાગથી ત્યાગીપણું પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. દાખલા તરીકે કાંચગી કાઢવાથી સર્પ નિર્વિષ બની શકતો નથી. મહાન્ મુનિઓ કે જેમણે અનેક કષ્ટો

સેવી, અનેક ગુણો પોતામાં પ્રાપ્ત કર્યા હોય, તેવા પુરુષોમાં પણ
 જ્યારે મમતા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે મમતાના લોભથી પ્રાપ્ત
 કરેલા ગુણો ક્ષણમાં તેઓમાંથી નાશ પામી જાય છે. મમતા
 ક્યાંથી અને શાથી પેદા થાય છે તેને માટે અમુક નિયમ નથી. કારણ-
 કે ગમે તે સ્થળમાં ગમે તે વિષયમાં મમતા પોતે પોતાનો દેખાવ દે
 છે, અને જગતના જીવોને છેતરે છે. પુત્ર ત્યજ્યા અને શિષ્ય ઉપર
 મમતા થઈ, ઘર મુકી અનગાર જન્યા ત્યાં ઉપાશ્રયના દેશમાં
 મમતા જાગ્રત થઈ. ધન મુક્યું ત્યાં પુસ્તકોના સ્વરૂપે મમતાએ
 દેખાવ આપ્યો. આ બધું એ સચવાયું તો છેવટ સ્વ-
 મતાગ્રહ રૂપે મમતાએ પોતાનો વેશ લજવ્યો. આમ
 અનેકધા અનેક વિષયમાં મમતા સળગોને નિર્મળ જ-
 નાવે છે. એક સાદી અને નાનામાં નાની ચીજ જેને આપણે
 નકામી માનતા હોઈએ, તેમાંથી પણ મમતા જન્મ પામે છે.
 તેને માટે એક દાખલો છે કે, કોઈ તપસ્વી હતો અને તે માત્ર
 એક જ લંગોટી મર્યાદા માટે રાખતો હતો. એક વખત તેના
 મનમાં સામાન્યતઃ એવી સ્ફુરણા થઈ કે એકથી બીજી લંગોટી
 હોય તો અનુકૂળતા ઠીક થઈ પડે. આ ઉપરથી એકની બે લં-
 ગોટી થઈ. ત્યાર પછી તે લંગોટીને મુકવા માટે સ્થળ નિર્માણ
 કર્યું. સ્થળમાં ઉદરે લંગોટી કાપવા માંડ્યા. એટલે બિલાડી
 રાખવાનું મન થયું. બિલાડીને જમ્યાં થયાં તો તેને હુબ્બપાન
 કરાવવા તે મહાતપસ્વીએ ગાય રાખી, તેમાંથી વાછડા

થયા એટલે પેનીવાડી દરવા લાગ્યા; રાજાની જમીન વિના
 આજ્ઞાએ ખેડવાથી સુન્દરગાર ધ્યાં, દેઢ પકડાયા, રાજ્ય તરફથી
 શિક્ષા મળી કે આખો લીવત્ર વાંચા ઉપર પથ્થર ચુટી તરકામાં
 ઉત્તો રાખયો. મહારાજાની નરતજ તે પ્રમાણે સ્થિતિ દરવામાં
 આવી, ત્યારે તે વખતે મહારાજાને વિચાર થયો કે મારી આ
 દશા દરનાર આ લંગોટી છે. જો એકની બે લંગોટી ન દરી
 પાત તો હું આ સ્થિતિએ પહોંચત નહિ. દરવાનું તાર્પર્ય
 એ છે કે, એક સાધારણ સ્ત્રીમાં મમતા પોતાનું સામાન્ય
 દરી રીતે વધારે છે તે આવા દુષ્ટતાથી સમજી, તેથી વિમુખ
 હેમ રહેવું એ તરફ વિશેષ લક્ષ રાખવાની જરૂર છે. ત્યાગીઓ
 માટે ત્યારે આવી શીકર સંદ છે તો પછી જુદાસાધારણમાં રહેના-
 રાઓ કે જેઓ ગદ્ગદથી એટલે વ્યવહારથી લલ્લે અમુક જાતના
 વર્તના કે નિયમો સ્વીકારે, પણ તેઓએ એટલું ખાતર યાદ રા-
 ખવું જોઈએ કે, ત્યાંમુખી દુદયમાંથી મમતા તૃપ્તિ મંદ થઈ
 નથી, તથા તે મંદ દરવા પ્રયત્ન સેવાયો નથી ત્યાંમુખી તેઓ
 ઉચ્ચ દ્વારિએ દરી પણ ચડી ચકવાને અધિકારી જનવાના
 નથી. આ દરેક દુષ્ટિત ઉપરથી એમ સમજવાને સગળ કારણ
 મળે છે કે, ક્રિયાજ્ઞેનો દરતાં વિચારજ્ઞેનો તેજ ખરા જ્ઞેને
 એટલે જોન દરી ચકાય વિચાર જ્ઞેને ક્રિયા જ્ઞેને પણ જોઓમાં
 જોનતા ઉદ્ભવે છે, તેઓને એટલે જોન તરફ મારી ચકાય.
 પણ વિચારજ્ઞેનપણ વિના ક્રિયાજ્ઞેનો માત્ર નામના જોન છે.

એમ ઘણાં લાગે માનવું પડશે, અને તેથી જ કેટલાએક ઠેકાણે લખેલું છે, કે મેરૂ પર્વત જેટલા ઓઘા મુહુપત્તિ કેટલાએક જીવોએ કર્યા છે તો પણ તેઓ પાર પામી શક્યા નથી.

(૧) વિચારજ્ઞેન (૨) ક્રિયાજ્ઞેન (૩) વિચાર ક્રિયા જ્ઞેન: એમ ત્રણ જાતના જ્ઞેન કહેવાય. તેવાં પાત્રો પૂર્વ કાળમાં કોણ કોણ હતાં તે તરફ આપણે આપણું લક્ષ ખેંચીએ. શ્રેણિક અને કૃષ્ણ વાસુદેવ જેવા રાજાઓ માત્ર વિચારજ્ઞેન હતા, અને તેઓએ ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરેલ હતાં. તેઓ માત્ર સમ્યક્ત્વના પ્રભાવે તીર્થંકર નામ કર્મખાંધવા લાગ્યશાળી થયા છે. માત્ર ક્રિયાજ્ઞેનમાં કેટલાએક અભવી-દુર્ભવિ તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ ગણવા પડશે. વિચારક્રિયાજ્ઞેનમાં આનંદ, કામદેવ, વગેરે પવિત્ર શ્રાવકોને ગણવા જોશે, કેમકે તેઓ સમ્યક્ત્વવાન્ હતા અને શુદ્ધ ક્રિયા કરનાર પણ હતા. મુનિઓનો સમાવેશ પણ આજ લેહમાં આવી જાય છે, કેમકે તેઓમાં પણ વિચાર ક્રિયા સાથે જ્ઞેનપણું હોય છે, અને તથા પ્રકારના ગુણ વિના માત્ર વેષધારીનો સમાવેશ, વસ્તુતઃ ક્રિયા જ્ઞેનોમાં પણ હોઈ શકતો નથી. કારણ કે તેવા વેષ વિહિન ક્રિયામાં પણ અવ્યવસ્થિત હોય છે, અને તેથી તેઓને માટે નીચેનું વાક્ય લાગુ પડે છે કે, “ હોળીનો રાજા રે ગુણ વિનાનો સંયમી રે.”

ક્રિયાકૈનો માટે માત્ર એટલો અપવાદ સ્વીકારવો પડ્યો કે જો પોતે અરુણ છે અને વિચારકૈનોના આશ્રિત બની જોએ ક્રિયા કરનારા છે, એટલે કે પોતામાં તથાપ્રકારની અજ્ઞાનતા છતાં, તથાપ્રકારના જ્ઞાનીઓના દ્વારા સુજગ તદનુયાયિ બની ક્રિયા કરે છે, તેમને કૈનપણામાંથી જાતલ કરવા લેખતા નથી.

હાલમાં ૩૬ પરંપરાથી મૂર્ખ સમુદાયમાં અને અર્ધદગ્ધોના સમુદાયમાં એમ મુદ્દ મનાઈ ગયું છે કે દોષ પણ કૈન નામધારક હોય તેને અમુક જાનની ક્રિયા તો કરવી જ લેખએ. જો દોષ જાનની ક્રિયા ન કરે તો તે કૈન નહીં કહેવાય. દોષ વિચારકૈન તેમને કહે કે હું કૈન છું તો તેવાને હાલના કૈનમાનીઓ હસી દાડ્યો, ધિક્કાર્યો અને કૈન કહેવાને આંગ્રેજો, ખાગે, એટલું જ નહિ પણ “તું કૈન નથી, કૈન હો તો અમે જેમ કરીએ છીએ તેમ તું કેમ કરતો નથી?” એમ બોલી દેવાને પણ તૈયાર થયો. આવી માન્યતાથી કૈનધર્મના અમુક જાતિએ જાણે ઇન્તરે લીધો હોય એમ મનાઈ ગયું છે. ત્યાં દોષ સુસલમાન, પારતી, કે અંગ્રેજ અગર ચાટુદી પોતાના અંતઃકરણમાં કૈનતત્ત્વોની મુદ્દ છાપ પડવાથી કૈનના તત્વો મુજબ અને તે પણ યથાર્થ સત્ય છે એમ માનતા હોય, તે તરવો ઉપર તેમને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય, પણ દેટલાએક અંગેઓને લઈને, અથવા તો જ્ઞાતિના દારણને લઈને તેઓ કૈનધર્મની બાંધક્રિયા ન

કરી શકતા હોય, કંઈ ત્યાગ ન કરી શકતા હોય, તો તેવાઓને જૈન ન કહેવા, એમ હાલના જૈનો એકી અવાજે ઘણા ભાગે કહેવા તૈયાર થશે. અફસોસ ! કે એવાઓએ વિચારની વિશુદ્ધિને ગોણુ ગણી, અને બાહ્ય વ્યવહારને મુખ્ય ગણ્યો છે. જો કે ઘણા ભાગે જેઓમાં વિચાર જૈનતા પ્રકટે તેનો વ્યવહાર ક્રમશઃ પવિત્ર થવો જોઈએ, પણ ધારો કે તેમ કરવા તે અસમર્થ નીવડ્યો તેથી તે જૈન કોટિમાં ન ગણાય, એમ જે કહેવું, અગર માનવું તે તદ્દન ભૂલભરેલું છે. જ્ઞાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ અથવા ક્ષય-થી થાય છે. શ્રદ્ધા (યથાર્થ શ્રદ્ધા) સમકિત (સમ્યક્ત્વ) મોહનીય-કર્મના ક્ષયોપશમથી અથવા ક્ષયથી કે ઉપશમથી પ્રકટે છે. અને ત્યાગવૃત્તિ ચારિત્ર મોહનીયકર્મના ક્ષયોપશમ અગર ક્ષયથી પ્રાપ્ત થાય છે. આમ કર્મો જેમ એક બીજા ગુણોને આશ્રયદન કરવામાં લિપ્ત લિપ્ત છે, તેમ તે ગુણના પ્રકાશ કરવામાં તે ગુણનો અભાવ પણ લિપ્ત લિપ્ત રીતે કારણભૂત છે. કોઈએ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કર્યો તો તેને માત્ર જ્ઞાન જ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ સમ્યક્ત્વના અભાવે, અયથાર્થતા હોવાથી અજ્ઞાનના નામથી ઓળખવો પડે છે. સમ્યક્ત્વ મિથ્યા મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ, ક્ષાયક અથવા ઉપશમપણાથી થાય છે, તો કોઈમાં માત્ર શ્રદ્ધા હોઈ શકે, કોઈમાં જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા બન્ને હોઈ શકે, અને કોઈમાં ચારિત્ર સાથે ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ હોય તો ત્રણે પણ હોઈ શકે, એટલે કે કોઈ પણ જાતનો એમાં

નિયમ જ્યાં નથી ત્યાં અમુક સ્થિતિવાળાને જ જોનો કહેવા એ માની લેવું તે પોતાનું ડહાપણ નહીં તો ખીજું શું ?

અતુર્ય ગુણસ્થાનકથી કમચઃ પાંચમા-છઠ્ઠા ગુણસ્થાનક સુધી અતિરોદ્ધ્યાનની મંદતા થાય છે, અને ધર્મધ્યાનની શ્રેષ્ઠતા વધતી જાય છે. જો કે ગુણસ્થાનકની હકિકત લખતાં ચાંદે ગુણસ્થાનકનાં નામ આપેલ છે, કે જેથી હવે પછીના ગુણસ્થાનકના સ્વરૂપનું દિગ્દર્શન પણ કરવું જોઈએ, એમ વાચકવૃન્દને લાગશે, અને વસ્તુતઃ તે સત્ય છે, પણ અમારો આ વિષય જૈનનો છે, એટલે કે જૈનોના નામથી વર્તમાન કાળમાં વર્તતા જૈનો પોતામાં જૈનપણું માની આગળ વધતા કેમ અટકે છે, જૈનપણું પ્રાપ્ત કરવું એ કેટલું દુર્લભ અને દુર્ધટ છે, તેજ જણાવવાનો આ લેખનો ઉદ્દેશ છે. જ્યારે આપણામાં અધુરાશ મનાશે, ત્યારેજ લઘુતા પ્રાપ્ત થશે, અને લઘુતા અનુત્પન્ન ગુણોને પોતામાં ઉત્પન્ન કરશે, તેમજ તેવા ગુણો પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નશીલ જનવા માટે, તથાપ્રકારના અભ્યાસ તરફ લક્ષ ખેંચશે. વર્તમાનકાળમાં સરળ હૃદયના જૈનો હરતી ધરાવે છે, જેઓ માત્ર તથાપ્રકારના જ્ઞાનના ચલાવે ઉપદેશ અગર સંગત જે તરફ ધસડી જાય છે તે તરફ તેઓ સત્યતા માની ધસડાય છે. તેવા અવાસિત સરળ હૃદયવાળાઓને માટે આ લેખ ઉપયોગી થઈ પડે, તેઓ એમ સમજતાં શીખે કે, જૈનપણું પ્રાપ્ત કરવાને માટે

આપણે આ દિશા સ્વીકારવી જોઈએ, જેઓએ ઘણું વાંચ્યું છે, ઘણું જાણ્યું છે, તેઓને માટે આ લેખ લખવાનો ઉદ્દેશ નથી. લેખક પોતે પણ પોતામાં તથાપ્રકારનો સદ્ભાવ થયો છે, એમ માનવાનું અભિમાન ધરાવતો નથી. પણ સત્ય શું છે, તે જાણવું અગર જાણાવવું, એ સર્વમાન્ય સિદ્ધાંતને માટે કોઈથી ના કહી શકાય તેમ નથી, કેમકે તથાપ્રકારની સ્થિતિ નહીં પ્રાપ્ત કરેલ અનધિકારીઓનો અધિકાર જ નથી, એમ માનવાનું નથી. સત્ય એવી ચીજ છે, કે જે સર્વને પ્રિયજ હોય છે, અને તેની પ્રશંસા ગમે તે સ્થિતિમાં રહેલા માણસથી થયા વિના રહેતી નથી. તમે જોઈ શકશો કે નાટકમાં નાટકકારક પાત્રો અનેક જાતના નાટકો લખે છે, પ્રેક્ષકો અનેક હેતુથી ત્યાં પ્રેક્ષક તરીકે પોતાની હાજરી આપે છે, તેઓમાં કંઈ દરેક સુણગ્રાહી હોતા નથી, તેમ સદ્વર્તનવાળા દરેક હોય તેવો નિયમ હોતો નથી. છતાં પણ જ્યારે સીતા અને રામચંદ્રજીનો નાટક લખવાતો હોય છે, તેમાં રાવણ સીતાને હરી જઈ અશોકવાટિકામાં રાખી પોતે પ્રેમલિક્ષા માગે છે, અને સીતા તે વખતે રાવણનો તિરસ્કાર કરે છે, તે વખતના દેખાવની અસર જેઓ રાવણની સ્થિતિમાં સુકાય તેવા હોય તેવા પ્રેક્ષકો ઉપર પણ થાય છે, અને તેઓ સીતાની સ્તુતિ કરવા અને રાવણને ધિક્કારવા તૈયાર થઈ જાય છે, એટલે કે તેઓના મનમાં તે વખતે તેવીજ અસર થઈ જાય છે. ભર્તૃહરીના નાટકમાં ખીંગલા પ્રપંચ કરી ભર્તૃહરીને છેતરે

છે, અને તેનું પોષણ ત્યારે જાહેરમાં આવે છે, ત્યારે તે વખતે એકી અવાજે પ્રેક્ષકો પીંગળાને ધિક્કારવા તૈયાર થાય છે, અને ભર્તૃહરી તરફ દયાજનક સ્થિતિએ જોવા આનુર બને છે. આવી રીતે અનેક નાટકોમાં પ્રેક્ષકોના મનની સ્થિતિ ઘણા ભાગે નીતિના પાત્ર તરફજ આકર્ષાય છે, અને તેઓ અનીતિના પાત્રને અપમાનની નજરથી જુએ છે. ભલેને પોતામાં તેવી નીતિપાત્રતા ન હોય છતાં, નીતિ સર્વપ્રિય હોવાથી અનીતિના પાત્રોને પણ નીતિ પ્રિયજ લાગે છે. તેમ આ લેખમાં યથાર્થ જૈનતા પ્રાપ્ત થઈ છે એમ પોતે પોતામાં માનતો નથી, પણ યથાર્થ જૈનતા ઉત્તમ અને શ્રેષ્ઠ છે તેની આવશ્યકતા છે, તેની જરૂર છે, તે વિના મોક્ષ નિકટવર્તિ કોઈ કાગે બની શકાય તેમ નથી, આત્મહિત અને સંસાર પરિત્રમણને છેડા યથાર્થ જૈનતા પ્રાપ્ત થયેથી જ થશે એમ લેખક સમજે છે; લેખકને તે પ્રિયજ છે, તેથી જે કંઈ હૃદયમાં સ્ફુર્યું છે, તે આ લેખ રૂપે લખાયું છે. એટલે બીજી રીતે જો કદીએ તો લેખકે પોતે પોતામાં યથાર્થ જૈનપણ પ્રાપ્ત કરવાને આ લેખદ્વારા એકજાતની ભાવના ભાવેલી છે, તે ભાવના પોતાને માટે અને વાંચકો માટે સફળ થાઓ એમ ઇચ્છી વિરમે છે.

અહિંસા પરમોધર્મઃ

અહિંસા પરમોધર્મઃ એ વાક્ય સર્વ સાધારણ હિંદુ પ્રજામાં પ્રચલિત થઈ પડ્યું છે. તે સંબંધમાં અનેક વક્તાઓ અને લેખકો તરફથી બુદ્ધી બુદ્ધી કક્ષાએ અનેકવાર ચર્ચા ચલાવાયેલી છે અને ચલાવાય છે એટલે મથાળું વાંચતાં જ કેટલાએક વાંચનારાઓને આ લેખ ઉપેક્ષારૂપ થઈ પડે તો તેમાં નવી નવાઈ નથી. લખનારાઓ અને બોલનારાઓ ઉત્તમ વિષયને ઘણીવાર પોતાના ઇચ્છક વિચાર અનુસારે અવલંબે છે. તેથી બને છે એવું કે ઘણીવાર વિશાળ અને ગંભીર વિષય એક સાંકડા સ્વરૂપમાં મુકાઈ જાય છે. અહિંસા પરમોધર્મઃ એ પવિત્ર વાક્યને સર્વે ભલેને સૂત્રરૂપે સ્વિકારતા હોય પણ તેની વ્યાખ્યા તો યથાર્થ જ કરવામાં આવે છે. જો કે આ નિયમ આ લેખને પણ અમુક કક્ષાએ લાગુ પડે છે, તોપણ બનતાં સુધી સત્ અને હૃદયમાં જે સમજાયું છે તે વાંચકો સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે છે. એટલે કે જે કંઈ વિચારો દર્શાવવામાં આવશે તે નીડરપણે જ બતાવવામાં આવશે. વાંચકોને રૂચે તેવું જ લખવું એ એક જાતની પરાધીનતા છે. કેટલાએક એમ વહે છે કે જમાનાને અનુસરતું લખાણ હોવું જોઈએ અને તેથી ઘણીવાર જમાનાનો અર્થ પણ મરજી મુજબ સ્વીકારાય છે. તો પછી પોતાના હૃદયમાં જે વિચારોની સ્ફુરણ થતી હોય તે

સ્કુરણાનું ઠારણ ચાલતો જમાનો જ છે એમ શા માટે ન માનવું ? તેમજ અમુક વિષય વાંચનારાઓને રૂચીકર થવો જ નોંધ્યો એ પણ દુઃશક્ય છે. કેટલાએક લુની આંખે જોનારાઓ છે અને અમુક રૂઢ સંસ્કારોમાં ઉછરેલા હોય છે ત્યાં જીવન કેટલાએક આધુનિક દેખવળીથી લુદાજ તરંગોમાં રમે છે, જુદા જુદા દેશોના ઇતિહાસો તથા રીતરીવાજોથી સંદર્શનાની યની લુદાજ પ્રકારે પોતાની ઇચ્છાઓ પ્રદર્શિત કરી રહ્યા છે. માટે લેખકે અને વક્તાએ સ્વાપેક્ષા સ્વીકારી પરાપેક્ષા તરફ દુર્લક્ષ કરવું નોંધ્યો, અને જે ઠાંઠા સમજાવું હોય તે જન સમુદાય આગળ રજુ કરી દેવું નોંધ્યો. પછી ઉદાપોહ કરવો એ વાંચનારાઓનું કામ છે.

પૂર્વ કાલ.

આપણા જ્ઞાની મહર્ષિઓએ એક વાત પૂર્વકાળમાં એવી સરસ રીતે સમજાવી દોવી નોંધ્યો કે જે વાત અતિ દુર-દેશીવાળી અને ટકાપણુભરેલી સમજાય છે. લોકોને કોઈ પણ રસ્તે જતાં અટકાવવા હોય અથવા કોઈ રસ્તા તરફ પ્રેરવા હોય તો ધર્મ, અધર્મ શબ્દ પ્રથમ ગ્રહણ કરવો પડે છે. પૂર્વના મહર્ષિઓએ એમ નક્કી લખેલું હોયું નોંધ્યો કે ખેતીવાડીની અને દેશની તેમજ શરીર અંપત્તિની આગાહિનું ઠારણ ગાય છે. લોકો ગાયનું સંરક્ષણ કરતાં શીખે તેને માટે ગાયનું મહા-

તમ અનેક રીતે વર્ણવી એટલી બધી પરાકાષ્ટાએ પહોંચાડી
 હીધું કે તેના રક્ષણમાં ધર્મ અને વિનાશમાં પાપ સુદૃઢ પણે
 મનાઈ ગયું, ત્યારે બીજી તરફ ચલેના વિગેરેમાં ધર્મ દ્વેષ
 ઉત્પન્ન થયો જેથી તેઓ આર્યોની લાગણી કેમ દુઃખાય તેને
 માટે નિર્વર્થક—બીન જરૂરીઆત છતાં ગાયનો વધ કરવા મંડયા.
 સુવર ક્ષત્રીઓને વધ્ય સ્વીકારાયો. કારણ કે ખેતીવાડીને તુકશાન
 કરતાં સુવર અને મૃગ હોવાથી તેઓનો શિકાર કરવો એ રજ-
 પુતોનો ધર્મ મનાયો. બકરાંઓ અને ઘેટાંઓની કુદરતી ઉત્પત્તિ
 વિશેષ હોય છે. તેમાં બકરી કિંચિત્ ઉપયોગી સમજાણી, અને
 બકરાઓ કાંઈપણ ઉપયોગનાં ન હોવાથી નિરૂપયોગી મનાણા.
 જેથી યજ્ઞાદિકમાં તેમને હોમવાં એ કર્તવ્ય મનાણું. આપણે
 જોઈશું તો સમજશે કે જે જાતની વિશેષ ઉત્પત્તિ હોય તે જાત
 હિંદુ મુસલમાન દરેકને સાધારણતઃ લક્ષ્ય મનાય છે, તેવી
 સ્થિતિ બકરાઓ, કુકડાઓ, માછલાંઓ વિગેરેને માટે
 જોવામાં આવે છે. આ બધા વિધિ—પ્રતિષેધના નિયમો જૂદા
 જૂદા ધર્મવાળાઓ તરફથી ધર્મ, અધર્મના નામે સ્વીકાર-
 વામાં આવ્યા છે તેના બદલામાં જો તેવા જાનવરોથી ઐહિક
 ફાયદા કે ગેરફાયદા માત્ર સમજાવવામાં આવ્યા હોત તો તે
 વાત સર્વમાન્ય થઈ પડત. કલહ અને વિરોધના પ્રત્યાઘાતો
 જો થયા હોય તો તે એક બીજાના ધર્મદ્વેષને લઈને થએલા
 છે. એટલે કે પોતાના હિત તરફ પણ ત્યાં કેટલાએકની દૃષ્ટિ

જેંગ્રામી નથી. દાખલા તરીકે જેતીવાડીની આગાદી ઉપર દેશની આગાદીનો આધાર છે, અને દેશની આગાદિ ઉપર રાજ તથા પ્રજાની આગાદીનો આધાર છે. દિંદુ અને મુસલમાનો ધર્મને જોમ તો સ્વીકારતા હોવાજ જોઈએ કે ગાયથી ઉત્પન્ન થયેલા વાછરડાથી જ જેતીની આગાદી છે. જોમાં જે મન દોષના પદ્મ નજ હોઈ શકે. છતાં એક બીજાથી વિશેષી વર્તન દેખાય છે તે માત્ર ધર્મના નામથી જ છે.

આજ રીતે જેન ધીયરી તપાગ્રીએ તો ઉઠા હેતુ તેમાં પણ તેવાજ માણુમ પડે છે. જેનોએ દિંગ્રાત્યાગને માટે જાતુ સૂક્ષ્મ નિરૂપણ કરેલું છે, એટલે કે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિથી લઈને જે ઇદ્રિયવાળા, ત્રણ ઇદ્રિયવાળા, ચાર ઇદ્રિયવાળા અને પાંચ ઇદ્રિયવાળા સુધી દોષ પદ્મ જીવન દુણવાનો ઉલ્લેખ કરેલ છે. દુનિયામાં જેના વિના મનુષ્યજીવન ન ટકી શકે તેવા સાધનોનો પ્રતિપેધ જેનોએ સ્વીકારેલ છે, પણ તેમાં જે પ્રકાર બતાવેલ છે. ધૃત્સ્થો માટે (દેશત્યાગ) અને સાધુઓ માટે (સર્વધાત્યાગ). તો પણ દેશત્યાગીઓમાં તેટલી ન્યૂનતા સર્વધા ત્યાગના અભાવે માનેલી છે. આવી રીતે જેનોએ કરેલ દિંગ્રાના પ્રતિપેધમાં કુદરતના બંધારણને કાંઈક વ્યવહારિક અનુકૂળતા લાગે છે. જીવો, પૃથ્વી અને પાણી તેમજ વનસ્પતિ અને ગરમી તેમજ પવનની ગ્રામગ્રીની અનુકૂળતા તેજ જેતી-

વાડીને પૌષ્ટિક છે. જ્યાં જ્યાં વનસ્પતિનો વધારો ત્યાંજ વર-
સાદની વધારે વૃદ્ધિ થાય છે. હવે વનસ્પતિનો નાશ ન કરવો
એમ જૈનોએ માનેલ છે, તો તે બહુજ કહાપણુલરેલું છે એમ
સૌ કોઈને સ્વીકાર્યા વિના ચાલશે નહિ. પૃથ્વી અને પાણીને
માટે પણ તેમજ સમજાય છે. કેમકે, પાણીની અને પૃથ્વીની
આબાદી-પૃથ્વીમાં રહેલ રસકસનાં તત્ત્વો તેમ કરવાથી આબાદ
રહે છે, અને તે ખેતીવાડીમાં પુષ્ટિ આપનારા થઈ પડે છે.
એમ જુદી જુદી કક્ષાએ જુદા જુદા ધર્મના હિંસાના સંબંધ-
માં વિધિ પ્રતિષેધના ફરમાનોનું નિરીક્ષણ કરતાં ધર્મ શબ્દને
અર્થપદ ન આપીએ અને ઐહિક હિતકર સાર્વજનિક તે ફર-
માનો છે કે નહિ એ કક્ષાએ વિચાર કરીએ, તો માનવાને સ-
બળ કારણ મળે છે કે તે તે વિધિ પ્રતિષેધો ઐહિક લાભ પ્ર-
દાતા છે. લોકોમાં જ્યારે ધર્મજનુન વધતું જાય છે ત્યારે જ તેઓ
ધર્મીય બની એક બીજના ધર્મની માન્યતા વિરૂદ્ધ, પો-
તાને જે વાત હિતકર હોય તે તરફ દુર્લક્ષ રાખી, પોતાના જ
કલ્યાણકર ફરમાનો વિરૂદ્ધ ચાલવા પ્રયત્ન કરે છે. અર્ધદગ્ધો
અને મૂર્ખોમાં તો ઘણા લાગે એમજ મનાઈ ગયું છે કે બી-
જા ધર્મના નિયમોથી વિરૂદ્ધ ચાલવું એનુંજ નામ સ્વ-
ધર્મ પ્રતિપાલન છે. પોતાના ધર્મના શું નિયમો છે અને
સ્વ-પર ઉપયોગી થાય તેવી રીતે તેનું પાલન કરવું
તેજ ધર્મનિષ્ઠા ગણાય એ સમજનારા બહુ થોડા દષ્ટિ-

માં પડે છે. પણ એક બીજાના ધર્મની લાગણી દુભાવવી, એકે જનો પ્રતિષેધ કર્યો, બીજાએ તે સ્વીકારવો એજ ધર્મી પણ છે, એવા અજ્ઞાને ઘણાં અણુઅણુ વર્ગમાં ઉડી જઈ ઘાલી દીધી છે. દાખલા તરીકે હિંદુ અને ઇસ્લામી ધર્મવાળાના ઘણા નિયમો ભ્રમશ્રુતો એકબીજાથી વિરોધી જ માલૂમ પડે. હિંદુ ધર્મમાં પણ તેવીજ મૂર્ખાઈ કવચિત્ કવચિત્ જોવામાં આવે છે. જોનોએ જ્યારે કંદમૂળ લાક્ષણ અને રાત્રિભોજનનો ત્યાગ સ્વીકાર્યો ત્યારે બીજા ધર્મજાંદુઓએ ખાસ ઉપવાસમાં કંદમૂળજ દલાહાર તરીકે સ્વિકાર્યા, રાત્રિભોજન માટે પણ ખાસ રાત્રે જ જમવાનો નિયમ રાખ્યો, જેઓમાંના ઘણી વાર તે વાતને નિંધ માને છે, છતાં પોતાની રૂઢી મૂઢી શક્તા નથી અને કેટલાએક જેઓ રાત્રિભોજનના અને કંદમૂળ લાક્ષણના ત્યાગી નિકળે છે, તેઓની તેજ ધર્મવાળા મસ્કરી કરે છે. આ મૂર્ખાઈ નહિ તો બીજું શું? દેવી પંથીઓએ જીવહિંસા દેવીને નિમિત્તે કરવામાં પાપ માન્યું નથી, તેઓ માંસનું લાક્ષણ કરે છે, મદિરાપાન કરે છે છતાં પોતાને ધર્મી કહેવરાવે છે. કેટલાએક જૂદેવો વિજયાદશમીને દિવસે અજ્ઞાની શબ્દોને વચમાં રાખી પાડા મરાવે છે. બ્રાહ્મણો મરનાર પાડાની તે વખતે પૂજા કરાવે છે અને જે તરવાર પાડાની ગરદન ઉપર ફરવાની હોય છે તે તરવારની પૂજા પણ બ્રાહ્મણો જ કરાવે છે. દુનિયામાં હિંસાનો મોટામાં મોટો ફેલાવો જોયો હોય તો તે બ્રાહ્મણોથી જ થયેલો છે એમ કહેવા-

માં કાંઈ પણ આંચકો ખાવા જેવું નથી. યજ્ઞના નામે, દેવીપૂજ-
 નના નામે અને એવા બીજા કેટલાક ધર્મના બહાના હેઠળ
 જીવોને હણવાની કપોળકલ્પિત વાર્તાઓથી ભરેલાં પુરાણો રચ-
 વામાં આવ્યા અને તેનું શ્રવણ ભક્તોની આગળ ભૂદેવો જ
 કરાવવા લાગ્યા. હાલમાં આપણે જોઈશું તો હલકામાં હલકી
 પણ હિંદુઓની જાતને બ્રાહ્મણ વિના ચાલતું નથી. મોચીઓ-
 ના મોચી ગોર, ઢેડાઓના ઢેડગરડા, એમ કોલી, કુંભાર, ખાર-
 વા, લોઈ અને છેવટ વાઘરી વગેરેને પણ બ્રાહ્મણ વિના ચાલતું
 નથી. બ્રાહ્મણો તેમના ગુરૂ ગણાય છે, તેઓના પૂજ્ય મનાય છે
 અને કાંઈ પણ દાન પૂજ્ય કરવું હોય તો તે બ્રાહ્મણોને અર્પે
 છે. હવે જો બ્રાહ્મણોના હૃદયમાં દયા હોય અને તેઓ જો ચાક્રસ
 પોતાના મનમાં ધારે અને પોતે પોતાના સેવકોમાં જીવહિંસા
 પ્રતિષેધના ઉપદેશો ઠેકાણે ઠેકાણે દેવા માંડે તો હિંદુ કોમ-
 માંથી હિંસા એ શબ્દ જડમૂળથી નીકળી જાય. અફસોસ એજ
 છે કે કેટલાએક ગુરૂઓ ગુરૂના નામે રાક્ષસોનું કામ કરી રહ્યા
 છે. દરિયાના પાણીને ખાર મટાડવા જેમ સાકરના ચુરણની
 મુઠીનો પ્રક્ષેપ નકામો છે, તેમ લાલશંકર લક્ષ્મીશંકર જેવા
 ગણ્યાગાંઠ્યા માણસો શું કરવાને સમર્થ છે ? માટે અહિંસા
 પરમોધર્મ: એ પદને જયવંતુ, કીર્તિમાન અને સુશોભનીય
 બનાવવું હોય તો દરેક ધર્મના, ત્યાગી અગર સંસારી જેટલા
 ધર્મગુરૂઓ છે તેમને પહેલાં સુધારવા જોઈએ. આપણા ભોળા

લક્ષ્મી પોતાના માતૃપિતાની મદ્દગતિ માટે અને દેવલાક પો-
 તાના દ્રવ્યનો મદ્દવ્યય કરવા ગ્રાહ્યોની ચોરાગ્રી જમાડે છે,
 જેમાં પૂર્વે કરેલા ગ્રાહ્યગણનો જમાનાત દોષ છે. તેવાઓને
 જમાડવાથી ધર્મને બદલે અધર્મની વૃદ્ધિ અને ધર્મનું નિકંદન
 થાય છે, તો તેવા પૈંચાનો ગેરઉપયોગ ન કરનાં તેવા ધર્મગુરુ-
 ઓને મુધારવામાં તે પૈંચા વાપરવાની જરૂર છે. નિરંતર એવો
 નિયમ છે કે દાર્દ્ર્યનો પ્રત્યુપાય ન શોધતાં કારણનો પ્રત્યુપાય
 શોધવો જોઈએ; જીવદિંશા અટકાવવાથી દાર્દ્ર્ય માટે કયા
 કારણોથી જીવદિંશા વૃદ્ધિગત થએલી જેવામાં આવે છે તે
 કારણો શોધી કાઢી તે કારણોના નાશના ઉપાયો શોધવાની
 જરૂર છે. લેખકે જે કારણો સમજાવ્યાં એક તો ધર્મના નામે
 દિંશાનો આદર તે દિંશાની વૃદ્ધિનું કારણ છે, બીજું
 જેઓના ઉપર જનસમાજનો મુધરવાનો આધાર રહેલો
 છે અને જેઓ ધર્મગુરુના બડાના હેતુ લોકોના દ્રવ્યને
 હુટી ખાય છે તેઓ જ જીવદિંશાની વૃદ્ધિનાં કારણ
 છે. દેવલાકેક નિઃશુદ્ધ, નિર્લજ્જ, અહંકારી વિદ્વાને છુટા છેડે
 એમ પણ કરેલા નીકળ્યા છે કે માંત્ર બક્ષણ તે વેદવિહિત છે.
 દેવલાકેકો એવી ગણતરી કરે છે કે દિંદુસ્તાનમાં ૩૨ કરોડ
 માણસની વસ્તી છે અને તેઓ દરેક જો અન્નસમ્પત્તિ થાય તો
 દિંદુસ્તાનમાં ઉપજતું અનાજ તેટલાઓને પુરું થઈ શકે જ નહિ.
 આ ગણતરી જો સાચી હોય તો દિંદુસ્તાનમાં ખેતીકેતી

કેમ વધે અને અનાજના પાકની વૃદ્ધિ કેમ થાય તેવા ઉપાયો હાથ ધરવાની જરૂર છે. આટલું તો ચોક્કસ છે કે માંસ ભક્ષણ હિંદુસ્તાનમાં બે કારણોથી વધ્યું છે. એક તો ધર્મના નામથી અને બીજું વચલા કાળમાં મોટા મોટા બારબાર વર્ષના દુકાળો પડ્યા ને દુકાળમાં અનાજના અભાવે લોકો માંસભક્ષી થઈ ગયેલા. જે માણસોને સહેલાઈથી અન્ન વધારે મળી શકતું હોય તો તેટલે અંશે માંસ ભક્ષણ ઓછું થતું જાય. આશ્ચર્ય દેશમાં હાલ જે અનાજનો ખોરાક વધી પડ્યો છે તેટલે અંશે ત્યાં માંસનો ખોરાક ઓછો થએલો હોવો જોઈએ એ કુદરતી છે. તેમ હિંદુસ્તાનમાં પણ જે મોટા જથ્થામાં અનાજની ઉત્પત્તિ થાતી હોય અને તે જે હિંદુસ્તાન વાસ્તેજ વપરાતી હોય તો તેટલે અંશે જીવહિંસા ઓછી થાય એ કુદરતનો સાધારણ નિયમ છે. જે કે આવી અમારી દલીલો કેટલાકોને હસી કાઢવા જેવી લાગશે પણ તેમાં તેઓજ ઉપહાસ્યને પાત્ર બને છે એમ દીર્ઘ વિચારે સમજી વર્ગને સમજાશે. કારણ કે હાલમાં જીવદયા પાળવાના અને હિંસા અટકાવવાનાં જે જે કારણો શોધી કાઢવામાં આવેલાં છે તે એટલાં બધાં નિર્બળ અને ઇત્વર કાલીય છે કે જે લાંબા વખત સુધી ટકી શકે એમ નથી. લોકોમાં એક સાધારણ કહેવત છે કે:—“આંધળો લણે અને વાછડો ચાવે” તે મુજબ નવા નવા ઉપાયો શોધવા અને પછી તેમાં ક્ષતેહમંદ ન નીવડતાં તેને મૂકી બીજે રસ્તે ગતિ

કરવી એવી સ્થિતિ હાલની જીવદયાની છે. હાલમાં યોગ્યતા ઉપાયોમાં કેટલી નિર્ભળતા છે તેનું દિગ્દર્શન કરીએ.

ગાયના રક્ષણ માટે કુક્ત આ સૈકામાં લેમ્સલેર પોક્સર ઉદાવવામાં આયા, સંખ્યાબંધ મંડગીઓ અને સંસ્થાઓ તેને માટે સ્થપાવા લાગી, દ્રવ્ય મેળવવા સ્થળે સ્થળે ગૌરક્ષણની પેટીઓ લટકતી લેવામાં આવવા લાગી, કવચિત્ કવચિત્ ગાયોના વધ પ્રસંગે કોર્ટોમાં કેસો ઉઠા થવા માંડ્યા, આ બધું કરવા છતાં પાંજરાપોળોનો ભાર ઓછો થયો નહિ. ગૌરક્ષક મંડગીઓએ મહાસગીર્ય પ્રયત્ને શું કર્યું તે લેઈએ તેવું બહેરમાં આંખું નથી. જે ગાયો હુણાવી હતી તેમાં વધારો થયો, કેમકે ઈસ્લામ ધર્મીઓ તેથી ઉફકેરાયા અને વધારે ગાયોનો વધ કરવા લાગ્યા. માત્ર ગાયોના બચાવ માટે જો વધારે આગળ પડતો ભાગ દોઈએ લીધો હોય તો તે વૈશ્વ સંપ્રદાયે લીધો છે અને જૈનો તો તેમાં સામેલ હોયજ એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી; પણ જે ઉદ્દેશથી આ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો તે પ્રયત્ન સફળ થયો હોય એમ લાગતું નથી. બીજીરીતે પ્રાણી રક્ષણને માટે પાંજરાપોળો પણ આ સૈકામાં વધી પડી છે, જેમાં ઘણા ભાગે જૈનોજ આગળ પડતો ભાગ લેનારા હોય છે. જો કે પાંજરાપોળોમાં દરેક વ્યતનાં પશુ અને પંખીઓનો બચાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે છતાં લેઈએ તેવી રીતે પ્રાણી રક્ષણનો

ઉદ્દેશ સફળ થતો જોવામાં આવતો નથી, તેમ થતી હિંસા અને કપાતા જાનવરો અટકતા નથી. લાખોનો ખર્ચ થાય છે તેટલા પ્રમાણમાં તેનું ફળ જોવામાં આવતું નથી. તેનું કારણ માત્ર વ્યવસ્થાની ખામી, અને માત્ર પૈસાથી જ જીવો બચાવવાનો પ્રયત્ન છે. જો કે દ્રવ્યની દરેક સ્થળે જરૂર પડે છે, પણ સાથે સાથે સત્તા અને લાગવગ જે કામ કરે છે તે કામ માત્ર પૈસો કરી શકતો નથી. વેજીટેરિયનો કેવળ યુક્તિબળથી લોકોને માંસ ખાતા અટકાવવા લાગ્યા છે અને તેઓ તેમાં ફતેહમંદ થવા લાગ્યા છે. તેઓ જેટલું કરી શક્યા છે તેટલું કાર્ય હિંદના જીવદયા પ્રતિપાલક ખાતાઓ કરી શક્યા નથી. પ્રયત્નો બે રીતે સફળ થઈ શકે; એક તો લોકો જે માંસાહારનું લક્ષણ કરે છે તેથી શું નુકશાન અને શારીરિક ગેરફાયદાઓ છે, તે વૈદિક નિયમ પ્રમાણે લોકોને સમજાવવા જોઈએ, એટલે સેંકડો બલકે હજારો ઉપદેશકો ઠેકાણે ઠેકાણે ફરવા જોઈએ. હાલમાં જેટલી પાંજરાપોળો છે તે દરેક પાંજરાપોળવાળા તરફથી બે બે અચ્ચાર ઉપદેશકો નિરંતર ફર્યા કરવા જોઈએ. ઉપદેશકો સદ્વર્તનવાળા અને લોકોના મનને આકર્ષણ કરી શકે તેમ જ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી શ્રોતાઓના મગજમાં પોતાના વિચારો ઠસાવી શકે તેવા હોવા જોઈએ; ચારચાર પાંચપાંચ ચોપડીઓ શીખેલા, ભાષા શુદ્ધિનું પણ જોઈએ તેવું જેમને જ્ઞાન નહિ એવા વીશવીશ ખાવીશ ખાવીશ વર્ષના બુવાનીઓ ચોરી કાઢેલા શબ્દોમાં

દેવદાસોએ આદ્યો લોગા લોકોને ભરમાવી લીધ પરણાવવાનો
 ઉપદેશ આપે છે, જેમાં વાહરડો અને વાહરડી પરણાવવામાં
 આવે છે. યાજ્ઞા યમરા આદ્યો વાહરડી પોતાને ઘેર લઈ જાય
 છે અને વાહરડાને ત્રિશુળનો યામ લઈ છુટો સુદી દેવામાં આવે
 છે, જે વાહરડા દાયદામર બીનવારસ ગણાય છે અને ધણીવાર
 તેઓ કોઈના ખેતરમાં ત્યાં દાંડ નુકશાન કરે છે ત્યાં કોઈને
 વચ્ચે થઈ ક્ષેત્રરક્ષક તે વાહરડાઓને જોવા નિર્દયપણે હુલો છે
 કે જેથી ધણીઓના પ્રાણનો પણ નાશ થઈ જાય છે. દર વરસે
 આવા સંખ્યાગંધ વાહરડાઓને ખેતીનાડીથી નકામા કરવામાં
 આવે છે. આશ્ચર્ય એ થાય છે કે વાહરડીનું દુધ ખાવું આદ્યોને
 દરે અને વાહરડા કામે ન આવે? આ રહસ્ય કંઈ સમજાવું
 નથી, મુસલમાની રાજ્ય હિંદુસ્તાનમાં થયા પછી હિંદુઓની
 લાગણી દુષનવા પુણી રીતે તેઓ ગૌરવ વિગેરે હિંદુઓ
 કરવા મંડ્યા અને તેથીજ ઉશ્કેરાઈને હિંદુઓએ આ પાંચાપોળ
 વિગેરેની પ્રથા પ્રવર્તવિલી હોવી જોઈએ. કેમકે પૂર્વદાળમાં આવી
 સંસ્થાઓ ન હતી એ ઇતિહાસથી સ્પષ્ટ થાય છે. હવે આપણે
 સમજાવું જોઈએ કે પટેલા કરતાં માંસાહારીઓ હાલમાં વધ્યા
 છે કે ઘટ્યા છે? મુસલમાનોને બાદ કરીએ તો હિંદુઓ માટે
 આપણે એમ કહેવું જોઈએ કે પટેલાં કરતાં હાલમાં માંસાહારી
 ઘટ્યા છે. કેમકે દેવલીક કોમો ત્રાતિગંધનથી જ સ્વતઃ માંસ
 ત્યાગી છે અને જેઓની સંખ્યા મોટા પ્રમાણમાં છે. પટેલાં તેવા-

ઓમાં કોઈપણ વિધિ-પ્રતિષેધનો પ્રતિબંધ ન હતો એક કાર્યની ઉપેક્ષા બીજાઓ તરફથી જ્યારે કરવામાં આવે છે ત્યારે તે કાર્ય નિર્માલ્યપ્રાયઃ ગણાય છે, અને તેથી કાર્યકર્તાઓનું લક્ષ્ય તે તરફ વિશેષ ખેંચાતું નથી. આવી સ્થિતિ પૂર્વકાળમાં હતી. પાછળથી જ્યારે કેટલાકોનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચાવા માંડ્યું ત્યારે બીજાઓ તેને કિંમતી ગણી વિશેષતર પ્રવૃત્તિ તેમાં કરવા લાગ્યા. આ હુકીકત ઉપદેશથી સુધરી શકે તેવી નથી અને તેવો ઉપદેશ આપવો એ જોખમ ભરેલું પગલું છે, માટે સ્વતઃ લોકોના વિચારોજ કરવા જોઈએ. છેવટે અતિ પ્રવૃત્તિને છેડે નિવૃત્તિ કુદરત લાગ્યા વિના રહેશે નહિ.

દુનિયાનો એવો એક સાધારણ નિયમ છે કે વધારે સગવડતા જ્યારે લોકોને મળવા લાગે છે ત્યારે લોકો તે સગવડતાનો સફળઉપયોગ ન કરતાં ગેર ઉપયોગ વધારે કરે છે. દાખલા તરિકે પ્રાયમસના ચૂલા વખતના ખચાવને માટે શોધાયા પછી હવે તે ચૂલાઓનો ઉપયોગ મોજમજા એટલે દિવસમાં ત્રણ ચાર વખત ચાડુ, કાંફી પીવાને માટે વધારે થાય છે. હુક્કાની ઉપાધી ટાળવાને માટે બીડીઓ વાપરવા લાગ્યા અને તેથી લોકો હાલતાં ચાલતાં ક્ષણે ક્ષણે બીડી પીનારા થયા. રેલવે જરૂરના પ્રવાસીઓને તાકીદે પહોંચાડવા માટે થઈ, તો કેટલાએક ધનશત્રુઓ નકામા રેલ્વે દ્વારા મોજમજાજ કરવા લાગ્યા.

આમ સુગવહતા પ્રમાદ-આગમને માટે વધવા માંડી તે સુગમ
 જેમ જેમ હવડયાનાં આધનો વધતાં ગયા તેમ તેમ લોહી
 હવરણા દરવા તરફ આગમ્ય અને પ્રમાદી ગતતા ગયા. જે વ-
 ખતે સુમુલમાની રાત્ર્ય હતું અને જોરમુલમથી દિંદુઓને વ-
 ટલાવી સુમુલમાન ગનાવવામાં આવતા તે વખતમાં સુમુલમાનો
 મામા દડી રહેવા દિંદુઓમાં ઐર્થ પત્તુ હતું અને તેથી તેઓ
 ઘણી વખત પોતાના ઐર્થથી પોતાનો અચાવ કરતા હતા. ત્યારે
 આધાન મંદ થયો ત્યારે પ્રત્યાધાન પણ નગળો પડ્યો.
 આમ નિઃશત્વતા લાવવામાં મૂર્ખાઈ બરેલી સુગવહતાજ દાર-
 ભુખંત છે. જેઓ દિવસમાં એક કે બે વખત ઘરની રમુવતી
 રસોઈ જમતા હતા અને તેનું પાચન કરતા હતા, તેના બદલામાં
 દાઢ દાઢલો, વીંચીઓ, શાંતિજૂદો એવા આધનો વધી ગયાં
 તેથી લાલચુ લોહી ચાર ચાર પાંચ પાંચ વખત ખાવા મંજ્યા
 અને કોગનાં વધારો થયો. આમ સુગવહતાજ જગવહતાની
 વૃદ્ધિનું કારણ છે. આવા અનેક લાખલાઓથી આખીત કરવાનું
 એ છે કે હંધાનું રક્ષણ કુદરત હિપર મૂડી રેવું જોઈએ. દરેક
 મનુષ્ય ગમે તે ધર્મ પાળવા પોતાની વતને માટે અંધાયરો છે
 પણ ખીજાઓને શિરજોડીથી પોતાની માન્યતા મનાવવા અંધા-
 એલો નથી. દાઢમાં તેમ જોરામાં આવતું નથી, એ પત્તુ સમ-
 વતવાની જરૂર છે. આવો હમ જો સ્વીકારવામાં આવે તો વ-
 ધારે લાભપ્રદ છે એમ સમજાય છે. વીજી રીતે આપણે

વિચાર કરીએ તો આટલું તો કબુલ કરવું પડશે કે મચ્છીમાર-
 વિગેરે હિંસકો જે અસંખ્ય જીવોની હિંસા કરી રહ્યા છે તે
 શોખ અથવા પોતાના જોરાક માત્રને ખાતર નહિ પણ પો-
 તાની આજીવિકાને ખાતર તેઓ તેમ કરે છે. હવે જો આવા
 માણસોને ખીન્ન ધંધામાં જોડવામાં આવે તો તેઓ ખુશીની
 સાથે આજીવિકાના ઉપાય મળવાથી પોતાનો મૂળ ધંધો છોડી
 દે. તો આવા અલભ્ય ઘાતકી હિંસક મનુષ્યને માટે હુન્નર કળા
 તથા ઉદ્યોગનું શિક્ષણ મળે એવી શાળાઓ અને તેને માટે
 મોટા ફંડો શું કામ ન હોવાં જોઈએ? તેઓ સુશિક્ષિત બનશે તો
 સ્વતઃ પોતે તે પ્રવૃત્તિથી દુર થઈ જશે. હાલમાં તેવાં છુટાં
 છવાયાં દૃષ્ટાંતો આપણને મળી આવે છે કે કેટલાએક ધાંચી,
 મોચી, ધોખી અને ખારવાઓ વિદ્યા મેળવી મોટા રાજકીય હો-
 દ્દાઓ ભોગવે છે. આમ જો ધ્યાન ખેંચવામાં આવે તો હિંસકો
 અને લક્ષકો એની મેળે જોછા થાય અને તે જોછા થવાથી તેટલે
 અંશે જીવદયા સ્વતઃ પળે. પણ માત્ર જીવોનો ખચાવ કર-
 વાથી હિંસા જોછી થાય છે એમ માનવું એ દુંકી દૃષ્ટિવાળા-
 ઓના વિચારો છે, એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી.

ખીજી રીતે આપણે હિંસાના સંબંધમાં વિચાર કરીએ
 તો એમ પણ કહ્યા વિના છુટકો નથી કે પશુ પક્ષીઓની હિં-
 સોને અગ્રપદ અર્પવામાં આવ્યું છે, અને સર્વોત્તમ મનુષ્ય
 દયાને ગોણું લેખવામાં આવે છે એ એક જાતનો મોહ છે. હિંસા

ન કરવી એ સમજા જો રીતે મનુષ્ય દૃશ્યમાં ઉદ્દેશવેલી હોય છે. એક તો મનુષ્ય જાતને મરવું અગ્રિય છે, મરણથી અથવા મૃત્યુના સાધનથી દુઃખ ધાય છે અને તે દુઃખ પોતાને અગ્રિય હોવાથી, બીજાઓમાં તેની પ્રવૃત્તિ જોવામાં આવે છે તેને લઈને તે તરફ મન આકર્ષાય છે અને જગ્યાએમાં ઉપાયો યોજવા તત્પર બને છે. આ રીતે જે અહિંસાને આદર આપવામાં આવે છે તે વસ્તુસ્થિતિ સમજત્યા વિના માત્ર મોહને લઈને જે બીજી રીતે જ્ઞાન એટલે સમજાવતું અહિંસા તરફ અજ્ઞાત અને દયા તરફ સદ્ભાવ ઉદ્ભવે છે. કેમકે આત્માની કિંમત અને આત્માને આત્મત્વભાવે જાણવું તેને લઈને તે તરફ જે અનિષ્ટ પ્રવૃત્તિ અજ્ઞાનીઓ તરફથી કરવામાં આવે છે તેને અટકાવવું અથવા તો પોતાની પ્રવૃત્તિ તેથી શુદ્ધ રાખવી એ હિંસાનો ત્યાગ અને દયાનું પ્રતિપાલન એ સમજાવતું પૂર્વક ગણાય. જ્ઞાન દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો મનની જે મલીનવૃત્તિ અને સગદેવમય પ્રવૃત્તિ તેજ હિંસા છે. એક વખતે શારીરીક પ્રવૃત્તિથી દેખીતી હિંસા અનુભવાતી હોય પણ માનસીક તે પ્રવૃત્તિ મોહનું પ્રશસ્ત હોય તો તેને હિંસાનો હોય લાગતો નથી. જોકે આ વિચારણામાં વિવેકની આવશ્યકતા સ્પષ્ટકારવી પડશે. નહિં તો કેટલાએક મૂર્ખોની સમજા અવિવેકને લઈને એવી પણ હોય છે કે ઘોડા વિગેરે જાનવરો કોઈ પણ કારણથી પીડાતા હોય તો તે પીડાથી સુકત કરવા તરત જ શસ્ત્રાદિકથી પ્રાણઘાત કરવામાં આવે છે,

તેમ કરવામાં કરનારાઓની સમજ એવી હોય છે કે આ જે લાંબા વખત સુધી દુઃખ લોગવવાનું અને પીડાતો હતો તેથી અમે મુક્ત કર્યો, આવા હેતુને પ્રશસ્ત હેતુ ન જ ગણી શકાય. કેટલાએક દેવી ઉપાસકો દેવીને પ્રસન્ન કરવાના હેતુથી જીવોની હિંસા કરે છે અને તેમાં તેઓ ધર્મ માને છે, તો અવિવેકની પ્રવૃત્તિ ઉપરની કોટીમાં સમાય છે. હિંસાના આપણે અહીં ત્રણ વિભાગ પાડીએ, એક અનુબંધ હિંસા, સ્વરૂપ હિંસા અને હેતુ હિંસા; જે હિંસાથી હિંસાનું જ પાપબંધ થાય તેને અનુબંધ હિંસા કહીશું, સ્વરૂપ હિંસા એટલે દેખવામાં એમ સમજાય કે આ પ્રવૃત્તિ હિંસાજનક છે પણ પ્રવૃત્તિ ધર્મમય જ હોય, માત્ર સ્વરૂપથી જ હિંસાનો દેખાવ હોય. હિંદુસ્તાનમાં કેટલાએક એવા પંથ પણ નીકળ્યા છે કે જેઓ ક્યાને નામે સમજી વર્ગમાં પોતાનું ઉપહાસ્ય કરાવે છે. ખોલાય છે તેમ ચલાતું નથી અને સમજાય છે તેમ પળાતું નથી. દુનિયામાં બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં એક પણ જીવ ન હુણાય અથવા તો સામાન્યતઃ કોઈના સ્વાર્થની ક્ષતી થવાથી અંતઃકરણ ન દુખાય, એવી એકે વૃત્તિ નથી. એવા ધર્મને શોધવા જતાં ધર્મ વિનાની જીવંતી ગુજરવી પડશે, તેથી આવાઓની સામાન્ય સમજ માટે ખેદ થાય છે. પ્રવૃત્તિ શક્ય, દુઃશક્ય અને અશક્ય એમ ત્રણ રીતે હોય છે. શક્યમાં બેપરવાઇ તે કોઈ રીતે ચલાવી શકાય નહિ, દુઃશક્યમાં પ્રયત્નહીનતા એને પણ આપણે મૂર્ખાઈમાં લેખશું, અશક્યને માટે કાંઈપણ

વિધિ-પ્રતિપેધનો નિયમ લાગુ ન પડી શકે એમ માન્યું, તે ત્રણ પ્રકાર શિવાય બે પ્રકાર તરફ વિચારશીલ અને વર્તનશીલ બનવા લલામણુ કરીશું. અગ્રકથને બાથ ભરનારાઓને શીખામણુ આપીશું કે તમે તમારા અધિકારથી બ્રહ્મ થાઓ છો, કર્તવ્ય ભૂલી જઈ અકર્તવ્ય તરફ ગતિ કરો છો. અત્ર સ્થળે આવાઓને મારે એટલો જ ઇશારો બસ છે. એમ સૂમન્ય સદ્વિત વર્તવાથીજ બ્યવહાર સુખ-સુરણ અવ્યાગાધપણે ચાલી શકે છે. આ સૂમન્ય વર્ગથી સૂમન્દય તેવી વાત છે. સૂમન્યજી એજ ઉપાદેય છે, અણુસૂમન્યથી ગમે તેવું દેખીતી રીતે કરાતું પવિત્ર કાર્ય પરિણામ અનિષ્ટ હોવાથી હેયજ માની શકાય. હેતુ હિંસામાં હેતુની સુખ્યતા રહેતી છે જે જુદી જુદી કક્ષાએ દરેક ધર્મ શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરેલ છે. ગીતામાં શ્રી કૃષ્ણે પાંડવોને જે બોધ આપેલો છે અને કૌરવો તરફ લડાઈ કરવામાં કર્તવ્ય પરાયણતા સૂમન્તવેલ છે, તેમાં હેતુનીજ સુખ્યતા આવે છે. અંતર્મુખ દ્રષ્ટિવાળા જલે ને આખી ગીતાને અધ્યાત્મમય સૂમન્તવે પણ ઇતિહાસની દ્રષ્ટિએ પાંડવોને કૌરવો સામે લડાઈ કરવા શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં લખેલો બોધ આપી પ્રેર્યો છે, એમજ કહેવું પડશે. જોનોમાં પણ અનેક દ્રષ્ટાંતો ઉપલબ્ધ છે, તેમાંથી આપણે એકજ લઈએ કે ભરતચક્રવર્તિએ છ ખંડ સાધ્યા, અનેક લડાઈઓ કરી, લાખો મનુષ્યના પ્રાણ લીધા, રૂધિરની નદીઓ ચલાવી, રાજ્ય ભોગવ્યું, પણ પરિણામે

કોઈ પ્રકારનો બાહ્ય કષ્ટ કર્યા સિવાય આરીસા ભુવનમાં અનિત્ય, અશરણાદિ ભાવના ભાવતાં કૈવલ્ય મેળવ્યું. આ ઉપરથી કબુલ કરવું પડે છે કે લડાઈઓ જેવા પ્રસંગમાં ચક્રવર્તિની વૃત્તિ ઘણીજ ઉચ્ચ હોવી જોઈએ. હેતુને લઈને કરાએલી હિંસા પરિણામની નિર્મળતાને લઈને આત્માને મલીન કરનારી નથી. બીજી રીતે હિંસા જેનાથી થાવા સંભવ છે એવા હેતુ (સાધનો) મેળવવાથી હિંસા થયા પહેલાં પણ તે સાધકને હિંસાના દોષના ભાગી બનવું પડે છે. હવે આપણને આ ઉપરથી એટલા સુધી સમજાય કે માનસિક પવિત્ર હેતુ તે પણ વિવેક પુરઃસર નિઃસ્વાર્થ પારમાર્થિક દૃષ્ટિવાળો હોય તો શારીરિક પ્રવૃત્તિથી થતી હિંસાને, હિંસાને નામે ન ઓળખવી. એથી વિપરીત બાહ્ય ક્રિયા શારીરાદિકની ગમે તેટલી શુદ્ધ દયામય હોય પણ પરિણામની વિશુદ્ધિનો અભાવ હોય તો તે હિંસા વિનાનો કહી શકાય નહિ. આધાર માનસિક વૃત્તિ ઉપર હિંસા અહિંસાનો લટકી રહે છે. તો જેઓ હાલમાં “અહિંસા પરમો ધર્મઃ” ના પોકાર કરનારાઓ અને તદ્દનુકુળ બીજા જીવોને બચાવતાં તન, મન અને ધનનો એક દેશીય ઉપયોગ કરનારા હોય છે તેઓ બીજી રીતે કેટલી મોટી ભૂલો કરે છે અને પોતે હિંસાના ભાગી બને છે, તેનો તથાપ્રકારની જ્ઞાનની ગેરહાજરીને લઈને ખ્યાલ કરી શકતા નથી. પ્રત્યક્ષ ઘણી વખતે આપણે જોઈએ છીએ તો તેવા જીવ-દયાપ્રતિપાળકો ભાષા અસત્ય

જોલે છે, વિશ્વાસઘાત કરે છે અને પ્રપંચ, છળ, કપટને તો પો-
 તાની કૃત્રિમતા માને છે, વેપારમાં અનેક રીતે દેખીતા સાદુ-
 દારો ગની પરધન હરણ કરે છે, પોતાના કાપડામાં બીજાની
 ગમે તેટલી નુકશાનીનો લોગ લેવો તેમાં તેઓ નિઃશંક,
 નિરરપણે વર્તે છે. આ શું દહેરાય ? બીજા આમાન્ય જીવોની
 બચાવી મનુષ્યજાત પ્રત્યે તેઓ કેવા નિર્દય બને છે એ આ
 ઉપરના લખાણથી સમજી શકાશે, તો એવાઓ અહિં આ પરમે-
 ધર્મઃ એ શબ્દની વ્યાખ્યાને લાયક બીજકૃત ગણી શકાય નહિ.
 મનુષ્યોમાં મનુષ્ય ધર્મ જોડવો બધો ઉત્તમ પ્રકારનો હોવો
 જોઈએ કે મનુષ્ય જાતને મનુષ્ય ધરી દોષ જાતનો ભય નજ
 હોવો જોઈએ. રાજ્યના લાલચુ રાજાઓ લાખો મનુષ્યને હણે
 છે અને બીજી તરફ દુકાળ જેવા પ્રસંગે મનુષ્યને જીવાડવાને
 દયાના બળુગા કુટે છે. આ એક પોતાની માની લીધેલી સમજ
 શિવાય બીજું શું દેખી શકાય ? પ્રાણીના પ્રાણને જો આપણે
 કિંમતી માનતા હોઈએ તો ગમે તે સરતે, ગમે તે ભાગે તેમને
 બચાવવા એજ માત્ર દ્રષ્ટિ હોવી જોઈએ. મરફી જેવા ભયંકર
 રોગો પ્રસંગે ઘણાઓને અનુભવ થયો હશે કે પોતાના જીવનને
 કિંમતી માની અનેક રીગાતા, પીડાતા અને દુઃખી થતા મનુષ્ય
 માટે દયાના અંકુરો પાડી નહિ ઉદ્દાળ્યા હોય, સ્વપ્રાણને તૃણ-
 વત્ સમજી જોઈએ ગમે તે જીવને બચાવવા તત્પર બને છે,
 તેજ ખરે દયાવીર મનુષ્ય ગણાય. મનુષ્ય દયાના સંગ્રામમાં

બહુ મંદતા રહે છે અને કાંઈ પણ તે તરફ લક્ષ ખેંચાતું હોય તો તે વિવેકપૂર્વક તો નહિજ ગણી શકાય. એક દુઃખી માણસને દશ રૂપિયા આપી દઈએ, તેના કરતાં તે પોતે દશ રૂપિયા કમાઈ શકે તેવો બનાવીએ તો વધારે ઉત્તમ ગણાય. દાનશાળાઓ, છાત્રશાળાઓ અને પાણીના પરચોની જેટલી જરૂર છે, તેના કરતાં સહસ્રગણી ઉદ્યોગશાળા, હુન્નરશાળા, અને વિજ્ઞાન શાળાઓની જરૂર છે. પાશ્ચાત્ય દેશના લોકો મનુષ્ય દયાને વધારે માન આપે છે, એમ આપણે પ્રશંસીએ છીએ. પણ તેના કરતાં ભારતવર્ષના મનુષ્યોના પ્રાચીન રીત રિવાજો વધારે ઉત્તમ છે એમ માન્યા વિના નહિ ચાલે, કેમકે મનુષ્ય પ્રેમ, કુટુંબ પ્રેમ, જ્ઞાતિ પ્રેમ અને વાત્સલ્યભાવ તો આર્યાવર્તના મનુષ્યોને વારસામાં મળેલ છે, તે કરતાં વિપરીત પાશ્ચાત્ય દેશીઓની સ્થિતિ છે અને તેને લઈનેજ ઘણા નિરાધાર દુઃખી મનુષ્યો તે દેશમાં દેખાય છે, જેને લઈને મનુષ્યોને સુખી કરવા તેમનું વલણ અને તેવી સંસ્થાઓ ત્યાં વધારે નજરે પડે છે. હવે દયાના પ્રકાર સમજીએ. એક દુઃખી માણસને આજીવિકાને રસ્તે ચઢાવીએ એ શું દયા નથી? માંદા માણસને માટે આરોગ્ય ભુવનો ખાંધવામાં આવે એ શું દયા નથી? દુર્વ્યસનમાં સપડાતા મનુષ્યોને સુધારવા અને તેઓને સારે રસ્તે લગાડવા એ શું દયા નથી? એક માણસની કોઈ બીજીની ભૂલ થઈ હોય, તો જે કારણથી ભૂલ થઈ હોય તે કા-

અહિં સ્વહિંસા ત્યાગ એ દ્રવ્ય હિંસા-આદ્યહિંસા ન સમ-
જવી પણ ભાવહિંસા જે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, દેવાદિ અંત-
રંગ રીપુથી આત્મામાં મલીનતાનું થવું તે સ્વહિંસા છે અને તેવી
હિંસા પૂર્વોક્ત પદ્ધતિઓ ત્યાગ કરવાથી જ થાય છે, અને તે
દૂર થએથી અનુક્રમે આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેથી જ
અહિંસા પરમો ધર્મ: એ વાક્યની સર્વોત્કૃષ્ટ સાર્થકતા ઉપસ્થિત
થાય છે. તો તેવી અહિંસાથી આત્મધર્મ પ્રાપ્ત થાઓ અને
એવા કર્તવ્યપરાયણ આપણે જનીએ એવો આ લેખનો ઉદ્દેશ છે.

લાગણી ઓ.

મનવાળા મનુષ્યો અને પશુ પંખીઓ જુદા જુદા સ્વ-
ભાવ મુજબ જુદી જુદી ક્રિયાઓ કરતા નજરે પડે છે. એક
જાતના છતાં, એક એકથી વિજ્ઞ દેખાય છે. વિજ્ઞ છતાં, એક
બીજા સાથે હળી મળીને રમતા, હસતા, ક્રિડા કરતા જોવામાં
આવે છે. આ ગણું સાથી જને છે, એ પ્રથમ દરેક સમજી માણુ-
સના હૃદયમાં સુદૃઢ ઉદ્ભવે તેવો છે. એનો વિચાર કરતા ઉત્તર
પણ તેવોજ જડી આવે તેમ છે, છતાં દેટલાઓએ તે તરફ જો-
પરવા રહે છે. પોત પોતામાં થતી ક્રિયાઓ વિક્રિયાઓ સમજી
શકતા ન હોવાથી પોતાને માટે પોતે વિચારમાં ગરક થઈ શકે-

વાડામાં પડે છે. અને તે કોકડું ઉખેડવા પોતામાં અસમર્થતા માની લઈ, બીજા અધિકની શોધમાં પડી જાય છે. ઉદ્દભવેલી વિક્રિયા અથવા તો ક્રિયાને કોઈ રીતે પણ શબ્દમાં લાવી નજ શકાય, એતો સૌ કોઈને સ્વીકાર્યા વિના ચાલેજ નહીં, તો પણ તેમ કરવા પ્રયત્ન સેવે છે, પ્રશ્ન કર્તા બને છે, પોતાના મનમાં થતા વિકારોની રીતભાત બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, યથાર્થતા સમજવાને પોતે નાલાયક બની બીજાને લાયક બનાવે છે. સામો માણસ પણ અમુક અંશે આપણે તેવોજ ગણવો જોઈએ કે, તે પોતે પોતામાં તથાપ્રકારની યોગ્યતા છે, એમ માની લઈ પ્રશ્ન કર્તાને ઉત્તર દેવા, અને સંતોષવા પોતાની અધિકતા બતાવવા પોતાથી બનતું કરે છે. આ ઘડલાંજમાં જો સૂક્ષ્મતઃ તપાસીએ તો રાજાથી રંક, તવંગરથી ગરીબ, અને વિદ્વાનથી મૂર્ખ, એ દરેક ગુંથાએલા પડ્યા છે. પણ પંખીઓને માટે પણ તેમજ માનવાને કારણ મળે છે, જે આગળ ઉપર સમજી શકાશે. લોકો નવરા હોય, અને તેથી તેઓ કોઈ રીતે એમ રહેવા માગતા ન હોય, તેથી આ એક જાતનો ઉદ્યોગ સેવતા હોય અને તેમાં આનંદ માનતા હોય એમ લાગે છે, છતાં ઘણાઓ તે તપાસના અંધારામાં જ રહ્યા છે, અને રહે છે. તેથી નવી કલ્પનાઓ ઉત્પન્ન કરી શાસ્ત્રોનાં શાસ્ત્રો રચી કાઢે છે. કેટલાએકો ઇશ્વરવાદી બની બધું ઇશ્વરને સમર્પે છે, ત્યારે કેટલાએકો કર્મવાદી થઈ કર્મના નામથી સંતોષ માની બેસે

છે. જડ વાદીઓ તો જડને અગ્ર પદ અર્પી કંઈ છેજ નહીં, એમ કહીને આનંદ મેળવે છે. વિજ્ઞાન વાદીઓ science ના નિયમોને ચોજી કાઢી તેમાંથી બધુએ બનતું સિદ્ધ કરે છે, છતાં પણ એક બીજાઓ એકબીજાથી નિરાળા રહેતા, અથડાતા, લડતા, વિવાદ કરતા, અને એક બીજાના વિચારોને સામા થતા નજરે પડે છે, અને તેમાં કેટલાએક શોધકો, કેટલાએક તત્ત્વવેત્તાઓ, અને કેટલાએક મુધારકો, તેમજ કેટલાએક ઉદ્ધારકારો, એવા ઉપનામો ધારણ કરી કટીગદ્ધ થઈ પોત પોતાથી બનતું કરવા અને જગતને પોતા તરફ ઘસડવા પોતાથી બનતો પ્રયત્ન સેવી રહ્યા છે. બીજી તરફ બીજી રંગભૂમિનો દેખાવ જોવા તરફ મન લલચાય છે. કેટલાક ઉપદેશકો બને છે, કેટલાએકો શુદ્ધ ઉપનામધારી થઈ બીજાઓને પોતાથી હલકા ગણી, તેઓમાં પોતે ડાઘા ડમરા બની, યથાર્થ સમજુતી આપ્યા કરે છે, આવી સ્થિતિમાં સામાન્ય મનુષ્યો પોતામાં મનુષ્ય તરીકેની સમજ ભૂલી જઈ, પોતાને સમજવાને ઓળખવાને બેદરકાર રહે છે, અને તેથીજ ઉપર લખેલા મુજદો ફાવી જઈ, પોતે વિજયી બને છે; આ શું કામ થયું જોઈએ ? એ પ્રશ્નને અવકાશ મળતાં, તેના ઉત્તરમાં બહુ વિચાર કરતાં એટલુંજ માત્રુમ પડે છે, કે મનુષ્યો પોતપોતાને ઓળખતાં શીખ્યા નથી. સદા તે તરફ બેદરકાર રહે છે.

આપણે એક ઘરમાં પ્રવેશ કરીએ, તે પહેલાં તેનું પ્રયોજન વિચારીએ છઈએ, અને પ્રવેશ કર્યા પછી દરેક ઇન્દ્રિ-
ઓને કામે લગાડીએ છઈએ. તેથી ટુંકા વખતમાં આખા ઘરની સ્થિતિ લક્ષમાં લઈ શકીએ છીએ, અને તેનું યથાર્થ વર્ણન અથવા તો નકશો કરવા સમર્થ બનીએ છીએ. કોઈ માણસ કોઈપણ વ્યક્તિ, અત્ર સ્થળે એમ કહેવા તૈયાર થશે, કે એવા પ્રસંગે આંખો મીચી, કર્ણ ગંધ કરી પ્રવૃત્તિ કરવી અમને પસંદ પડશે ? કદાપિ નહી. દુનિયાની દુનિયામાં રહેલી રમ્ય અરમ્ય વસ્તુઓ નિહાળવા, ઓળખવા, અને તેને મેળવવા અથવા તજવા આ જગતમાં કયો મનુષ્ય પાછી પાની કરશે ? ઉત્તરમાં કોઈ નહીં. આ સ્વભાવ, આ ટેવ, બીજાઓને માટે જેમ ઉપયોગી થઈ પડે છે, તેવીજ રીતે જો પોતાને માટે પોતે પોતાના નાજુક હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતા વિકારોને અગર તો બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો લાગણીઓને ઓળખવા ઉપયોગમાં લેવાય, તો એકે મનુષ્ય પોતે પોતાને ઓળખ્યા વિના રહે નહીં, એટલે તેને બીજાઓની અપેક્ષા બનતાં સુધી ઓછીજ રહે, એમ માનવું પડશે. કોઈપણ વસ્તુનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, તે ઉપલક્ષ ઉપલક્ષ તો નજ હોવું જોઈએ. તેવા ઉપલક્ષ જ્ઞાની તો સહસ્રો નિહાળી શકશે, પણ ઉત્પત્તિનું કારણ, ઉત્પન્ન થયેલું કાર્ય, અને તેની યોગ્યતા અયોગ્યતા, તેમાં હેયપણું, ઉપાદેયપણું, અને છેવટ તેના પરિણામ સુધી પહોંચી વળવાની સમજ

એટલે કે પ્રેરણા બુદ્ધિ જેમાં હોય, તેજ હરી શોધખોળ કરી શકે છે, એટલુંજ નહિ પણ પોતે પોતાને જાણખી શકે છે.

જેને આપણે લાગણીઓ કહીએ છીએ, તેને વચ મનુષ્ય માત્ર રહેલ છે, એમ ભાર દઇને કહેવું પડે છે. મોટા મોટા મહર્ષિઓ સંન્યાસીઓ, વિજ્ઞાન સ્થળવાસી ધ્યાની યોગીઓ, તત્ત્વવેત્તાઓ, ડાહ્યા પ્રધાનો, રાજાઓ અને હેવટ મૂર્ખમાં મૂર્ખ મનુષ્યો, બાળક વૃદ્ધ અને યુવાન એ દરેક લાગણીઓના વશવર્તિ ઓછા વધતા સ્વરૂપમાં રહેલા છે, એ વાત તો નિર્વિવાદ છે; આશ્ચર્ય તો એ છે કે કેટલીક લાગણીઓ એકબીજાથી વિરોધી છતાં એકજ હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પોતાને અમલ ચલાવે છે, અને વિલય પામે છે. તેનું કારણ શોધી દાઢીને જે પ્રથક્કરણ કરવું તે વધારે સમજનું કામ છે, અને તેની અગત્ય ઓ કોઇએ સ્વીકારવી જોઇએ. વિવેકે ત્યાં એજ કામ કરવાનું છે કે, કેટલીક લાગણીઓ માફ કરી શકાય નેવી હોય છે, અને કેટલીક માફ કરી શકાય તેવી હોતી નથી. તેમાં પ્રાણ અને અપ્રાણ કર્મ તે સ્પષ્ટ રૂપે સમજાવી દેવું. જેમકે એક ત્યાગી શાંત પરમ યોગી મહાત્મા છે, તેનું પોતાની જીવંત દરમ્યાન કોઇ યા માન કે માયા રાગદ્વેષ વગેરે લાગણીને વશ નહીં થાય? ઉત્તરમાં માનવુંજ પડ્યે કે પોતાની જીવંત દરમ્યાન તેમ બનવું અશક્ય છે, પણ જે લાગણીઓ તેના યોગને ક્ષતિ પહોંચાડે તેવી લાગણીઓ કદાપિ ઉત્પન્ન નજ થવી જોઇએ, અને

તેવી લાગણીઓની અસર મન ઉપર ચત્કિચિત્ પણ ન થવા દેવી જોઈએ, એ સંભાળ પણ ક્યારે રહે છે કે જે સતત પોતાની લાગણીઓ તરફ લક્ષ રાખી. તેની યોગ્યતા અયોગ્યતા તપાસ્યા કરવાનો અભ્યાસ હોય તોજ.

મનથી થતી અને બદલાતી ક્રિયાને આપણે લાગણી કહીશું. બાહ્ય દૃશ્ય પદાર્થોની ભૂતકાળની સ્મૃતિ, વર્તમાનકાળમાં દર્શન, ભવિષ્યકાળના તરંગો એ પણ લાગણીની વ્યાખ્યા હોઈ શકે છે. આભ્યંતરિક પ્રકાશ અથવા છાયાનું પરિવર્તન અને તેની મનમાં થતી ક્રિયા પણ લાગણી જ છે. સામાન્યતઃ મનુષ્યો લાગણીનો અર્થ પ્રીતિ અથવા સ્નેહ કરે છે, તે સાંકડો અને એકદેશીય કલ્પિત અર્થ છે, પણ તે અમુક અંશે સત્ય પણ હોઈ શકે, કેમકે તેનો સમાવેશ જેને આપણે લાગણી કહીએ છીએ તેમાં થાય છે. ઘણીવાર લાગણીનું મૂળ કારણ સમજી શકાતું નથી. એક માણસ પોતાના હૃદયને પૂછશે તો જાણી શકશે કે, રમ્ય અરમ્ય, ઇચ્છિત અનિચ્છિત, પ્રિય અપ્રિય, સ્મરવાલાયક વિસ્મરવાલાયક, આનંદોત્પાદક અને શોકોત્પાદક, એમ અનેકવા લાગણીઓની ઉત્પત્તિ થતી પોતાના હૃદયમાં જોઈ શકશે. સામાન્યતઃ ઇચ્છિતાદિ અનુકૂળ વિશેષણ વિશિષ્ટ લાગણીઓ હૃદયમાં ઉદ્ભવે, એ તો વાસ્તવિક છે, પણ કંટાળો ઉપજવનાર અરૂચિકર, આદિ પ્રતિકૂળ વિશેષણ વિશિષ્ટ લાગણીઓ ઘણીવાર હૃદયપટ ઉપર

રમતી-નાચતી સ્વેચ્છાએ વિચરતી અનુભવી શકાય છે, તેનું કારણ (તેવી લાગણીઓના હિંબવનું કારણ) સમજવામાં વિચારશીલોને પણ મુશ્કેલી નટે છે. એક લાગણી બીજી લાગણીની વિરુદ્ધ એકજ દૃઢ્યભૂમિ ઉપર ખરી થાય, અને તે એક બીજાઓ સાથે અધરાય, એકબીજાને પરાસ્ત કરવા મથે, અને તે એટલે મુધી છે, મનુષ્ય તેથી કંટાળે પામે, અને તે દૃઢ્યમાં મથેલા યુદ્ધને કેમ દૂર કરવું, તે સાર અનેક યુદ્ધિઓ ગ્રાધે, તેમાં જ્ય ન મળે તો તેથી વધારે શુચવાણમાં પડે, છેવટ ગાંઠાળને, નિદ્રા લ્યજે, શરીર ક્ષીણ કરે અને તેથી વધારે કેટલાએકો આપઘાત કરી પ્રાણત્યાગ કરે. લાગણીઓ વિચિત્ર-તરંગ ન્યાયે અગર અદૃશ્યદિકા ન્યાયે પોતાની ક્રિયા જોમલેર અલાભ્ય કરે, ત્યાંમુધી તો માત્ર મનમાં થતી એક જાતની ઉદ્વેગપાથલ અને તે પણ નિરૂપણી માની શકાય. પણ તે અનેકમાંથી કોઈપણ એક ચિર સ્થાયી જો અને તો, મનુષ્ય તેને આધીન થઈ જાય છે, અને તે પછીની ઉત્પન્ન થતી લાગણીઓ ઉપર પોતાનો અમલ અલાવવા માંડે છે, જેથી પૃથક્ પૃથક્ વિનિર્મલ સ્વતિવાળી લાગણીઓ એક સ્વરૂપમાં સમન્વય છે. સ્વેદ છતાં અસ્વેદ ભાસે છે. નિદ્રા છતાં અનિદ્રા લાગે છે, અને તેથી બોધક પવિત્ર લાગણીઓ ઘણીવાર બલિધ્ય સૂરક હોવા છતાં ઓળખી શકાતી નથી એ ઉપરથીજ કેટલીક દરેવનાં ચાલેલી માત્રમ પડે છે. યથા:—“વિનાશ કાળે વિચરીત સુદ્ધિ:”

કર્માનુસારિણી બુદ્ધિઃ । આસન્ન કાલવિપત્તિ સમયે કસ્કો
 ન સંજાયતે વગેરે; તેમજ તેથી વિપરીત સુવૃત્તિઃ શુભોદયસ્ય
 કારણં, મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધ મોક્ષયોઃ, કાર્યપ્રવૃત્તૌ
 પ્રમાણમંતઃકરણ પ્રવૃત્તયઃ । વગેરે.

ઘણાકો તેવું સમજી પણ શકે છે. લોકો જેને સ્વપ્ન
 કહે છે અને જેને શુભાશુભ એવાં જે નામ આપવામાં
 આવે છે, જેના કૃણ માટે અનેક સ્વપ્ન કૃણદર્શક શાસ્ત્રો રચા-
 येલાં છે, એ પણ અવ્યક્ત દિશામાં હૃદયમાં પોતાનું કામ કરતી
 લાગણીઓજ છે. મનુષ્યને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ કોટિએ ચડાવનાર,
 તેનું દર્શન કરાવનાર, તેનો અનુભવ લેવાયા છતાં પણ મૂળ
 સ્થિતિનું જે અવિસ્મરણ, એ પણ ઋધું લાગણીનુંજ કારણ
 છે. માંદો પાડવો હોય, તો તે પણ લાગણીઓ પાડી શકે છે,
 સાબો કરવો હોય તો તે કામ પણ લાગણીઓ સત્વર કરી શકે
 છે, મૂર્ખને વિદ્વાનું, વિદ્વાનને મૂર્ખ, નિર્ધનને ધનાઢ્યનું સુખ
 ધનાઢ્યને નિર્ધનનું દુઃખ, પણ લાગણીઓજ આપી શકે છે.
 પોતાની લાગણીઓ સમજવા કરતાં બીજાની લાગણી સમજવી,
 એ એક સુગમ માર્ગ છે, એમ માનવું તે પણ પોતાની લાગણી-
 ઓના જ્ઞાનનો અભાવ અને બીજાની લાગણીની પોતા ઉપરની
 અસર સૂચવે છે. સર્પ, વીંછી વગેરે અજ્ઞ જેરી જાનવરો, અમુક
 માણસને ડસી, ખંસી જઈ દૂર પહોંચી જાય છે, તેના ઉપર

અને તેના ડંસથી ઉત્પન્ન થયેલી ઝેરની અસર ઉપર પણ અસર લાગણીજ કરે છે. સળગ લાગણી નિર્ગળ લાગણીને મહાત કરે છે, લાગણીને પકડવી અથવા લાગણીથી પકડાવું એમાંજ સળગતા દે નિર્ગળતા સમાયેલી છે. લાગણી સળગાને નિર્ગળ બનાવે છે, નિર્ગળને સળગ બનાવે છે. એક યોધો ગમે તેવો શૂરવીર બની વીરરસમાં ઝુલતો, હબરો મુશરોની વચમાં લડતો, અને કોઈનો પરાજય કરતો, વિજય મેળવતો, આગળ વધતો પોતાની ઉંચી છાપ બીજા ઉપર પાડતો, દુર્મનને હઠાવતો આગળ આગળ ધસતો જતો હોય, તે વખતે જો તેને પોતાની નવોઢા સ્ત્રીનો, કામગાંગાગકોનો અથવા તો બીજા કોઈ પ્રેમીનો પ્રેમ થાદ આવી જાય અને તેની લાગણી જો તેના હૃદયમાં ખડી થઈ, તેને તે વખતે સમજાવે કે મૂર્ખ ! તું જો આ રણક્ષેત્રમાં તારા માણુ ત્યજીશ, તો તારા વિના તારું પ્રેમી કુટુંબ કેવું દુઃખી થશે ? આ બોધ તરતજ સ્વોદ અસર કરે છે, અને તેવા રણવીરને પણ એક બાયલામાં બાયલો બનાવી, વીરતા વિસરાવી રણક્ષેત્ર છોડી જવા ફરજ પાડે છે. આ લાગણીની શું થોડી શક્તિ છે ? અને તે સળગાને નિર્ગળ આવીજ રીતે બનાવે છે. કોઈ પથારીવશ પડેલો, રોગથી પીડાતો, સ્નાયુ અને અસ્થી અવશેષ શરીરવાળો માણુસ હોય, પણ તે વખતે તેની કોઈ કીમતી મીઠકત ઉપર, તેની જાત ઉપર, અને તેના પ્રેમી કુટુંબની વ્યક્તી ઉપર હુમલો કરશે તો તે વખતે પોતાની, પોતામાં રહેલી

અવશેષ શક્તિને એકઠી કરી પોતાથી બનતો પ્રયત્ન શું નહીં કરે ? આ શું સમજાવે છે ? એજ કે લાગણી નિર્બળને સખળ બનાવે છે. દુનીયામાં જે લાગણી ન હોય તો એક બીજા એકબીજાના અપકારક બને નહીં. સાવચેતીનું, ઉદ્યમનું, બચાવનું અને પોતાની ફરજે સમજવાનું જ્ઞાન પણ નષ્ટ થાય. મનુષ્યો મનુષ્યો મટી રાક્ષસો બને. ભવિષ્યની આશાને લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે, જે આશા માટે શંકાશીલપણું હોવા છતાં, નિઃસંદેહ નીર્ણય-આત્મક બુદ્ધિ ધારી મનુષ્યો પરદેશને સેવી અનેક પ્રયત્નો સેવે છે, છેવટ કેટલાએક નિષ્ફળ પણ થાય છે. સંસારચક્ર ચલાવવાનું જે મોટામાં મોટું યંત્ર હોય તો તે લાગણીઓ છે. ચોર, જુગારી, લંપટોનું વર્તનનું, તેમની આંતરિક અને બાહ્ય સ્થિતિનું અવલોકન જે સુક્ષ્મતા કરશે તો તેમનું વર્તનજ તમોને કહી આપશે કે તેવાઓમાં પણ પ્રેરક અને પ્રતિષેધક એમ બે જાતની લાગણીઓ જાગૃતિ ધરાવે છે. બન્ને લાગણીઓ પોતપોતાનું કાર્ય બજાવે છે. પ્રતિષેધક લાગણીઓ તેમને તેમના અકૃત્યની ઓળખાણ આપે છે, તેમ કરતાં અટકાવવા મથે છે. પ્રેરક લાગણી તેમ કરવા પ્રેરે છે, અને પ્રતિષેધક લાગણીથી સ્ફુરેલા આવરણોને ખસેડવાનો ઉપાય શીખવે છે. ચોર દીવસે ચોરી કરશે તો પકડાશે, રાત્રે ઘરઘણી સુતા પછી ચોરી કરશે તો અડચણ નહીં આવે, એમ એક બીજાથી વિરોધી લાગણીઓ પોતાનું કામ કરે છે, અને તેમાં જે સખળ

હોય છે, તેજ તે વળતે ફરે છે. પ્રકાશની સાથેજ અંધારું અને અંધકારની સાથેજ અથવા પાછળ પ્રકાશ રહેલો છે, એને પછી પુસ્તકોનાં પાનાં બરવાને માટે ગમે તે ઉપનામો આપ્યા.

ખામ્લીયત—ખામ્લીયત એ પણ લાગણીની રૂપા છે. બીજામાં તેથી ખામ્લીયતનાં ઈર્ષાન થવાથી ઈર્ષાક્રમાં તેમ દરવાની કુતુહલ જુદી પેદા થાય છે, અને આગા પાડવા અગર તેા બીજાની ખામ્લીયતનું સામાન્યતાઃ અનુકરણ દરવાની લાગણી પાનામાં પેદા થાય છે, અને કાગળનાં તે રૂપાને પાની લાય છે; જેને પાછળથી દેવ, ખામ્લીયત, બચ્ચન એવાં ઉપનામો અપાય છે. આવી લાગણીઓની રૂપીમાં રૂપ થએલા મનુષ્યો આપણે જોઈ ગઈશું. તેઓમાંથી કેટલાએક પાછળથી તેવી રૂપા ઉપર અનાવવાળા થાય છે. પરંતુ અત્રિ રૂપ થઈ ગએલ દેવને કેટલાએક પાછળથી સુકવા અસમર્થ થઈ પડે છે. આ પણ લાગણીઓથી અનના નર્મ રહેવાનું પરિણામ છે. કેટલાએક મનુષ્યો માનુષ્યો એમ કહી ગયા છે કે મનુષ્યોએ મન્યનિગ્રહ કરવા જોઈએ, જેના સામાન્ય જુદીથી એટલેજ અર્થ કરવામાં આવે કે મનને મારવું, મનમાં થતી ઈચ્છાને તાજે ન થવું, અને તે જે કહે તે ન કરવું, અથવા જે જે ચીજો તરફ મન લગાવ્યું હોય અને જે તરફ મન દોડવું હોય તેથી દૂર રહેવું. તેમ થવાથી મનમાં થએલી ઈચ્છા સુકાઈ જવાશે. આથી કેટલાએક દુરયોગી

બની હઠયોગને સેવે છે. જો કે આ અર્થ અમુક અંશે સત્ય છે, એમ આપણને માન્યા વિના ચાલશે નહીં, પણ ઘણીકવાર આ નિયમને વળગી રહેવાથી હાની પણ જોઈ શકાય છે. મનમાં ઉત્પન્ન થતી લાગણીઓ માત્ર મનોનિગ્રહ એટલે મન કહે તે ન કરવું આટલાજ સૂત્રથી અટકી શકતી નથી. ઘણીવાર લાગણીઓનું પ્રબળ એટલું બધું વધી જાય છે કે જેથી ઘણા ત્યાગીઓના પણ હૃદયમાં ચંચળ વૃત્તિઓ જાગૃતિ પામે છે, અને તેથી ધ્યાનમાં, વિચારમાં તેઓ દોહાલને પામે છે. સમજીએ આંહી વિવેકને સાથે રાખી બહુ સમજવાનું છે. જો ઉત્પન્ન થયેલી લાગણીની અનુકૂળતા સાચવવાથી તે લાગણી શાંતિ પામતી હોય તો સામાન્યપ્રવૃત્તિ વિશેષનિવૃત્તિને માટે હોવા સંભવ પણ છે. લાગણી ઘણાકોને પાછળથી પતિત બનાવે છે, અને પતિતોને ઉચ્ચ શીખરે ચડાવે છે. આવાં દ્રષ્ટાંતો પુસ્તક દ્વારા, અનુભવદ્વારા અને દર્શનદ્વારા મળી શકે છે. બહુ સ્ફુટ કાયદાકારક છે તેમ અણસજીઓને માટે હાનિકારક છે. ઘણી વખત વાંચનારાઓ લખનારાઓની કલમને દોષિત કરવા તૈયાર થાય છે, કે આવા લખાણોથી લોકો આડે રસ્તે ઉતરી જશે, માટે તેવાં લખાણો લખનારાઓએ બહુ સંભાળથી લખવાં જોઈએ, અસ્તુ લખાણનો દોષ માનવો એ ટુંકી બુદ્ધિનું કામ છે, વાંચનારાઓમાં જેવો અધિકાર હોય છે, જેવી લાગણીઓ તેમનામાં જાગૃતિ થરાવે છે, તેવુંજ તેઓ વાંચનમાંથી

પોતાને માટે ગ્રાધી ઠાઠે છે. દુધનું પાત્ર અને વિદ્યાનું પાત્ર
 બન્ને એકજ સ્થળે સુકાએલાં હોય, ત્યારે હંમેશા દુધને ગ્રાધી
 ઠાઠે છે, ત્યારે કાગડો વિદ્યામાં ગ્રાંથ મારવા તૈયાર થાય છે.
 આવો દુનિયાનો નિયમ હોવા છતાં પણ ઘણા અલુપ્તમનુષ્યોને
 ઘોડા સમનુષ્યો પહેંચી શકતા નથી. આવા દારૂગ્રાધી કેટલા
 એક વિષયો સ્ફુટ કરતાં અચકાવું પડે છે. સમનુ ઘોડામાંથી
 ઘણું સમજે છે. અલુપ્તમનુ ઘણામાંથી થોડું પણ મેળવી
 શકતા નથી. આ વિષયાંતર પ્રસંગને લઈને સેવવા પડ્યો છે.
 લાગણીઓના સંબંધમાં લખતાં આ દિગ્દર્શન કરાવવાનું માત્ર
 અત્ર પ્રયોજન એજ છે કે મનોનિગ્રહ, લેલાગણીઓને અનુકૂળ
 થઈને અથવા તો તેને સમજાવી, પટ્ટાવી, ફાસલાવીને કરવામાં
 આવે તો વિશેષ દિતાવડ થઈ પડે, અને તેથી વિપરીત પ્રયત્ન
 સેવવામાં આવે તો તરતમાં ફાવી જવા જેવું લાગે ખરું, પણ
 પરિણામ તેનું શૂન્ય જ ઘણાભાગે આવીને ઉભું રહે. બાગક
 અને માંદા માણસોની માવજત કરનારાઓ અને માતાઓ આ
 ક્રમને આવી રીતે સમજતાં દેવાં લેઈએ, કે બાગકોને પોતાની
 ઇચ્છાને તાગે કરવા પડેલાં તેમની ઇચ્છાને તાગે થવું પડે
 છે. તે પછી ક્રમે ક્રમે તેઓને ફાસલાવી, પટ્ટાવી, સમજાવી
 અગર થોડું વધનું તેની ઇચ્છા અનુકૂળ વર્તી પરિણામે પો-
 તાને તાગે કરી શકે છે. મનોનિગ્રહ માટે પણ આવાજ

કમની જરૂર પડે છે, તેથી જ હુકયોગ કરતાં રાજયોગ વધારે શ્રેષ્ઠ મનાયેલો છે.

ધર્મ વિષયમાં લિંગરૂચિ (લાગણી)ને લઈને લિંગ લિંગ પ્રવૃત્તિ માટે અનેક માર્ગો પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યા છે. “તેઓમાં તેઓ યથારૂચિ વિચરો” આવો શ્રેષ્ઠ પુરૂષોનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. પણ એક બીજાથી વિરોધી ઇચ્છા (લાગણી) અનુસાર એક બીજાનું વર્તન એક બીજાથી વિલિંગ નિહાળી એક બીજાએ એક બીજા સાથે વિવાદનો વિષય ઉપસ્થિત કર્યો તત્સંબંધે વિવદતાં પોતપોતાની લાગણીમાં આગ્રહી બન્યા, ઘણાકોને પાછળથી પોતાની ભૂલ માલુમ પડતાં પણ માન-ક્ષતિના લયથી ભૂલને સુધારી શક્યા નહીં. આવાં ટોળાંઓના રી-વાજ અને વિચારમાં કેટલાએકો નાયક બન્યા, અને તેથી ઝઘડા-ઓના ઝુંડ ઉભા થયા. તેને અનેક ઉપનામો અપાયાં. આવો મત-ભેદ લાગણીને નહીં સમજવાથી એક બીજાને આડે આવવાથી બન્યો છે અને છે અને બનશે. વ્યવહાર વિષયમાં પણ તેવું જ બન્યું લાગે છે. એક જાતના મનુષ્યો એક બીજાના તરફ ધિક્કાર અને તિરસ્કારથી જોતાં શીખ્યા, એક બીજાને નુકશાન કરતાં શીખ્યા, તે પણ પૂર્વોક્ત કારણને લઈને બન્યું હોય એમ લાગે છે. તેવાં ટોળાંઓમાં કેટલાએક દોઢડાદ્યા ઉત્પન્ન થયા, તેઓ અધિકારી બન્યા અને તેથી અધિકારી અને તાબેદારી શરૂ થઈ.

લાગણીની અસર વિલક્ષણ છે. શબ્દોમાં જે સ્વદૃઢ્યોદ્ભવ લાગણીનો રસ રેડાયેલો હોય તોજ તે શબ્દો બીજાઓના ઉપર અસર કરી તથાપ્રકારની લાગણી ઉત્પન્ન કરી શકે છે. ઉપદેશકોમાં, મંત્રવાદીઓમાં જે લાગણીની નિર્ગળતા હોય તો તેઓ કંઈપણ કરી શકતા નથી. દરેક દેંદતાં દેકનાર સાથે પડી જાય, એ દેંકનારની નિર્ગળતા નહીં તો બીજું શું ? પણ દહાનો આઘાત કરતાં નિયમિત ભૂમિએ પહોંચાડી શકે, અને પોતે પોતાની ભૂમિથી ન હોય એ દરેક દેંકનારમાં રહેલી સમજાતા છે. પોતાના દૃઢ્યની લાગણી બીજાના ઉપર દેંદી બીજામાં તેવી લાગણીની અસર કરવી એ સમજાતા કહો કે સંકલ્પ બળ કહો, એ એકજ છે. બીજાઓના ઉપર પોતાના જેવી લાગણીની અસર કરતાં પોતાની લાગણીનો વ્યત્યય કરી બેસવું, તે નિર્ગળતા જ ગણી શકાય. લાગણી ઉદ્ભવવી, તેનું યથાર્થ જ્ઞાન પોતાને થવું, અને તે લાગણીથી હું બીજાઓ ઉપર અસર કરી બીજાઓને મારા જેવા બનાવી શકીશ, એટલી સમજાતા પોતામાં નીહાળી, પછીજ જે પ્રવૃત્તિ થાય તો તે સ્વધર્મ પ્રમાણે કરી શકે એ નિઃસંદેહ છે. અમુક લાગણીદૃઢ્યમાં ઉદ્ભવી અને તેથી અમુક શબ્દોનું (મંત્રનું) સ્મરણ શરૂ કર્યું, પરિણામે લાગણીની સુદૃઢતા થતાં તેજ લાગણી આકાશમાં-દિશાઓમાં ફેલાઈ જઈ બહારથી દર્શન દેવા માંડી, એટલે જ દૃઢ્યમાં હતું તે બહાર દેખાયું અને તે મનાયું, તેથી સિદ્ધિ થઈ એમ નક્કી કર્યું.

ત્યાર પછી જ્યારે જ્યારે તેનો ઉપયોગ કરવા તૈયાર થાય ત્યારે ત્યારે તે પોતામાં તેની પૂર્ણતા સમજી તેવી લાગણીની ખીજાને અસર કરવામાં વિજયી થાય છે. આમ જે કંઈ બને છે તેનું મૂળ પરિણામ હૃદયમાં તર્જાત લાગણીજ છે. ભય આપણે અનેક વસ્તુમાં નિહાળીએ છીએ તેથી ભૂતો પિશાચો અને તેની છાયાઓ આપણી નજર આગળ ખડી થાય છે. ભીંતથી, સ્થંભથી, ખંડરાથી, ગર્દભથી અને એક ઝાડનું ફર ઉભેલું ઠુંક જોવાથી તેમજ કોઈ પણ પશુ વગેરેના સંચારથી ઉત્પન્ન થયેલ અળભ-ળાટથી જે ભય લાગે છે, અને સર્વત્ર ભયજ દેખાય છે તે ક્યાંથી આવ્યો ? એ હૃદયમાંથીજ આવ્યો. હૃદયમાં ભયની લાગણી ઉપસ્થિત થઈ, તેણે નેત્રમાં કર્ણમાં અને બીજી ઇન્દ્રીઓમાં અસર કરી, આખું શરીર ભયવાળું બનાવી, તેજ બહાર નીકળી દરેક વસ્તુઓમાં દાખલ થઈ. પોતાના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયેલ ભયની લાગણી પોતાનેજ ખીવરાવવા સમર્થ થાય છે. એજ રીતે એથી ઉલટી લાગણીઓ એટલે કે પવિત્ર લાગણીઓ હૃદયમાં ઉત્પન્ન થઈ, બહાર પ્રસરી પોતાનેજ યોગ્ય બને છે. આમ સર્વત્ર લાગણીનુંજ સામાન્ય નિહાળી શકીએ છીએ.

પશુ પંખીઓની પ્રવૃત્તિથી પણ માનવાને કારણ મળે છે કે તેઓનામાં પણ અનેક જાતની લાગણીઓ ઉત્પન્ન થતી હોવી જોઈએ. એઓની ચેષ્ટાથી અને વર્તનથી કેટલીક વાર તો

જ્ઞાન હોવા છતાં પરસ્વરૂપ કથનમાં સ્થાપણ વાપરતું એ એક
સ્તનની ગુપ્ત મૂર્ખતા નહીં તો બીજું શું? માટે સ્વસ્વરૂપ
વેદક બની પરસ્વરૂપ દર્શક બનતું અને તેવો પ્રયત્ન એવવો
એ આ લેખનો ઉદ્દેશ છે.

શુદ્ધ મનોબળનું સ્વરૂપ.

જેને આપણે શરીરમગ તથા મનોમગ કહીએ છીએ
તેનો મુખ્ય આધાર આત્મા ઉપર રહેલો હોવાથી શરીરમગ
અને મનોમગની સાથે તૃતીય બળ-આત્મમગનો અમે આ
વિષયમાં ઉકેલિત પ્રકારે ઉલ્લેખ કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું નથી.
જેવી રીતે એક અદૃશ્ય મૂળમાંથી વહેતો મુરિયાનો જળપ્રવાહ
જુદા જુદા માર્ગોમાં પ્રવાહિત થતો હોવાથી લોકો તેને ભિન્ન
ભિન્ન નામો આપે છે તેવીજ રીતે આત્મમગરૂપી મૂળ બળ-
માંથી વહેતાં શરીરમગ અને મનોમગ વસ્તુતઃ એકજ પ્રકારના
હોવા છતાં કાર્યબેદને કે કારણબેદને લીધે ભિન્ન ભિન્ન ઉપનામો
પામે છે. આત્માનું બળ ત્યારે શરીરદ્વારા પોતાનો બહિર્ભાવ
પામે છે ત્યારે તેને શરીરમગ તથા મનદાશ બહિર્ભાવ પામે
છે ત્યારે તેને મનોમગ કહેવામાં આવે છે. વસ્તુતઃ તો એ બન્ને
બળો આત્માનાંજ હોય છે. એક મનુષ્ય ચૈતન્યરહિત થયો કે
ગુરુત્તર તેનાં શારીરિક કે માનસિક બળો પણ આત્માનાંજ હોય છે.

કારણ કે જે મૂળ ઝરણુમાંથી શરીર અને મનરૂપી લિન્ન લિન્ન નીકામાં શક્તિનો પ્રવાહ વહેતો હતો, તે ઝરણુ લોકાંતર પામી ગયું હોય છે. આત્મા એ અખૂટ શક્તિનો એક મહાન ઝરો છે. એ શક્તિને જેઓ યથાર્થ કેળવી શકે છે તેજ ખરો શક્તિમાન ગણાય છે. આ આત્મશક્તિ પોતાના યથાર્થ સ્વરૂપમાં મનોબળ દ્વારા પ્રતીત થાય છે ત્યારે તે કેવા રૂપે હોય છે તેજ બતાવવાનો અમે આ નિબંધમાં ઉદ્દેશ રાખ્યો છે. પણ તે પહેલાં શુદ્ધ શરીરબળ અને વિકૃત શરીરબળનું સ્વરૂપ જાણવાથી કંઈક વિશેષ સ્પષ્ટતા થશે, એમ ધારી સૌ પ્રથમ શરીરબળનોજ વિચાર કરીશું.

પ્રાણી માત્રમાં શરીરબળ સ્વાભાવિક રીતેજ રહેલું હોય છે. છતાં આપણે જોઈએ છીએ કે એક મનુર માણસ એક મણુ જેટલો જોળે ઉંચકી કોઈપણ સ્થળે આરામ લીધા વિના બની શકે તેટલી ઝડપથી પાંચ-સાત કોસનો માર્ગ અનાયાસેજ કાપી શકે છે, જ્યારે તેના જેવાજ હાથ-પગ-નાક-કાન આદિ અવયવવાળો એક ગર્ભશ્રીમંત માત્ર પોતાના દેહનો ભાર પણ થોડે દૂર લઈ જતાં હાંપી ગયા વગર રહેતો નથી. આનું શું કારણ ? પેલા મનુર ઉપર કોઈ દેવ વિશેષની ખાસ કૃપા હોય છે અને શ્રીમંત ઉપર અવકૃપા હોય છે એમ પણ કહી શકાય નહીં. યથાર્થ કારણ તો એજ હોય છે કે પેલા મનુરે દૈનિક અનુ-

શીલન અને અભ્યાસવટે પોતાની અંગશક્તિને વિગ્રેયરૂપે દેખવેલી હોય છે, ત્યારે માત્ર મગજનું કામ કરનારા અને ગાદી વટ્ટીએ બેઠી રહેનારાઓએ તે શક્તિને ચોપવી રાખી હોય છે. એવીજ રીતે મગજનું કામ કરનારાઓ અનાયાસે યોગીજ દલ્લેખાં સંખ્યાગ્રંથ દાગળો કે પત્રો લખી શકશે, ત્યારે એક પરિશ્રમે-પણ્થી મનુર “મન” એ બે અક્ષરોની દાગળ ઉપર નક્ક કરતાં પણ દંટાળી જશે. આમ ચલાવું કારણ પશુ વસ્તુતઃ તો અભ્યાસ-અનુશીલન કિંવા પરિશીલનજ હોય છે. મનુષ્યમાત્ર અનંત શક્તિને અધિકારી છે એ સિદ્ધાંત ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી. જે વ્યક્તિ જેટલી સાધના અને અનુશીલન કમિટ્માવે કરી શકે છે તેજ તેના યોગ્ય અધિકારી થઈ શકે છે. વિશુદ્ધ શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અભ્યાસ અથવા દેશવણી એજ એક રાજમાત્ર છે. પરન્તુ વિશુદ્ધ શક્તિના સ્વરૂપને નહીં સુમત્ર શકનારાઓ દેવા ખોટા માર્ગે દોરાર્થ લાય છે, તેના એક બે હકતો અને ઉપયોગી થઈ પડશે.

અને ઉપરજ દર્શું છે કે દેશવણીથી પ્રાપ્ત થયેલું અજ્ઞા વિશુદ્ધ અજ્ઞ છે, પણ દેટલાએક મંદમતિઓ વિના પ્રયત્ને સંપૂર્ણ શરીરમજ મગી જાય એટલામાટે અનેક વ્યવસ્થા નીચાઓ અને વ્યવસ્થા કરી પોતાના તર-મનનું સંચાલન કરે છે. એ કે નીચામાં ચક્રવૂર થયેલા હોય છે, તે વખતે તેમને કે તેમની

પાસેના મનુષ્યોને નીસાખોર મનુષ્યમાં અસાધારણ બળ આ-
 હોય એવો ક્ષણવાર ભ્રમ થઈ આવે છે, પરંતુ નિસા કે વ્ય-
 નના પરિણામે યથાર્થ બળ આવે છે, એમ કહેવાની કોણ હીમ
 કરી શકશે ? દારૂના નીસામાં ચક્રચુર થઈ વટેમાર્ગીઓને ક્ષણ-
 મુળવનારાઓ શું એક ક્ષણ પછી એક સામાન્ય આઘાત માત્ર
 ગંધાતી ગટરોમાં પડી ગયાના દૃષ્ટાંતો વિરલ છે ? અપ્રીણ
 ગાંભીર્ય વ્યસનીઓ હોલવાઈ જતા દીપકની જેમ થોડી-
 અસાધારણ સ્ફુર્તિનો પરિચય આપી, પાછળથી હોશકે-
 વગરના નથી જણાતા ? મૂળ હુકીકત એવી છે કે ઉત્તેજ-
 ખાન-પાનથી લોહી કે નસો ઉશ્કેરાઈ જતી હોવાથી ઉત્તેજ-
 દ્રવ્યનો ખાનાર કે ઉત્તેજક પીણાનો પીનાર થોડી અદ્ભુ-
 ત શક્તિ કે સ્ફુર્તિ દર્શાવે છે, પણ તે શક્તિ કિંવા સ્ફુર્તિ
 કૃત હોવાના કારણે વધારે વાર ટકતી નથી; એટલુંજ ન-
 પણ એક થાકી ગયેલા ટદ્દને એક ચાબુક મારી ચલાવવા
 પરિણામે જે ક્ષતિ લોગવવી પડે છે તેવીજ સ્થિતિ આ
 વિકૃત બળવાળાઓની પણ થાય છે. માત્ર ઉત્તેજક ખાન-
 નથી જ તન-મન ઉશ્કેરાઈ જાય છે એમ માની લેવાનું ન-
 આજ કાલ “ શક્તિની દવાઓ ” ની જે દૈવી બક્ષીસ મત
 લોકના મનુષ્યોને મળી છે તે પણ એવું જ વિકૃત બળ ઉત્પ-
 કરતી હોવાથી કૃત્રિમ રીતે ઉપજાવેલી શક્તિ વિશુદ્ધ શ-
 નેટલી કાર્યકર કે કલ્યાણકર થઈ શકતી નથી. ખાનપાનની

તને એક બાન્ધુ રહેવા દઈએ તો પણ ક્રોધ-માન-માયાદિ માનસિક વિકારોના પરિણામે પણ શરીરગળ અનેકવાર ઉડકેરાઈ જાય છે. ક્રોધના આવેશમાં આવેલી એક ન્હાની સરખી બીલાડી પણ કેટલીકવાર વીર પુરૂષને મારી નાંખે છે. એમ કહેવાય છે કે મરૂમ લૉર્ડ દીચનર જેવો બાહોશ અને શૂરવીર નર પણ બીલાડીથી બહુ ડરતો રહેતો હતો. તે ગમે તેમ હો. કહેવાની મનસુબ એટલીજ છે કે એક છુદ્ધ જંતુ પણ માનસિક વિકારોને વશીભૂત થઈ અદ્ભૂત શરીરગળ ખતાવે છે. પરંતુ એ ગળને વિશુદ્ધ શરીરગળ માનવાની ખૂલઠરવી ભેઈતી નથી. વિશુદ્ધ શરીરગળ દોને કદી શકાય અને તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તે વિષે વિસ્તારથી બોલવાનું અમે આ સ્થળે વિષયાંતરનો દોષ ન આવે એટલા માટે મુલતવી રાખ્યું છે.

શરીરગળ જેમ બે પ્રકારનું છે તેજ પ્રકારે મનોગળના પણ બે ભેદો પડી શકે છે. (૧) વિદૂત મનોગળ અને (૨) વિશુદ્ધ મનોગળ. આ છેલા પ્રકારનું મનોગળ એજ ખરી રીતે મનોગળના મુંદર અભિધાનને યોગ્ય છે. બાકી વિદૂત મનોગળ જે હેતુઓ(વડે બહિર્ભાવ પામે છે તે હેતુઓ તરફ દ્રષ્ટિપાત કરતાં તેને મનોગળ કહેવું કે આગ્રહગળ કહેવું કે અભિમાનગળ કહેવું તે વિચારકો પોતે જ પોતાને માટે આ લેખના મનન અંતે વિચારી લેશે.

આપણી પાસે મનોબળના પ્રાય: જે દાખલાઓ રજુ કરવામાં આવે છે તે વસ્તુતઃ પવિત્ર મનોબળના હોતા નથી, તેથી વિશુદ્ધ મનોબળનું સ્વરૂપ જાણતા પહેલાં વિકૃત મનોબળના જ થોડા દ્રષ્ટાંતો ઉપર વિચાર કરી જોઈશું.

સત્યવાદી રાજા હરિશ્ચંદ્રનું દ્રષ્ટાંત સુપ્રસિદ્ધ છે. તેણે સત્ય-પાલન કરવા જતાં પોતાના રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો હતો, સ્ત્રી પુત્ર આદિને ભરણબરમાં વેચી દીધાં હતાં, મતલબ કે એક મનુષ્ય સત્ય પ્રત્યેના દૃઢ પ્રેમની ખાતર-જેટલો ભોગ આપી શકે તેટલો ભોગ તેણે આપ્યો હતો. આ દ્રષ્ટાંતમાં અમને લાગે છે કે સત્યાગ્રહના સંગ્રામમાં મનુષ્યે કેટલો ભોગ આપવો જોઈએ, સત્યનું અવલંબન લેનારે કેટલી સ્વાર્પણતા દર્શાવવી જોઈએ, સત્યનો માર્ગ કેટલો વિકટ છે, અને તેમાં પણ જે પુરૂષ રાજા જેટલી જવાબદારી ધરાવતો હોય અને જેના આચરણ ઉપર સમષ્ટિના આચારનો પાયો રચાતો હોય તેણે કેવા પ્રકારની સહનશીલતા દાખવવી જોઈએ. ઈત્યાદિ પ્રશ્નોનું જેટલું સમાધાન કરવામાં આવ્યું છે, તેટલું સમાધાન વિશુદ્ધ મનોબળ કેવું હોવું જોઈએ તે પ્રશ્નનું કરવામાં આવ્યું નથી. વિશુદ્ધ મનોબળના દ્રષ્ટાંત સ્વરૂપે રાજા હરિશ્ચંદ્રનો પરિચય આપવો તેના કરતાં એક સત્યાગ્રહી તરીકે તેના જીવનચરિત્રથી પરિચિત થવું એજ વધારે બાંધબેસતું છે.

રાજા હરિશ્ચંદ્ર જે સત્યથી એક ડગલું પણ પાછળ ન હઠ્યા તેનું કારણ તેમનામાં વિશુદ્ધ મનોભાવ હતું એ નહિ, પણ તેમનું મનોભાવ સત્યના સ્વીકારરૂપ નીસાથી ઉત્તેજિત થયું હતું એ છે. જો કે એ મનોભાવ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં નહોતું અથવા વિદ્યુત સ્વરૂપમાં હતું, પણ આપણા જેવા મત્યના માર્ગે પદે પદે વિશ્ચુત થનારાઓને માટે તો તે અનુકરણીયજ છે, એમ બેધકકપણે કહી શકાય. વિશ્વામિત્ર ઋષિએ જો રાજા હરિશ્ચંદ્રને કપટવેશમાં છેતર્યા ન હોત તો હરિશ્ચંદ્ર રાજા કોણ હતા અને કેવા થઈ ગયા તેનો પરિચય વિશ્વને મળત કે નહીં તે કહી શકાતું નથી. વિશ્વામિત્રે ત્યારે રાજા હરિશ્ચંદ્ર પાસે આવી તેની સત્યપ્રિયતાની કસોટી કરવા માંડી ત્યારે જ સત્યના દૈવીમાર્ગનો પ્રવાસી હરિશ્ચંદ્ર કટિબદ્ધ થઈ તેની સામે ટક્કર ઝીલવા ઉભો રહ્યો. વિશુદ્ધ મનોભાવવાળા પુરૂષોના સંબંધમાં તેમ બનતું નથી. કારણ કે તેમનું મનોભાવ વિકાર પામવાના હેતુઓની રાહ જોતું બેસી રહેતું નથી. તેઓ તો જીવનના પ્રત્યેક વ્યવહારમાં, કસોટી થવાની હોય કે નહીં તેની પરવા રાખ્યા વગર પોતાનું શુદ્ધ મનોભાવ પ્રકટ કર્યાજ કરે છે. રાજા હરિશ્ચંદ્રનું મનોભાવ વિદ્યુત પ્રકારનું હતું તેથીજ તેને વિકાર પમાડે એવા હેતુઓની જરૂર હતી. વિશુદ્ધ પ્રકારનું મનોભાવ તો શરદ્ગતુના પૃષ્ઠિમાના પ્રકાશની પેઠે અવિચ્છિન્નપણે અર્થા કરે છે, વિશ્વના પ્રાણીઓને પોતાના પ્રકાશથી આહવાદ થાય

છે કે નહીં અથવા જગતનો ઇતિહાસ તેની નોંધ લે છે કે નહીં, તેની તેમને લેશ માત્ર પણ ચિંતા નથી હોતી. એક બીજું દષ્ટાંત લઈએ.

ધર્મરાજ (યુધિષ્ઠિર) કૌરવોના આગેવાન દુર્યોધન સાથે દ્યુતક્રિડા રમતા હારી ગયા અને એ હારમાં સતી દ્રૌપદી ગુમાવી બેઠા એવો એક પ્રસંગ મહાભારત વિગેરેમાં આવે છે. હવે જ્યારે દ્રૌપદીને દુર્યોધનની રાજસભામાં લાવવામાં આવી અને ભરસભામાં દુષ્ટ દુઃશાસને જ્યારે તેણીનાં વસ્ત્રો ખેંચવા માંડ્યા ત્યારે પાંચ પતિ સમક્ષ હોવા છતાં એક નિરાધાર બનેલી અબળા-સતી દ્રૌપદીએ જે આકંઠ આરંભ્યું તે વજ્ર જેવી કઠોર છાતીવાળાને પણ પીગળાવી નાંખે તેવું છે. તે વખતે ભીમ અર્જુન જેવા મહારથી અને વીરનરોના હૃદયમાં સંતાપ તથા ક્રોધનો કેવો ધગધગતો અગ્નિ સળગી ઉઠ્યો હશે તેનું વર્ણન થઈ શકતું નથી. ગમે તે જાતની નિરાધાર અબળાને પણ જો પગમાં કાંટો વાગ્યો હોય તો પોતાના જીવનનો સર્વસ્વ લોગ આપી એ કંટક ખેંચી કાઢનાર વીર ક્ષત્રીયરત્નોએ જ્યારે પોતાની જ સતી અર્ધાંગનાને રાજસભામાં આંખમાંથી અશ્રુ સારતી તથા કલ્પાંત કરતી નીહાળી હશે તે વખતે શું તેમનું હૃદય ચીરાઈ નહીં ગયું હોય ? દ્યુત જેવી દુષ્ટ ક્રિડા કરાવી પોતાના સરળ વડીલ બન્ધુ પાસેથી સર્વસ્વ પડાવી લેનાર દુર્યોધન પ્રતિ ધસી જઈ તેનું રક્તપાન કરવાની શું એ વીરોને

ઈચ્છા નહીં થઈ હોય ? શું દૃઢપ્રતિજ્ઞ યુધિષ્ઠિરને પોતાને પણ આ દૃશ્ય અચ્છદ્ય નહીં જણાયો હોય ? આપણે મહાભારતના વાંચનથી જોઈ શકીએ છીએ કે આપણા દૃશ્યમાં જે પ્રશ્નો અને ઇચ્છાઓ અત્યારે ઉદ્ભવે છે તેવા જ પ્રશ્નો અને ઇચ્છાઓ તે ઠાળે પણ મનુષ્યસ્વભાવના અનુસારે તેમને પણ પ્રક્ટી હતી, કે જેવી ઇચ્છાઓ એક વિશુદ્ધ મનોગગવાળા પુરુષને ઉદ્ભવતી નથી. છતાં તેઓએ તે ઇચ્છાઓને સંયમમાં રાખવાનું અમાધારણ જાળવ્યું હતું એમ પણ આપણે જોઈએ છીએ.

અહીંયાં જોવો પ્રશ્ન ઉદભવવાને ચોક્કસ છે કે યુધિષ્ઠિરે તથા ભીમ આદિએ કુલધ દૃશ્યને અંકુશમાં રાખવાનું જે જાળવવાનું તેને શું મનોગગ નહીં હતી શકાય ? અમે તેને વિશુદ્ધ મનોગગનું નામ આપી શકતા નથી. કારણ કે ઉપર કહ્યું તેવી જાનનું જાળવવાનું કરવામાં જે હેતુ હતો તે હેતુ વિશુદ્ધ મનોગગના કારણરૂપે સ્વીકૃતો નથી. ધર્મશાસ્ત્રે તે વખતે જે સંયમગગ જવાબુ હતું તે તેમના સત્યરક્ષા-પ્રતિજ્ઞાશ્રાના આગ્રહરૂપી આવેશમાંથી ઉદ્ભવ્યું હતું, અને ભીમ, અર્જુન વગેરેએ જે જાળવવાનું હતું તે પોતાના વડીલ અન્ધ પ્રત્યેના માન ભાવમાંથી ઉદ્ભવ્યું હતું. અર્થાત્ ધર્મશાસ્ત્રના એ સંયમ-ગગમાંથી સત્ય પ્રત્યેનો મમત્વ તથા પ્રતિજ્ઞા પાળવાનો દૃઢ આગ્રહ બાદ કરવામાં આવે તો તેમના મનોગગને આપણે બહુ મહત્ત્વનું રૂપ આપી શકીએ નહીં. તેવીજ રીતે

અનુન અને ભીમ આદિ બંધુઓમાંથી અગ્રજ પ્રસન્ન
 બહુમાન તથા વડીલ બંધુનું આજ્ઞાપાલન જો બાદ કરવામાં
 આવે તો તે બળને પણ આપણે બહુ ઉચ્ચ કોટીમાં મુકી
 શકીએ નહીં. સારાંશ એ છે કે તેમણે તે પ્રસંગે જે બળ દ-
 શાંબુ હતું તે પ્રતિજ્ઞાપાલન તથા આજ્ઞાપાલન એ બે હેતુ-
 ઓને આભારી હતું અને તેથી તે બળને વિશુદ્ધ મનોબળનું
 નામ નહીં આપતાં વિકૃત મનોબળનું નામ આપવું એજ વિ-
 શેષ ઉચિત છે. જો કે એવું સંયમબળ આ કાળે પણ ઈચ્છવા
 યોગ્ય છે તો પણ એ બળ કરતાં પણ વિશુદ્ધ મનોબળ બહુ
 શ્રયસ્કર હોય છે એ એકજ વાત સિદ્ધ કરવાનો અમે આ લે-
 ખમાં ઉદ્દેશ રાખ્યો છે એ વાત કોઈ વાચકે ભૂલી જવાની નથી.
 વિકૃત શરીરબળનું વર્ણન કરતી વખતે અમે જણાવી ગયા
 છીએ કે એક દારૂડીયો કે અપ્રીણી દારૂ કે અપ્રીણના ઉ-
 ત્તેજક ખાન-પાન પછી જે અંગબળ બતાવે છે તે તેનું વિશુદ્ધ
 અંગબળ નથી હોતું પણ અપ્રીણ કે દારૂની ઉત્તેજકતા અને
 તેને વશીભૂત થવાની સ્વાભાવિક સહજ નિર્બળતામાંથી
 ઉદ્ભવેલું તે વિકૃત અંગબળ હોય છે. તેવીજ રીતે ઉચ્ચ પ્ર-
 કારના માનસિક વિકારો કે નીચ પ્રકારના માનસિક વિકારો
 વડે ઉશ્કેરાયેલા મનોબળને વિશુદ્ધ મનોબળનું નામ નહીં
 આપતાં વિકૃત મનોબળ કહેવું એજ યોગ્ય છે. વિશુદ્ધ બળ-
 વાળા મનુષ્યનું બળ વિકૃતબળવાળા મનુષ્યની પેઠે એકાએક

હિંસાનો મારતું નથી તેમ અદૃશ્ય પણ થઈ જતું નથી. તે તો હંમેશા ગમે તે કાળે અને ગમે તે સંયોગમાં ચાંત-સ્તબ્ધ સરોવરની જેમ ગંભીર અને અવિકારી જ રહે છે. પણ એ વિષય વિશુદ્ધ મનોબળવાળા યોગીઓનું વર્ણન કરતી વખતે અમે કિંચિત્ વિશેષ સ્પષ્ટ કરીશું.

આ પ્રસંગે અમારે એટલું કહેવું જોઈએ કે માનસિક વિકારો વસ્તુતઃ વિકાર હોવા છતાં તે છેક તિરસ્કારને પાત્ર હોતા નથી. ક્રોધ, અભિમાન, મોહ વિગેરે વિકારોને તિરસ્કાર-પાત્ર માત્ર ત્યારે જ ગણી શકાય કે જ્યારે તે અપ્રશસ્તરૂપે બ-હિર્ભાવને પામ્યા હોય. જોન શાસ્ત્રમાં ક્રોધ, માન, લોભ, ઇત્યાદિના બે ભેદો પાડ્યા છે તે જરા વિચારવા યોગ્ય છે. જોન શાસ્ત્ર સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે જે ક્રોધાદિ વિકારો હેય છે તો પણ તેનો આપણે સર્વથા ત્યાગ કરી શકીએ તે પહેલાં અપ્રશસ્ત ક્રોધના પંજામાંથી મુક્ત થઈ અપ્રશસ્ત ક્રોધ વિગેરેનું શ-રણ લેતાં આપણે શીખવું જોઈએ. આ વાત જોવી રીતે ક્રોધના સં-બંધમાં કટ્ટી છે તેવીજ રીતે અન્ય અન્ય વિકારોના સંબંધમાં પણ સમજ લેવી. રાજા હરિશ્ચંદ્રે જે સત્યપાતન બળ બતાવ્યું, યુધિષ્ઠિરે જે પ્રતિજ્ઞાપાતનનું બળ દર્શાવ્યું, તેમના લઘુ સહોદરોએ જે વિવેકબળ દર્શાવ્યું તે અપ્રશસ્ત બળ હોવાના કારણે માનને પાત્ર છે, પણ તે વિશુદ્ધ પ્રકારનું મનોબળ તો નહોતુંજ એમ પુનઃ

કહી દેવું જોઈએ. બીજા એક જે દ્રષ્ટાંતો આપી આ વાત સહે-
જ વિશેષ સ્પષ્ટ કરીશું.

સતી સીતાનો પતિપ્રેમ આર્ય નર-નારીઓને અવિદિત નથી. દેવી સીતા રામને જે પ્રકારે આહુતા હતા તે આહુતે પ્રેમ પ્રીતિ મોહ કે ભક્તિ એમાનું ગમે તે નામ આપીએ પણ તેને એક ઉચ્ચ કોટીનો વિકાર માન્યા સિવાય તો આવે નહીં. હવે જ્યારે સતી સીતાને દુષ્ટ-રૂપાંધ રાવણ હરી ગયો અને ત્યાં તેણીને અનેક પ્રલોભનોની મધ્યમાં મુકી વિચલિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે પણ દ્રઢ પતિભક્તિવાળા સતી સીતાજી વિચલિત થયા નહીં, એટલુંજ નહીં પણ રામ પ્રત્યેની અડગ ભક્તિની ખાતર અનેક પ્રકારના કષ્ટોમાં પણ અસહ્ય ધૈર્ય ધારણ કર્યું. આ ધૈર્ય ધારણ એક પ્રકારનું મનોબળ છે એમાં તો કોઈથી શંકા લઈ જઈ શકાય તેમ નથી, પણ ધૈર્યધારણમાં હેતુ શું હતો તેનો જો વિચાર કરવામાં આવે તો ત્યાં રામ-પ્રેમ કે પતિપરાયણતા નજરે પડ્યા સિવાય રહે નહીં અને વ્યક્તિપ્રેમ કે મોહ એ શું છે ? એ એક પ્રકારનો માનસિક વિકારજ છે. અલબત્ત તે પ્રેમ પ્રશસ્ત હોવાના કારણે અતુકરણીય અને માનને પાત્ર છે. સતી સીતાના દિવ્ય ચરિત્રની છેક સામીજ દિશામાં જો કોઈ એવું દ્રષ્ટાંત દ્રષ્ટિગોચર થાય કે જેણે પતિથી બેવફા બની પતિહત્યા કરતી વખતે અતિ રાક્ષસી કઠોરતા દર્શાવી હોય તો તે મમતા અપ્રશસ્ત હોવાના કારણે લેશપાત્ર માનને પાત્ર નથી

બદલે નિંદનીય છે, જોમ દહેવામાં અન્યાય નથી. પશ્ચિમના ઇતિ-
 હાસમાં જોવાં અનેક દ્રષ્ટાંતો મળી આવે છે કે રાજપત્નીઓએ
 વ્યભિચારપ્રેમને વશીબૂત થઈ પોતાના વિશ્વાસુ પતિઓનાં ઠોર-
 તાથી ખુન કર્યા હોય અને એ ખુનના પરિણામે પોતાના રાજ્યવેશ
 વનો તથા કુટુંબ-પરિવારનો પણ અવિચલિત ભાવે ત્યાગ કર્યો
 હોય. અનેક માશુકોએ આશુકના મોઢમાં અંતઃ પતંગીયાની
 પેઠે આત્મ આકૃતિ આપી છે. પણ તે મોઢ વ્યભિચારી હોવાને
 લીધે અથવા તો હામજન્ય હોવાને કારણે પ્રશંસાપાત્ર નથી.
 જો કે જોકે સ્ત્રી સ્ત્રી અને મોહાંધ માશુક એ બન્ને વ્યક્તિઓ
 ધર્મીવાર એકજ પ્રકારનું વિદૃત ગળ દર્શાવે છે પણ તેની
 દિશા ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી સ્ત્રી સ્ત્રીનો પ્રેમ જગતમાં નિત્ય
 ગવાય છે અને વ્યભિચારી વેશ્યાનો આપાતરમ્ય મોહ જગતમાં
 ભયસૂચક એક દીવાદાંડી જેવો રહી જાય છે. પતિપ્રેમની જેમ
 અપત્યપ્રેમ એ પણ એક પ્રકારનો માનસિક વિકાર છે. એ
 અપત્યપ્રેમને તાજે થઈ હુદ્દા જંતુથી લઈ વનરાજ-સિંહ મુદ્દા
 અગ્રાધારણુ શૈર્ય દર્શાવે છે. ગરીબ ગાય પણ પોતાના એકાદ
 ગરબાનો વિરહ થયેથી ધર્મીવાર ઉગ્રરૂપ પકડે છે, એક ખીલાડી
 પણ પોતાનું ગરબું લઈ જનાર પ્રતિ ટોળાં ધુરંદારે છે અને
 પુત્રસ્નેહનાં જાણે અને તેટલા લોભ આપવાને તૈયાર થાય છે.
 મનુષ્યો પણ સંતાન પ્રીતિની ખાતર અસીમ આહુત્ય ખેડે છે.
 આ બધાં દ્રષ્ટાંતોમાં જે મનોગળ જોવામાં આવે છે તેને પણ

વિશુદ્ધ મનોબળ નહીં માનતાં. વિકૃત મનોબળજ માનવું પડશે, કારણ કે પુત્રમોહને લઈને એ બળો ઉત્તેજિત થયેલાં હોય છે.

અમે ધારીએ છીએ કે વિકૃત મનોબળ કેવું હોય તેનો કંઈક ખ્યાલ આપવાને અમે યથેષ્ટ વિસ્તાર કર્યો છે. વિકૃતબળ એ સ્વાભાવિક બળ જેટલું કાર્યકર, સ્થાયી તથા શ્રેયસ્કર નથી હોઈ શકતું એમ અમે ઉપર જ દર્શાવી ગયા છીએ. હવે મનોબળ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં કેવું હોય તેનો કિંચિત્ વિચાર કરીશું. જો કે વિશુદ્ધ મનોબળ કેવું ન હોય એ વાત સમજનારાઓ માટે વિશુદ્ધ મનોબળ કેવું હોય એ વિષય સંબંધે વિશેષ વિવેચનની અગત્ય નથી તો પણ પ્રસ્તુત વિષયને સંપૂર્ણ ઇન્સાફ મળી શકે, એટલા માટે કિંચિત્ સ્વરૂપ અત્ર રજૂ કરીએ છીએ.

વિશુદ્ધ મનોબળ કેવળ આત્મશક્તિની સાથે જ સંબંધ ધરાવે છે. જેઓ જેટલે અંશે સંકલ્પની દૃઢતા અથવા આત્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી શક્યા હોય છે, તેઓ જ તેટલે અંશે વિશુદ્ધ સ્વરૂપે આત્માને અવલંબી નિર્મળ મનોબળ પ્રકટ કરે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો અભિમાન, મોહ કે ક્રોધ આદિ વિકારો ઉપર જેમણે સંપૂર્ણ વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હોય, રાગ-દ્વેષના નિમિત્તોમાં પણ જેઓ અવિચલિતભાવે આત્મસમાધિમાં રહી શકતા હોય તેઓ જ વિશુદ્ધ મનોબળના એક માત્ર અધિકારી ગણાવા યોગ્ય છે. આત્મસમાધિની સ્થાયી વૃત્તિમાંથી જેમની

વિકારી વૃત્તિ ઉત્થાન પામી શકતી નથી, આત્મવિચારણાની અખંડ ધારામાં કોઈપણ જાતનો સંયોગ-વિયોગ વિદ્ય ઉપજતી શકતો નથી, તેઓ જ યથાર્થ યોગીઓ કિંવા વિશુદ્ધ મનો-ગણવાળા છે; એમ નિઃસંકોચપણે કહી શકાય છે.

જેઓ વિશુદ્ધ મનોગણનું સ્વરૂપ હજી લક્ષ્યગત કરી શક્યા ન હોય તેમને અમે પુનઃ વિશુદ્ધ અંગગણના સ્વરૂપ ઉપર એક વાર વિચાર કરવાની ભલામણ કરીશું. વિશુદ્ધ શરીર-ગણનો જેમને સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી ગયો હશે તેમને વિશુદ્ધ મનોગણનો ખ્યાલ ઘણી સહેલાઈથી આવી શકશે. અમે આ લેખના આરંભમાં જ એવા ભાવનું કહી ચૂક્યા છીએ કે જે અંગગણ ઉત્તેજક હેતુઓનો આધાર લીધા વિના પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં જ અખંડિતપણે વર્તે તે જ અંગગણ યથાર્થ અંગ-ગણ છે. તેવી જ રીતે વિશુદ્ધ મનોગણ રાગ-દ્વેષ આદિ ઉત્તેજક નિમિત્તોનો આશ્રય લીધા સિવાય પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં સદાકાળ વર્ત્યા કરે તે જ મનોગણ યથાર્થ અને વિશુદ્ધ મનોગણ છે. આપણે જાણીએ છીએ કે એક ખરેખરે વીરઅથવા ગણશાળી પુરૂષ પોતાના દુશ્મન પ્રત્યે અથવા તો પોતાનું અનિષ્ઠ કરનાર પ્રત્યે ક્રોધ કે કરતા બતાવવાને બદલે હંમેશા ક્ષમા કે દયા જ દર્શાવે છે. નિર્જાળ અને નિર્વીર્ય માણસો તેવી ક્ષમા કે દયા દર્શાવી શકતા નથી. કારણકે તેઓના શરીર-મનમાં 'રહેલી નિર્જાળતા સહેજ માત્ર આઘાતથી ઉરકેરાઈ જાય છે.

એટલા જ માટે કહ્યું છે કે નિર્બળો જે ક્ષમા આપી શકતા નથી તે ક્ષમા વીર પુરુષો આપી શકે છે. આનું કારણ બહુ લાંબે શોધવા જવું પડે તેમ નથી. તેઓને પોતાના સ્વાભાવિક બળ પ્રતિ સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હોય છે અને આથી ગમે તેવા દુશ્મનને તેઓ ઉશ્કેરાયા વિના ક્ષમા આપી છોડી દઈ શકે છે. જોકે તેમનું સ્વાભાવિક બળ જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણે વિશ્વની દ્રષ્ટિ આગળ પ્રકટ થતું નથી તો પણ તેમની શત્રુજન પ્રત્યેની દયા કે ક્ષમામાં જ એ બળ પ્રત્યક્ષ થયા વગર રહેતું નથી.

વિશુદ્ધ મનોબળના સંબંધમાં પણ એમજ છે. યથાર્થ યોગીઓ, મુનિઓ, તપસ્વીઓ અને વિદેહી પુરુષોમાં એ વિશુદ્ધ મનોબળ અખંડિતપણે પ્રવર્તમાન હોય છે. સામાન્ય જનને રાગ-દ્વેષાદિના આધાતો જેમ ઉશ્કેરી દે છે તેવી રીતે ઉપર કહ્યા તેવા યોગી પુરુષોને ઉશ્કેરી શકતા નથી. તેઓ જંગલમાં રહેવા છતાં સિંહ-વ્યાઘ્ર આદિ હિંસ્ર પશુઓની મધ્યમાં પણ શાંતિથી આત્મસમાહિતપણે અડગ રહી શકે છે. ભૂખ-તૃષ્ણા આદિના અનેકાનેક પરિસહોમાં પણ પોતાના સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ થતા નથી. પ્રલોભનોની મધ્યમાં રહેવા છતાં જળકમળવત્ રહી પ્રલોભનોના બળને નિઃસર્વ કરી મૂકે છે. જોકે સ્થૂલદ્રષ્ટિ એવા યોગી પુરુષોના પુરુષાર્થને પ્રત્યક્ષ નીહાળી શકતી નથી તોપણ તેઓ કેવા અડગ મનોબળથી એવા આધાતો સહન કરી શકતા હશે, કેવી બળવાન વૃત્તિથી વિકારો ઉપર

વિજય પ્રાપ્ત કરી શકતા હોયે તેનો વિચાર કરવામાં આવે તો
 તેમનું વિશુદ્ધ મનોબળ આપણી વિચારદ્રષ્ટિને ચક્રિત કર્યા
 વગર રહે નહીં. સ્થૂળ ભૂમિકા ઉપર જે બળ અસર કરે છે તેને
 આપણે બહુ મહત્ત્વનું રૂપ આપવાની ઘણીવાર જૂઠ્ઠા કરી બેસીએ
 છીએ. પોતાની શાંતિમાં સહેજ ભંગ કરનાર કોઈ મનુષ્યને
 એકાદ તપસ્વીએ આંખના ઇંચારામાત્રથી બાળીને ભસ્મ કર્યો
 હોય તો આપણે એ તપસ્વીના મનોબળને ઘણું મહત્ત્વનું રૂપ
 આપી દઈએ છીએ. પણ વસ્તુતઃ તે બળ એટલું બધું માનને
 પાત્ર નથી. એવી જાતનું વિનાશી બળ તો એક ક્ષુદ્ર જંતુ પણ
 દર્શાવી શકે છે. પરંતુ જે બળ સૂક્ષ્મ ભૂમિકા ઉપર અસર કરતું
 હોય અને ગમે તેવા આઘાતની પણ ઉપેક્ષા કરી શકતું હોય તેજ
 બળ યથાર્થ બળ છે અને તેજ આપણા સર્વના માનને પાત્ર છે. શ્રી
 મહાવીરસ્વામી જેવા પ્રભુને ધ્યાનમાંથી કિંવા કાર્યોત્સર્ગમાંથી વિ-
 ચલિત કરવા અનેક પ્રકારના ઉપચારો દેવોએ કર્યા. જો મહાવીર-
 સ્વામીએ ધાર્યું હોત તો તેઓ એક કાચી ક્ષણમાં તે ઉપચારોને દૂર
 કરી શક્યા હોત પરંતુ તેઓ જાણતા હતા કે એવા ઉપચારોને દૂર ક-
 રવા મનોબળને વિકૃત બનાવવું અને તે દ્વારા નિરૂપદ્રવવાળી
 અવસ્થામાં રહેવું એ આત્મહતિ કર નથી. નહીં તો જેઓ એક અં-
 શુકાના સ્પર્શ માત્રથી મેરૂ પર્વતને કંપિત કરી શક્યા હતા તેમને
 માટે દેવોના ઉપદ્રવો દૂર કરવા એ બહુ મોટી વાત નહોતી. પરંતુ
 વિશુદ્ધ મનોબળ સ્થૂળ ભૂમિકા ઉપર દેખીતી અસર પ્રકટાવવાને

લલચાતું નથી. તેની અસર નિગૂઢલાલે આત્મપ્રદેશમાં જ થયા કરે છે.

વિકાર હેતૌ સતિ વિક્રમ્યન્તે યેષાં ન ચેતાંસિ ત એવ
ધીરાઃ ॥ અર્થાત્ એક સંસ્કૃત કવિએ યોગ્ય જ કહ્યું છે કે
જેઓ વિકારોની મધ્યમાં રહેવા છતાં-પ્રલોભનોના ખોળામાં
રહેવા છતાં, જેઓનું મન વિકારને પામતું નથી તેઓજ ખરા
ધીર-વીર પુરૂષો છે. જંગલમાં જઈ એકાદ નિર્જન શુદ્ધામાં
ધ્યાન કરનારા અને એ રીતે સંસારના પ્રપંચોથી મુક્ત રહે-
નારા સેંકડો યોગીઓ મળી આવશે. સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ધાન્ય,
રાજ્ય, વૈભવ આદિ સર્વસ્વને ત્યજી દઈ આત્મહિતાર્થે
સાધના કરનારા પણ સેંકડો મળી આવશે. પરંતુ ઉક્ત સંસ્કૃત
કવિ કહે છે કે પ્રલોભનોના પંજમાંથી નાસી જનાર પુરૂષોને
યથાર્થ ધીર પુરૂષ કહી શકાય નહીં. અક્ષયકીર્તિવાન્ શ્રીસ્થૂ-
લીલદ્રતું દૈવી-શુદ્ધ મનોબળ જૈન ઇતિહાસમાં મશહૂર છે.
તેઓ પોતાની પરિચિત કોશાના આગારમાં વસવા છતાં અને
વિલાસ-વૈભવની કાલિમામય કોટડીમાં પુરાવા છતાં અણિશુદ્ધ
ખડાર આવ્યા હતા. ત્યાં તેમને પગલે પગલે કેવી દૃઢતા તથા
મનોનિગ્રહ બતાવવો પડ્યો હશે તેનો આપણે ખ્યાલ કરી
શકીએ તેમ નથી. જો કે કોઈપણ પ્રકારના વિકૃત મનોબળથી
પ્રેરાઈ તેમણે સ્થૂલ ભૂમિકા ઉપર કોઈ જાતની દેખીતી અસર

કરી નહોતી તો પણ તેમણે રાજા હરિશ્ચંદ્ર કે ધર્મરાજ કરતાં
 ઓછું મનોભાવ વાપર્યું છે એમ શું કોઈ કહી શકશે ? રાગ-
 દેવાદિના દંદોમાં પોતાની આત્મવિશુદ્ધિ ટકાવી રાખવી એજ
 સત્ય વીરત્વ છે, અને એજ વિશુદ્ધ મનોભાવ છે. જનકવિદેહીનું
 દૃષ્ટાંત પણ એવીજ જાતનું છે. તેમણે મોહરાજના સામાન્યમાં
 બાહ્યરીતે પરતંત્રતા સ્વીકારી હતી. પરંતુ અંતરથી તેઓ એક
 યોગીની જેમ વિરાગીજ રહ્યા હતા. વિકૃત મનોભાવ દાખવનારા
 સેંકડો અને સહસ્રો દૃષ્ટાંતો વિંધના ઇતિહાસમાં બન્યા હશે,
 પણ શ્રીમાન્ સ્થૂલીભદ્ર અને જનકવિદેહી જેવા નરવરોના
 પવિત્ર મનોભાવનું હબ્બુપણ એટલાજ ગૌરવથી ઇતિહાસ યથો-
 ગાન કરે છે. એજ બતાવી આપે છે કે તેઓમાં સામાન્ય મનો-
 ભાવથી કંઈક વિશેષ અને તે પણ ઉચ્ચ ડોટીનું મનોભાવ હતું.
 આ સ્થળે ખીલે પણ એક વાત લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય છે. હેતુઓ
 અથવા નિમિત્તો વસ્તુતઃ મનુષ્યના બંધ કે મોક્ષમાં મુખ્યત્વે
 હેતુભૂત થતાં નથી. મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં ધંધ મોક્ષયોઃ
 કૌશા વેશ્યાના જુહમાં વસવા છતાં મહાત્મા સ્થૂલીભદ્ર પરમ
 અણુગાર ગણાયા છે, રાત્યઋદ્ધિ લોગવવા છતાં જનકરાજ
 વિદેહી પુરૂષ તરીકે પ્રશંસાયા છે, દુર્વાસા મુનિ નિત્ય લોજન
 કરવા છતાં ઉપવાસી જ ગણાયા છે, અને સહસ્ર ગોપીઓની
 મધ્યમાં વસવા છતાં કૃષ્ણ બાળ-બ્રહ્મચારી લેખાયા છે. વસ્તુતઃ

પવિત્ર અને શુદ્ધ મનોબળની પાસે હેતુઓ, નિમિત્તો કે પ્રલો-
ભનો પોતાનું સત્ત્વ શુભાવી બેસે છે. નિર્બળ મનોબળવાળા
પુરુષોની પાસે જ પ્રલોભનો ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. આ
પ્રમાણે વિશુદ્ધ મનોબળનું તથા વિકૃત મનોબળનું સ્વરૂપ
જાણ્યા પછી પ્રિયવાચક, તમે પણ એવા જ પ્રકારનું વિશુદ્ધ
બળ સંપ્રાપ્ત કરો અને વિશ્વના ગણ્યા-ગાંઠ્યા દૃષ્ટાંતોમાં તમે
પણ તમારા ચરિત્રવડે એક નવું યશસ્વી નામ ઉમેરો એજ
અમારી અંતઃકરણની ભાવના છે.

સેવ્ય સેવકની પ્રશંસાની હદ.

ઘણા કાળથી ચાલી આવતી પ્રણાલિકા તરફ લક્ષ આપતાં, માની
શકાય છે, કે અમો જે દેલછા વિષે લખવા માગીએ છઈએ તે દે-
લછા સાંખા વખતથી શરૂ થએલ છે, જેને લઈને વ્યવહાર અને
મર્યાદાની અવ્યવસ્થા પ્રચલિત થએલી છે, જેનું પરિણામ ઘણા
કોઈએ ભોગવ્યું છે, ભોગવે છે અને ભોગવશે. વાત ટુંકી ને
સ્વ છે, જેને માટે આ સાંખા લખાણને લાયરીના રૂપમાં, અમારા
સાક્ષર લખિધવંતો માનવા તૈયાર થાય તો તે બનવાબોગ છે.
મુદ્દા ટુંકામાંજ હોય છે. સમજાવવામાં વિસ્તારની અપેક્ષા રહે
છે, જે વિસ્તાર ઇચ્છિત વાતને સિદ્ધ કરનાર હોવો જોઈએ.
આ પૃથ્વીતલ ઉપર મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં, એવો વ્યવહાર પ્રચલિત

છે કે, રાજા પ્રજા, ગુરુ શિષ્ય, ગૌર યજ્ઞમાન, પતિ પત્નિ; પિતા પુત્ર, શેઠ મુનિમ, વગેરે દ્વંદ્વ સંબંધો ઉપસ્થિત થએલા છે, જે સંબંધોની મર્યાદા સ્વાર્થ અને લાલચે નાદરી, એક બીજાને અથડામણીમાં મુકયા છે. રાજા, એ પ્રજાએ પોતાનું વિશ્વાસપાત્ર શ્રદ્ધા ભાગ્યન માનેલી વ્યક્તિવિશેષ છે, જેમાં જે જાતની શક્તિ હોઈ શકે; એક તો પ્રજાના મનને આકર્ષી પ્રિય બનવાની, બ્યારે બીજી શક્તિ એવી હોઈ શકે, કે જે શક્તિની ન્યૂનતા પ્રજા પોતામાં સમજતી હોય તેવી શક્તિવાળો એક સમર્થ વ્યક્તિ રાજા બની શકે છે. કર્તવ્ય તેનું એજ હોઈ શકે કે, જેનો પોતે રાજા બન્યો છે, તેને કુટુંબવત્ માને, તેની દરેક જાતની શ્રીકર તેને હોવી જોઈએ, અને તેથી ઉત્પન્ન થતું દ્રવ્ય, તે તેમનું અને તેમનાજ માટે છે. પોતે માત્ર વ્યવસ્થા કરનાર એક બુદ્ધિમાન નર તરીકે પોતાને માને તો તેટલી તેને છુટ છે. પ્રજાથી મેળવેલ ધન ઉપર રાજાનો વસ્તુતઃ કંઈપણ હક નથી. જો તે ધનનો પોતાના વૈભવમાં, મોજ મજામાં અને બીજા સુખના સાધનોમાં ઉપયોગ લે, તો તે રાજા નહિ, પણ એક કૃતાત્મ, વિશ્વાસઘાતક પુરુષ-વિશેષ છે. આવી બૂલ રાજાઓમાં બનવા પામે છે, તેનું કારણ માત્ર પ્રજાનું વર્તન છે. પ્રજા પૈકી સ્વાર્થી નરાધમો પોતાની હદ છોડી, મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરી, અધિકારનું ભાન ખૂટી જઈ, નીચ અને તાત્કાલિક અંગત સ્વાર્થચિદ્ધિને માટે, રાજાઓને રૂડું લગાડે છે, સ્તુતિ કરે છે, પ્રભુ તુલ્ય માને છે; પંચમ લોક-

પાલક કહી ગાય છે, હાથ જોડી દીનતા દાખવી, પોતે પોતાને
 તૃણતુલ્ય મનાવવા તૈયાર થાય છે. આથી પોતાની અને પો-
 તાના સબ્બતીય બંધુઓની કિંમત ઘટાડે છે, રાજાઓની
 આંખમાં પોતાને નિર્માલ્ય દેખાડવા પ્રયત્ન સેવે છે, જેને લઈને
 મત્ત રાજાઓ પોતપોતાની હદ, પોતાનું કર્તવ્ય, પોતાની ફરજ
 અને મર્યાદા ભૂલી જઈ, અહંકાર-પિશાચગ્રસ્ત બને છે, ધુણે
 છે, અને અહંકારની પરવશતાને લીધે, પોતે પોતામાં પૂર્ણતા
 નિહાળે છે. “બસ, હું મોટો, મારા જેવો કોઈ નહી, મારાથી
 આ દરેક બીજો છે. આ એક તૃણ તુલ્ય સાધારણમાં સાધારણ,
 રખડતા રજાળતા પશુ જેવા મનુષ્યો છે, જે મનુષ્યો ઉપર મારો
 કાબુ છે. તેમને હું જીવાડું તોજ જીવી શકે અને હું મારું
 તો મારી શકું.” એમની જીવન દોરી, એમનું સુખ અને સર્વસ્વ
 એ દરેક મારી કૃપાના આધાર ઉપર લટકી રહેલ છે.” આવા
 વિચારો રાજાઓના હૃદયમાં જડ ઘાલી બેસે છે, જેનો વારસો
 , સંતતિને પણ ઉત્તરોત્તર અપાય છે, તેથી પ્રજાના મનને સંતોષ
 આપવામાં બેદરકારી વાપરવામાં આવે છે. પરિણામે સ્વાર્થ ક્ષતિ
 થવાથી પ્રજા અસંતોષને પામે છે, તેને લઈને અરજ ગુજરે છે,
 દબાણ કરે છે, અપ્રીતિ બતાવે છે, કંટાળો દાખવે છે, અને
 છેવટ મોટા બળવાને જન્મ આપે છે. રાજા બુદ્ધિ અને કળાને
 તિલાંજલિ દઈ રાજા પ્રજાની મર્યાદા તોડે છે. તેથી તેઓ તર-
 કથી પુત્રવત્ પ્રજા માટે કેદખાનાંઓ, કોર્ટો, પોલીસો, લશ્કરો

વગેરેની જરૂરીયાત મનાય છે, તથા તેને સંચલ હરાય છે. આમ અનેક વ્યવસ્થા એથી મળે થાય છે. દર ઉપરાંતની પ્રગતિ સ્વયંજા બુદ્ધિ છે, ન હોય તેવું પોતામાં મનાવે છે. એથી ઘણાંકે ઉછાંછલા ઉપાવગા આવરા ગની, આ દુનિયામાં દરપરંપરા ભોગથી, પશ્ચાત્તાપને શરૂ થઈ, સ્વપદબ્રહ્મ જાણી શ્રવન ત્યાજી, પરલોક શ્રીધાવે છે. પ્રશંસા એ પણ પ્રમાણમાં ન મળે છે, અને તેથી જ જનિ સર્વવ્ર વર્જેન્ એ સૂત્ર કહે છે. મદાન અનુભવી પુરુષનું હૃદયું લાગે છે, એમ બાર દર્શન જેવું પડે છે. આ દિલ્હસ્તાનમાં દંતિદામથી આપણે એક શુદ્ધા છીએ કે, સ્વપુન વ્રતએની સુભામાં બાર ચાર વનું ભેર તોર વધારે દનું અને તેથી અદાએ અનુચિત પ્રશંસાનાં જે ગણુગણો તે લાલચુ બાર ચારેના નરકથી કુંદાનાં તે રાષ્ટ્રએના કાનમાં પેચી, તેમને બંદુરા, અને અંધ ગનાવી દેવા પોતાને નિઃશ્રીમ પરાક્રમી કિંવા અનુભવિજથી સુમશ પોતાના નિકટવર્તી શત્રુઓ, આઝખાત શી દીલ્હવાવ અને અટપટ હરી રજા છે તે એવાને નાપાસવાને બેરકાર રહેતા દતા. ધર્મીવાર દેહલાએક સત્ય એવકા નરકથી તેવી દીલ્હવાલેની અમર નેમને આપવામાં આવતી તો તેવી અમરને પોતાના ગર્વિષ્ઠપણને લઈને દુષ્ટી દાવી પ્રમાદમત ગની એમી રહેતા. આથી બદ ઇત્ત, લક્ષર ઇત્ત, શુદ્ધિગાળી પ્રધાન મંદગની દેવાતી ઇત્ત

એક પળમાં પોતાનું રાજ્ય જોઈ બેસી, હાથ ધસતાં બનેલા છે. વળી, પ્રશંસા મનુષ્યને આગળ વધતાં પણ અટકાવે છે. એક માણસ પોતે વિદ્યામાં, કળામાં, હુન્નરમાં પોતાનો અભ્યાસ આગળ ચલાવતો હોય, તેની વચમાં જો તે માણસ પ્રશંસાનો ભાજન થઈ પડે એટલે કે પોતાની પ્રશંસા પોતે સાંભળવા ભા-
 અશાળી બને તો પ્રશંસારૂપી ઘેનની એટલી બધી ઉંડી અસર તેના મન ઉપર થઈ જાય, કે તેથી તે બેહોશ બની આગળ વધતો અટકી જઈ પોતામાં પૂર્ણતા માની બેસે છે. એક કારીગરનો પુત્ર ચિત્રકળામાં અતિ નિપુણ થએલો તે ચિત્તાર્કર્ષક નવાં નવાં ચિત્રો બનાવી, પોતાના બાપને બતાવતો હતો અને કહેતો હતો કે, હે પિતાશ્રી ! આ ચિત્ર મેં બનાવ્યું છે, આ ચિત્ર આપ નિહાળો. પિતા તે ચિત્રને જોઈ, મનમાં મલકાતાં છતાં, પુત્ર આગળ વધતો ન અટકે તેવા હેતુથી ‘હજી આ તારા ચિત્રમાં ખામી છે,’ એમ વખતો વખત કહેતો હતો અને તેથી પુત્રને પોતાની કળામાં વધારે કાળજી રાખવી પડતી હતી. એક વખતે એક મનમોહક ચિત્ર બનાવી પુત્રે પિતા આગળ લાવી, એક એવી બાજુ રચી કે જુઓ પિતા, આ ચિત્ર કોઈ એક નિપુણ ચિતારાનું મારા હાથમાં આવેલું છે. પિતાથી સરળતાવશ બોલાઈ જવાયું કે ખસ, વાહ-વાહ, આવું ચિત્ર જ્યારે તું કરતાં શીખશે, ત્યારે હું તને શાખાશી આપીશ, અને તને હું હુશીયાર ચિત્રકાર થયો માનીશ.

આ ઉપરથી ખુશી થતો પુત્ર બોલી ઉઠ્યો કે, હે પિતાજી ! અ
ચિત્ર આપના દામના હાથનું ઠરેલું છે. પિતા દીલ્લગીર થયો
અને નિઃશ્વાસ નાંખીને બોલ્યો કે બસ, હવે તું આગળ વધી
શક્યો નહીં. મતલબ કે ત્યાંબુધી પિતા પુત્રના ચિત્રની પ્રશંસા
કરતો ન હોતો ત્યાંબુધી તે પોતાની ચિત્રકળામાં આગળ વધ
વાના ઉદ્દેશને છોડતો નહોતો. પણ ત્યારે પાતે પિતાવર
પોતાના ચિત્રની થએલી પ્રશંસાને જાણી ગયો, ત્યારથી તે પુત્ર
તે કળામાં આગળ વધતો અટક્યો. એમ પ્રશંસા ઘણીકવા
હાનિજ ઉત્પન્ન કરે છે. અત્રે કહેવાનું એ તાત્પર્ય નથી કે
પ્રશંસા નજ દેવી. પણ તે મર્યાદામાં હોવી જોઈએ. હાલમ
કેટલીક કથાઓ, વાર્તાઓ અને રામાઓ, તેમજ પુરાણોમ
લખાએલી અતિશયોક્તિઓ અને માહાત્મ્યો વાંચતાં, હાલન
કેળવાએલા મગજના મનુષ્યોને હસવું આવે છે, અને તેવ
વાતોને જોડી કાઢેલી કલ્પિત કલ્પનાઓ કહે છે. તેવા શાસ્ત્રો
સત્ય હકીકત જણાવનારાં શાસ્ત્રો તરીકે તેઓ માનતા નથી
આથી એવું ગને છે કે સાધુ અને યથાર્થ સત્ય જે તદંતર્ગત
રહેલું છે, તે પણ અતિશયોક્તિના પ્રવાહમાં તણાઈ બાંધ છે
માત્ર કુદરતનું વર્ણન તેનેજ આપણે સાચા વર્ણન તરીકે લેખી
શકીશું. જોકે અલંકારના અનેક ભેદો જનાવેલા છે પણ વસ્તુત
તે ભેદો ભાયા શોભાદવા માટે ઘણા ભાગે ઉપયોગમાં લેવાય
છે. શૃંગાર એ એક રસ છે. પણ તે રસનું પોપણ પોપકે અ

સ્થાને તો નજ કરવું જોઈએ. એમ પ્રશંસાનો ગેરઉપયોગ થતો અટકે, તોજ આ દુનિયાનો નિયમ રાજા પ્રજા વચ્ચેનો. યથાર્થ જાળવાઈ શકે. આ નિયમનો ભંગ કરનારાઓ સ્વાર્થી, લાલચુ અને લાંપટ હોય છે, જે આપણે પહેલાં પાણુ કહી ગયા.

ગુરુશિષ્યોને માટે તેવો જ પ્રકાર નિહાળવામાં આવે છે.

ગુરુઓની ગુરુતાનો નાશ અને તેમનાથી સ્વ-

ગુરુ શિષ્ય. અધિકારનું ભૂલી જવું, લાલચમાં પડી

જઈને સ્વઆચાર વિમુખ બની, અપમાન

સેવતા થવું, એ દરેકનું કારણ શિષ્યોની પ્રશંસા છે. દરેક સંપ્ર-

દાયના ધર્મગુરુઓ સંપ્રદાય લાલચુ બન્યા, એ પણ પ્રશંસાને

લઈને છે. મૂર્ખ માણસો પ્રાયશઃ સ્વાર્થને લઈને અથવા ગતા-

નુંગતિકપણાને લઈને ગુરુઓની પ્રશંસા કરી, માનપાન આપી,

એટલા બધા ઉંચા ચડાવી મુકે છે, કે જેથી ગુરુઓ પ્રશંસા-

માં કુલાઈ જઈ, સ્વધર્મને કોરે મુકી, પ્રશંસા કરનાર સેવકોની

પોતે પ્રશંસા કરનારા બની બેસે છે. નાટક એવો ભજવાય છે

કે ગુરુ શિષ્યોની પ્રશંસા, અને શિષ્ય ગુરુની પ્રશંસા, એમ સા-

મસામો મસ્કો લઈ બેસે છે. તેમાં ગુણગ્રાહીપણું ભૂલી જવાય

છે, એક બીજાની હદનું ભાન રહેતું નથી, અને તેથી તેવા મંડ-

ળોમાં જો જરા પણ એક બીજાનું અપમાન થયું તો મોટા કલહો

ઉત્પન્ન થાય છે, વેર બંધાય છે, જેથી એક સંપ્રદાયમાં અનેક

મંદીરો, અનેક આશ્રમો, અનેક ઉપાશ્રયો, અનેક ધર્મશાળાઓ, અનેક મઠો, મસ્જિદો જન્મ પામે છે, અને ધર્મની છિન્નલિન્નતા નજરે નીહાળવામાં આવે છે, એટલું જ નહિ પણ પ્રશંસા-વ્યસની શુદ્ધઓમાં ઈર્ષ્યાગ્નિ પ્રજ્વલિત થાય છે, પોતાની સ-મીપે થતી બીજાની પ્રશંસા સાંભળી, મારી પ્રશંસા ન કરતાં મારી સન્મુખ બીજા શુદ્ધની પ્રશંસા આ શિષ્યો કરે છે, તેમજ મારા કરતાં તેને તેઓ વધારે માન આપે છે, તો જેની પ્રશંસા કરાય છે, તેની હું કોઈ એવી જાતની ન્યૂનતા જતાવું, કે તેના ઉપરથી તેમની વૃત્તિ ઉતરી જાય, અને મારી પ્રશંસા કરે. આવા વિચારો સ્ફુરવાથી શુદ્ધઓમાં એક બીજાની નિન્દા કરવાનો તુરસો પેદા થાય છે, અને ત્યાં પોતાની અધિકતા તથા બીજાની નિન્દાનાં ભજનો ગવાય છે, વ્યાખ્યાનો વંચાય છે, શાસ્ત્રો રચાય છે, આથી ખંડન મંડન આદિ કલહોના બીજો વવાય છે. આ બધાનું મૂળ તપાસીએ તો પ્રશંસા છે. પ્રશંસા એ એક એવી મીઠી સજ છે, કે જેણે જંગલમાં, વિજન સ્થળ-માં, સમાધિમાં લયલીન બનેલા યોગીઓને સમાધિબ્રહ્મ બનાવ્યા છે. દેવો મનુષ્યોની વાસના પૂર્ણ કરવા જો મનુષ્યને તાબે થયા હોય તો તે પ્રશંસાથી જ થયા છે. આમ પ્રશંસાએ મોટા મોટાઓને સલામત માન કર્યા છે અને જ્ઞાન જૂલાવ્યા છે. શિષ્ય-ની પ્રશંસાના પરિણામે ક્રમશઃ શુદ્ધો કેવા અધઃપાતને પ્રાપ્ત

થયા છે, તેના નમુના નિહાળવા હોય તો, પ્રભાસપાટણ, કાશી
 વગેરેમાં રહેનારા (ગોર) યજ્ઞમાનોને માટે કેવી દોડધામ કરી
 મૂકે છે તે જુવો. ! યજ્ઞમાનોના નામના ચોપડા રખાય છે, રેલ
 ઉપર સામા એક એક કોસ સુધી લેવા જાય છે, તેમના પછવાડે
 રખડે છે, અને તમે અમારા યજ્ઞમાન થાઓ એમ દીન વચ્ચે
 કરગરે છે. યજ્ઞમાન આવ્યા એ તો એક જાણે સ્વર્ગમાંથી ઈશ્વર
 આવ્યા હોય, તેવી દોડધામ શરૂઓ કરી મુકે છે. એ સિવાય
 બીજા તેવાજ નમુના પણ ઘણા જોવામાં આવે છે. ગોરાને યજ્ઞ-
 માનો ધમકાવે છે, અને પોતાની મરજી મુજબ યજ્ઞમાનો ગોરા
 પાસે કામ કરાવે છે. પુત્રીને તેડવા જવું હોય તો ગોર, કંકોત્રી
 લઈને જવું હોય તો ગોર, લગ્નપત્રી લઈને જવું હોય તો ગોર,
 છેવટ સગપણ કરવા જવું હોય તો પણ ગોર, અને પાંચ મેમાનો
 ઘેર આવ્યા હોય તો રસોઈ કરવાને પણ ગોર ! આ બધું જોતાં
 શું ત્રાસ ઉત્પન્ન નથી થતો ? અને તે શું ઉપહાસ્યને પાત્ર
 નથી ? એક તરફથી યજ્ઞમાનો ગોરને પગે લાગે છે, જ્યારે
 બીજી તરફથી દાસની માફક તેમની પાસેથી કામ લે છે. આ
 બધું બતાવે છે કે શરૂઓ, લાલચમાં પોતાની શરૂતા શું છે તે
 ભુલી ગયા છે. આવા કનિષ્ઠ કાર્ય માટે પણ શરૂઓની યજ્ઞમાનો
 માટે મારામારી ! આ બધી કેવી વિચિત્ર ઘટના છે ! શરૂઓ
 તથા યજ્ઞમાનોને (શિષ્યોને) આ સ્થિતિએ પહોંચાડ્યા હોય
 તો શરૂઆતનું અને છેવટનું કારણ માત્ર એક બીજાની પ્રશંસા

છે. ગુરૂઓ ન્યારે સ્વમુખે પોતાના યજ્ઞમાનો આગળ એમ
 બોલવા તૈયાર થાય કે, અમો તમારા આશ્રિત છઈએ,
 તમો અમારા અન્નદાતા છો, તમારાથી બધાં રૂઠાં વાનાં છે,
 તો પછી સ્વાભાવિક રીતે જ પોતે પોતાની લઘુતા યજ્ઞમા-
 નોની દૃષ્ટિમાં પેદા કરે છે, જેનું ક્ષણ પૂર્વે લખાઈ ગયું તે મુજબ
 ગુરૂઓને આખવું પડે છે. તેથી લેખક આ દરેક કનિષ્ઠ દશા
 પ્રાપ્ત થવાનું કારણ-મૂળ પ્રશંસાજ છે, એમ માને છે. ન્યાં
 પ્રશંસાની અધિકતા મનાઈ ત્યાં પછી વિધાની કે શુણની,
 અથવા તો ઉત્તમતાની કિંમત તરફ લક્ષ રહેતું નથી, તેથી
 વિદ્વાન, મૂર્ખ, સદ્ગુણી, શુણવિહિન, ઉત્તમ તેમજ કનિષ્ઠને
 પ્રશંસાના સામ્રાજ્યમાં એક સરખા માની લેવામાં આવે છે.
 માન પાન દરેકને સરખું અપાય છે. વાહુ ! વાહુ ! પ્રશંસા,
 બલીહારી છે તારી અને તારી મોહબળની ! કે જેમાં ફસાઈ
 જઈ લોકો આનંદ માને છે, એટલુંજ નહીં પણ દેટલાએક
 દુર્ગુણો ભે પેદા થતા હોય તો, તે તને પોતાનેજ આભારી છે.
 અમુક વ્યક્તિની પ્રશંસા, અમુક સમુદાય અથવા મંડળ, અમુક
 સદ્ગુણને લઈને અથવા અમુક જાતની તેની પ્રવૃત્તિને લઈને કરે
 છે. મારા તરફ સદ્ભાવ નહીં હોવાને લીધે મારી તેવી પ્રશંસા
 થતી નથી માટે હું પણ ભે અમુક વ્યક્તિની માફક કરું તો
 મારી પણ પ્રશંસા તેના જેવીજ થાય. આવા વિચાર-ત-
 રંગો પ્રશંસાની લાલચને લઈને આવવાથી ઘણા મનુષ્યો

માયા કપટના ઉપાસકો બની બેસે છે, એટલુંજ નહીં પણ
 મારામાં અમુક જાતનો દુર્ગુણ અથવા વ્યસન દેખી, લોકો
 મારી નિંદા કરશે, પ્રશંસા નહીં કરશે, તેથી મારામાં રહેલા
 દુર્ગુણો જનસમુહના જાણવામાં ન આવે એવી મારે સાવચેતી
 રાખવાની જરૂર છે. એવા એવા અનેક તર્કો પ્રશંસાના કારણને
 લઈને ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ વર્તતાં શીખે છે, અને વર્તે છે.
 જો કપટ પ્રપંચ, અસત્ય બોલવું, બીજાની ઈર્ષા થવી વગેરે
 દુર્ગુણો મનુષ્ય જાતમાં પેદા થતા હોય તો તે ઘણા ભાગે
 પ્રશંસાની લાલચને લઈનેજ થાય છે. કોઈ કહેવા તૈયાર થશે
 કે પ્રશંસાને લઈને અને પ્રશંસાને ખાતર જો કોઈપણ પ્રવૃત્તિ
 થવા ન દેવી એવી લેખકની ઈચ્છા હશે તો તે બપર્થ છે, અને
 કેટલાએક શુભકાર્ય થતાં અટકી જશે. હાલમાં મોટી મોટી
 સંખાવતો, મોટાંમોટાં આશ્રમો, મંદીરો, ઉપાશ્રયો ધર્મશાળા-
 ઓ જે થાય છે, તે ઘણા ભાગે સ્વપ્રશંસાને માટેજ થાય છે,
 પછી ભલેને પ્રશંસાઈચ્છુકની ઈચ્છા પ્રશંસા કરાવવાને માટે
 હોય, પણ તેથી અનેક શુભ કાર્યો થતાં નજરે તો જોઈ શકીએ
 છીએ ને? અને તેથી ઘણાઓનું ભલું તો થાય છે ને? અસ્તુ.
 આ નિર્માલ્ય દલીલને ધારો કે અમુક વખતને માટે સ્વીકારી-
 એ, પણ વસ્તુતઃ તો તે અવાસ્તવિક અને ક્ષણજીવી છે. જે જે
 કાર્યમાં ઉદાર ગૃહસ્થો તરફથી હાથ લાંબાવવામાં આવેછે, તે તે
 સંબંધનું જો તેમને જ્ઞાનહોય અને તેથી થતા કાયદા વગેરે સમજી

શકવાની શક્તિ હોય, લોકોનું લઘુ દરવાનીજ માત્ર જેની સ્પૃહા હોય, એવા મનુષ્યો જે દાર્પ અત્ ઢોગી ગની, તન મન ધનના ભોગે હરી શકો, તેવું દાર્પ પ્રશ્નઝા પ્રશ્નકોથી નરીજ ગની શકે. અન્ય જેઓમાં કોયટોની સુખાવન થતી આપણે માંબગીએ છીએ, વાંચીએ છીએ, ને નામને ખાતર નહીં પણ, મનુષ્ય માત્ર આપણા ગંધુ છે, તો તેમના ભક્ષા માટે મારા દ્રવ્યનો ઉપયોગ શા માટે ન કરવો ? એમ સમજીને તેઓ કરે છે. જ્યારે આપણા આર્યાવર્તમાં દ્વાલ ધણા ભાગે ધનાદ્યોમાં તેવું જ્ઞાન હોતું નથી, જેને લઈને તેઓની પાસેથી ધન કલાવનારાઓ માત્ર તેમની પ્રશ્નઝા હરીનેજ તેમ હરી શકે છે. આરાઓ શુભ દામ માટેજ કરે છે, દનિષ્ટો સ્વાર્થ માટે કરે છે. જે આમ થવામાં જરાપણ માન ક્ષતિ જોવામાં આવે તો પછી તેઓ પોનાના ધનને વ્યથ દરવા દ્વાથ લંગાવતા અટકી જાય છે, ચીલાય છે, અને રીસાય છે. આવા પાત્રોનો અનુભવ ધણાઓને થનો દશે એટલે વિશેષ વિવેચનની જરૂર નથી. નકામા ખર્ચો આટકનરી રીતે વધી ગયા હોય તો તે પ્રશ્નઝાને લઈને વધ્યા છે. એકે ક્યું, એનો જશ ગવાયો, તો બીજાએ તેથી અધિક, તો ત્રીજાએ તેનાથી અધિક એમ ધનનો ધુમાટો કરવો શરૂ કર્યો અને તે દાગકમે ફરજિયાત થઈ પડ્યો, જે પાછલથી ધણાઓને જોજા રૂપ થવાથી ગરીબોને ખીસા દારક નીવડ્યો.

આમ વિચાર કરતાં અનેક કનિષ્ઠ કટુકંઠો આખવાને હિણુભાગ્ય લોકો પ્રશંસા પિશાચાણીના કારણથીજ લોગ થઈ પડ્યા છે. પુનઃ લેખક વાચકવૃન્દને સ્મરણમાં લાવવા સૂચના રૂપે લખે છે કે પ્રશંસાને તદ્દન દેશવટો દેવો એવો આ લેખનો ઉદ્દેશ નથી, પણ જેમાં જેટલું હોય તેને માટે તેટલુંજ બોલાય, ત્યાં સુધી તે સ્તુત્ય છે, પણ પ્રશંસાના વ્યસની તો કોઈને નજ બતાવવા નોંધ્યો. ગુણગ્રાહી બનવું, સ્વનિંદા કરતાં શીખવું, પોતાના દુર્ગુણોને દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ બનવું. પોતાના કરતાં બીજામાં ગુણાધિકતા નિહાળી પ્રમુદિત થવું, એ બધુંએ સેવ્ય છે, અને કર્તવ્ય છે. પણ પૂર્વોક્ત સ્થિતિએ પ્રશંસાનો ગેર ઉપયોગ તો નજ થવો નોંધ્યો.

હવે આપણે પતિ પત્નિના સંબંધ તરફ વળીએ. આ-
 ર્યાવર્તમાં પ્રાચીન વખતના રચાયેલા-
પતી પત્નિ. લખાયેલા પુસ્તકોમાં આપણે જ્યાં નોંધશું
 ત્યાં પુરૂષોની અધિકતા અને સ્ત્રીની ન્યુનતા દર્શાવનારા લેખોજ વાંચીશું. આ પ્રવાહ નોંકે સકારણ છે અને તેનો હેતુ બીજી દિશા તરફ વળે છે કે પુરૂષોએ સ્ત્રીમાં વધારે લીન અને મોહિત થઈ સ્વકર્તવ્ય ન ભુલી જવું નોંધ્યો, કે જેથી પોતાનો જન્મ નિર્થક અગર તો ખાયલા તરીકે ન ગવાય. સ્ત્રીસંગ્રહ કરતાં ફક્ત સ્થિતિમાં રહેવું, કે જેથી અન્ય મોહ-

ના અભાવે, આત્મજોગે પણ કાર્ય કરવા જતાં તે બીલકુલ પાછી પાની કરે જ નહિ. અને તેવું રહસ્ય સમજીને જ હાલના રાજ્યકર્તા પોતાના લશ્કરના સંગારરૂપ સોલજરોને લખગાંડથી ભેડતા નથી. આવા ઉંડા હેતુથીજ મોહ સામ્રાજ્યમાં વીરો ન ફસાય તે માટે સ્ત્રી દનિષ્ટતાદર્શક લેખન પદ્ધતિ આલી આવતી હોવી જોઈએ. બીજી રીતે નીતિશાસ્ત્રો અને ધર્મશાસ્ત્રોમાં સ્ત્રી પુરૂષના ના સંબંધ માં લખાણના એવા જથ્થા વાંચવામાં આવે છે કે પત્ની ને પોતાનો પતિ સેવ્ય છે. પતિ ઇશ્વર છે અને પતિમકિતપરાયણ સ્ત્રી મોશે જઈ શકે છે. એમ પતિ પ્રત્યે સ્ત્રીની ફરજો ગતવવા માટે ઘણુંજ લખવામાં આવ્યું હોય છે, તે પણ ઉંટા વિચાર કરતાં ચકારણ છે; કેમકે સ્ત્રીઓ અગલાના નામથી ઓગભાય છે. તેમનું મન નગમનું હોય છે. બીજા વિષયાન્ધો તરફથી અપાતી લાલચ વગેરેને લઈને તેમની વૃત્તિ અલાયમાન ન થાય એવા હેતુથી પતિનેજ ઇશ્વર માનવો જોઈએ વગેરે શબ્દો ભાર દઈને આગળ લખવામાં આવેલા હોવા જોઈએ. પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ સતીઓ ગવાઈ છે, પણ આ દરેક લેખન શૈલીનો હેતુ ન સમજાયાથી શાસ્ત્રમાં લખાયેલી પુરૂષોની પ્રશંસા અને સ્ત્રીની ન્યૂનતાએ હાલના યુવકોના મન ઉપર કેટલાએક સમયથી એવી ખોટી અસર કરી નાખી છે કે જેને લઈને સ્ત્રીઓને તેઓ તુચ્છમાં તુચ્છ-હલકામાં હલકી દાસી, દાસી કરતાં દનિષ્ટ, પગની જુતી સમાન માનવા લાગ્યા છે, જેથી સ્ત્રી પુરૂષો વચ્ચે જે ગુદ્દ અને સત્ય

પ્રેમાંકુરો ખીલી નીકળવાં જોઈએ તેના બદલામાં એક ખીજને
 એક ખીજ તીરસ્કારની નજરથી જોતાં શીખવા લાગ્યા છે; સ્ત્રીને
 સાધારણ કારણથી મારવી, શિક્ષા કરવી, રડાવવી એમાં પુરૂષોએ
 પોતાનો પુરૂષાર્થ માનેલો છે. આથી પ્રેમાભાવ ઉત્પન્ન થવા લા-
 ગ્યો, અને ઘરેઘર કલહના રોપો રોપાવા લાગ્યા. આ બધાનું કાર-
 ã જો તપાસીએ તો શાસ્ત્રમાં લખાયેલાં પુરૂષોની પ્રશંસાના અને
 સ્ત્રીની કનિષ્ઠતાનાં લખાણોજ છે. તેણેજ આ અસર કરી છે. પુરૂ-
 ષોની પ્રશંસા શાસ્ત્રમાં લખાયેલી હોવાથી પુરૂષો પોતે પુલાવા
 લાગ્યા, અને સ્ત્રીઓની કનિષ્ઠતા વાંચવાથી સ્ત્રીઓને હલકી-તુચ્છ
 દ્રષ્ટિથી જોતાં શીખ્યા. અત્ર એક વાત યાદ રાખવી જોઈએ. શા-
 સ્ત્રમાં કેટલાએક શબ્દો જે ખાસ ભાર દઈને લખાય છે તે વિધિ
 રૂપે હો, આ પ્રતિષેધ રૂપે હો. પરંતુ તેમાં તેજ કારણ હોવા જોઈએ.
 અવિધિના સદ્ભાવે વિધિ પ્રકટાવવા લખાય છે. સ્વીકારના સ-
 દ્ભાવે પ્રતિષેધ રૂપે લખાય છે. તે નિયમાનુસાર જ્યારે સ્ત્રી
 પુરૂષોમાં સ્વસ્વ અધિકારની હદ ભૂલી જઈ અણુગમો પેદા થાવા
 માંડ્યો, ત્યારે મહાત્મા મનુને મનુસ્મૃતીમાં લખવું પડેલ
 હોવું જોઈએ કે નાર્યસ્તુ યત્ર પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ,
 સ્ત્રીઓ જ્યાં પૂજાય છે ત્યાં દેવતાઓ પણ ક્રિડા કરે છે. હવે
 ખીજ બાજુ તપાસીએ તો, પ્રેમલેલાઓ, વિચયાંધો, શૃંગારર-
 સિકો, અનેકધા સ્ત્રી પ્રશંસા કરી ગયા છે, અને કહે છે, કે સ્ત્રી
 ચંદ્રમુખી છે, મૃગનયની છે, જીવનદોરી છે, સાક્ષાત્ લક્ષ્મીનો

શ્વશુર પક્ષને વગોવે છે. અમારી ગાય લેવી પુત્રીને અમારા વહેવાઈઓ દુઃખ દે છે, એમ ખુલ્લે છોગે બોલે છે, જમાઈમાં કંઈ મીઠું નથી, અથવા તો જમાઈ ઉદ્ધત નીવડયો, એમ વદે છે; આથી વેરનાં બીજ રોપાય છે, અને ઘણી વખત તેવી પુત્રીઓને જીંદગી સુધી પતિવિયોગિની થઈ, માતા પિતાને ઘેર રહેવું પડે છે. આ પણ આડકતરી રીતે પુત્રીનો પક્ષ તે એક જાતની પુત્રીની પ્રશંસા છે. એક પક્ષની નિન્દા જ્યાં કરવામાં આવે છે, ત્યાં તેના અંતર્ભૂત બીજા પક્ષની પ્રશંસા સમાયેલી છે. આટલાથી ન અટકતાં માતાપિતાઓ પોતાનાં બાળકોને ખડેરવાનાં, ઓઢવાનાં, ખાવા પીવા વગેરેનાં વ્યસનોમાં મોહને લઈને એટલે સુધી ચડાવી દે છે કે તેઓ મોટા થયા પછી કેટલીકવાર માતાપિતાની મેળવેલી સમૃદ્ધિ, તેવા અર્થોમાંજ પુરી કરે છે, અને તેથી એક સાધારણ કહેવત પ્રચલિત છે કે, "રાંડીપુતર શાહુજાદા અને બાપ મરે પછી ઉમરાજાદા." "

તેવીજ રીતે શેઠ અને મુનિમના સંબંધમાં સમજવાનું છે.

કેટલાક લોભી સ્વાર્થી શેઠો મુનિમો પાસેથી

શેઠ મુનિમ. દુકા પગારે કામ લેવામાં પોતાના પેસાનો

બચાવ માને છે. મુનિમને છાપરે ચડાવી

સાડું લગાડી ભવિષ્યની લાલચો આપી રાજી રાખે છે. આથી

મુનિમપણની હદ ભુલી જઈ સ્વાર્થી મુનિમો, દગાતા શેઠાથી

અધિક બની જાય છે અને છેવટ શેઠાને ધમકી આપે છે અગર
 બીજી રીતે નુકશાન કરે છે. વિસ્તારના લયથી તેવા દાખલાઓ
 અત્રે ટાંકતા નથી. તેમજ મુનિમો પણ કેટલાએક નબળા
 મગજના અક્કલના ઓથમીરો કાર્ય કરવામાં આજસુ હોવાથી
 અનેક સ્થળે આદરને નહિ પામતાં અમુક શેઠાને ત્યાં નોકરીની
 લાલચે શેઠની પ્રશંસા કરે છે, દીનતા દાખવે છે, અને નોકરી
 મેળવે છે; તેવા શેઠાથી તેવા મુનિમો દળાતા રહે છે, અને
 કેટલીક વાર શેઠની પ્રશંસા કરી પોતાની કિંમતમાં ઘટાડો
 કરી દીધેલ હોવાથી મુનિમને નહીં છાજતાં કાર્યો પણ શેઠના
 દબાવણથી કરવા પડે છે. તે વખતે કેટલાએકાને સ્મરણમાં આવે
 છે અને ખોલે છે કે નોકરીને હજાર વાર ધિક્કાર હોજો, દાસત્વ
 સ્વીકારવું અને નોકરી સ્વીકારવી સરખી છે, વગેરે. શેઠ
 મુનિમ વચ્ચે અનેક ખટપટો અને કલેશો ઉભા થતા હોય તો,
 તેનો પણ ઉંડો વિચાર કરતાં, છેવટ એક બીજાની ખોટી
 પ્રશંસા અને સાઈ લગાડવું તેજ કારણભૂત જણાશે.

એમ અનેકધા વિચારતાં, દુનિયાની ચાલતી અનેક
 પરિસ્થિતિ તરફ નિહાળતાં, તેમનામાં થતો ફેરફાર જોતાં
 એમ માંદુમ પડે છે કે કલેશ-કંકાસોનાં અનેક કારણો પૈકી હદ
 ઉપરાંતની પ્રશંસા પણ એક સખળ કારણ છે. જેમાં જેટલા
 સફળુઓ હોય તેને માટે તેટલું જ ખોલવું એ અવાસ્તવિક
 નથી, કેમકે મનુષ્ય જાતમાં તારતમ્યતાએ ન્યૂનાધિકતા તો

કોઈ વૈદકના રચનો અને કોઈ નાસ્તિક રચનો આસ્વાદ લે છે. વિવા
એ કેટલી ગંધી દુર્લભ ચીજ છે, તે જુના ગ્રામીણોને પૂછવાથી
મુમત્ત મળાય છે. ગ્રંથના અભાવે એક ગ્રામીણે અભ્યાસ કરવો
હોય ત્યારે માતા, પિતા, ગ્રામ, દેશ ત્યજી, ત્યાં તે વિષયના જ્ઞાતા
ગુરુઓ હોય, તેના મુનીષે નર્મ તેમની સુશ્રુષા કરી ઘણા કાળે
તેનો અભ્યાસ મેળવવા શક્તિવાન થવાય છે. એક માતૃમુન્ય
મનમાં એવા વિચાર ઉત્પન્ન થાય કે દ્વાદશમાં દરેક દેશમાં દુ-
સ્ત્રી ધરાવતાં વિદ્વાનોના વિદ્યાલય જાણવાની જરૂર છે. તે વ્ય-
ક્તિને કેટલા સ્થળે સુસાદ્દરી કરવી, તેમજ કારણોપ સાધે કેટ-
લા દ્રવ્યોનો વ્યય કરવો પડે? છતાં પણ પોતાની સુસાદ કવ-
ચિત્તન પાર પાડી શકે એ જ ગંધી સુરેલીઓને દુર કરનાર
અને સંદેહાર્થથી પૂરોજા હાત મેળવવા ભાવ્યમાળી થવા માટે
ઉત્તમમાં ઉત્તમ સાધન હોય તો એક લાઇબ્રેરીજ છે. લાઇ-
બ્રેરીમાં હજારો પુસ્તક સંગ્રહ વાંચતાં થેર બેઠાં દુર દેશના
વિદ્વાનોના પણ વિદ્યાલય ગમે તે માતૃમુન્ય જાણવાને શક્તિવાન
થાય છે. જે પુરુષો મનકાગમાં દેહાત્મર્થો અભ્યાસે, તેમના
આત્માને શોધવા આપણે બેનમીત ડીએ. તેવા મહાન નરો-
ના મગજનાં રહેલા જ્ઞાનના ઝાલોમાંથી નીકળેલા જ્ઞાનામૃતને
જાગવી નાખનાર પુસ્તક પરપુટમાંથી તેના પીપાસુઓને જે
જ્ઞાનામૃતનું પાન કરવાને મળતું હોય તો તે એક લાઇબ્રેરીમાં-
થીજ છે. ધર્મગુરુઓની પાસે ગ્રામીણ પણ કરવાથી પ્રાપ્ત:

ધાર્મિક જ્ઞાન મળી શકે છે, વ્યવહારિક વિકાસોના પરિચય-
થી વ્યવહારિક જ્ઞાન મેળવી શકાય છે, પણ લાઘ્યપ્રેરીતું
સેવન કરવાથી તો દરેક જાતનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. જેમ
એક લોજનશાળામાં લિન્ન લિન્ન રૂચિના મનુષ્યોની ઇચ્છાઓ
તૃપ્ત કરવા તેમની રૂચીઅનુસાર અનેક પ્રકારની રસવતી
તૈયાર કરવામાં આવેલી હોય, તે એટલે સુધી કે બાળકથી વૃદ્ધ
પર્યંત, રાજથી રંક પર્યંત અને નિરોગીથી રોગી પર્યંત દરે-
કને અનુકૂળ લોજન સામગ્રીઓ લોજનશાળામાંથી સુલબ્ધ
થતી હોય તો તે લોજનશાળાને દરેક મનુષ્ય એકી અવાજે ઉત્ત-
મમાં ઉત્તમ લોજનશાળા તરીકે કહી પ્રશંસશે. જેમ કેટલીક
હાલની હોટેલોમાં ચા પીનારને ચા મળે છે, કોફીવાળાને કોફી
મળે છે અને લજ્યાં ખાનારને લજ્યાં પુરા પાડવામાં આવે
છે, અને તેથી તે હોટેલમાં આવનારાઓ યથારૂચિ લોજન કરી
આનંદ મેળવે છે, તેથી જોનારાઓને અનુલવ હશે કે તેવી
લોજનશાળાઓ-હોટેલો જ્યારે જોશે ત્યારે અનેક મનુષ્યો-
ના સમુહોથી ઉલ્લાસ જતી નજરે દેખાતી હશે. તેજ પ્રમાણે
લાઘ્યપ્રેરી એ એક પવિત્ર ઉંચામાં ઉંચી લોજનશાળા છે, જેની
અંદર જમાના પ્રમાણે એવી ગોઠવણ કરવામાં આવે છે કે શુન્-
રાતી, અંગ્રેજી, મરાઠી, ઉર્દૂ, હિંદી, એમ બુદ્ધી બુદ્ધી ભાષાના
બુદ્ધા બુદ્ધા દેશોમાં નીકળતાં વર્તમાનપત્રો, તેમજ માસિક
તથા પાક્ષિકોનો સંગ્રહ કરવામાં આવે છે, તે સાથે તેવી જ

ભાષાઓમાં લખાએલાં પુસ્તકોનો જાણે સખવામાં આવે છે. તેથી જેને જે વિષય, જે ભાષા, જે ચોપડી, ચોપાનીયાં કે પેપર પત્રક હોય તેને, તે લાઇબ્રેરીમાંથી મળી શકે છે, અને જેને જે વિષયનું ગ્રિપ્સુ મેગઝિન હોય તે તેમાંથી મેગઝિન શકે છે, આવી અને ઉપયોગી લાયબ્રેરી જેથી સંસ્થાની કંટકી બધી નહીં છે, એમ ઉપલી દલીલનથી સમજી શકાય.

હવે તે લાઇબ્રેરીના પ્રચાર દેવા પ્રકારે હોવો જોઈએ, તે તપાસીએ. વસ્તુસ્થિતિ નો એવી છે કે મનુષ્ય લગભગ અનેક અનુભવપૂર્ણતા, વિવિધ ભાષાકુશળતા, ભિન્ન ભિન્ન જૂથોનું આચારવિચારભિન્નપણું હોવું જોઈએ, જે તથાજાતના પુસ્તકોના અભ્યાસ વિના જગતો ભિન્ન ભિન્ન વિદ્યાનોના સંસર્ગ વિના બનવું અસંભવિત છે, તે મેળવવા સ્વતઃ સમજી શકાય તેમ છે કે તેવાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ દરેકે દરેકના ઘરમાં હોવો જોઈએ. પુસ્તક સંગ્રહ એજ ઉચ્ચતાના ગ્રીષ્મરે લઈ જવા માટે અપૂર્વ સાધન છે. બહેને અનેક વસ્ત્રો અલંકારો અને ફરનીયરો વગેરે શયરશીલાંઓથી જુદાં જુદાં રવામાં આવેલું હોય પણ જે જુદાંમંથે અવલોકિત કે ધાર્મિક પુસ્તકોનો સંગ્રહ, જોવામાં આવતો નથી તે ઘર એક રીતે સમગ્રાનુત્થ છે. શરીર ગ્રોધાનાં સાધનો અને શારીરિક સુખના વૈભવોથી મનુષ્ય, મનુષ્ય પશ્ચિમાં આવી શકે નથી. શુદ્ધિ વૈભવ એજ ખરો વૈભવ છે. શુદ્ધિ

વૈભવવિનાનો અન્ય વૈભવ તદ્દન વીરસ લાગે છે. વૈભવને યથા
 રૂચિ યથાસ્થાને ચોજી યથાનુકૂળ, યથાસમયસેવન કરવું, એ
 કામ પણ બુદ્ધિનું જ છે. જેમાં આવો વિવેક નથી તેઓ ગમે
 તેટલા વૈભવવિભૂષિત હો, તો પણ તેઓ શોભાને પાત્ર તો
 નહિજ ગણી શકાય. બુદ્ધિ એ જ્ઞાનવિના વિકાસ પામતી નથી
 અને જ્ઞાન પુસ્તક વાંચન વિના આવી શકતું નથી. એક નાસ્તિક
 ગમે તેટલો વાચાળ હોય, અને ગમે તેટલા નીતિના આદાપો
 કરી લોકોમાં પોતાની મૂર્ખતા દર્શાવતો હોય, પણ તેનું હૃદય
 કોઈપણ જ્ઞાતના ધર્મથી સંસ્કારવાળું બનેલું ન હોય તો, તેની
 વાક્યાતુરી કોઈને પણ આનંદજનક હોઈ શકતી નથી, તેમ
 બુદ્ધિવિકળો ગમે તેવા વૈભવી હોવા છતાં તેઓ શોભાપાત્ર
 બની શકતા નથી. અતઃ બુદ્ધિ વિકાસ માટે પુસ્તક સંગ્રહની
 આવશ્યકતા સ્વીકાર્યા વિના ચાલી શકે તેમ નથીજ. ચોવીસ
 કલાક દરમિયાન અનેક કાર્યમાં વખતનો લોભ આપતાં મનુષ્યો
 એક કલાક, અરધી કલાક પણ વ્યવહારિક કે ધાર્મિક પુસ્તકોનું
 વાંચન ન કરતાં હોય તો તેઓને મનુષ્ય નામથી નહીં જોલા-
 વતાં પશુજ ગણવાં જોઈએ. હાલના જમાનામાં જોઈ શકાશે કે
 જ્યાં ત્યાં જ્ઞાનનાદળ નજરે પડે છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં જુદા જુદા
 વિદ્વાનો તરફથી જુદા જુદા વિષયોપર જાહેર ભાષણો આપ-
 વાનો રિવાજ જોસભર ચાલી રહ્યો છે, જે સાંભળવા માટે ઘણા
 મનુષ્યો તત્પર થઈ રહે છે. તેવા પ્રસંગે પણ વિદ્યાહીનો શું

આર કાઢી શકે છે ? દેટલાએકે તો ઉપદેશાએ શું ઉપદેશ્યું તે સ્મરણવાને પણ લાયક ન હોવાથી જેવા વાચ છે, તેવા પાછા આવે છે, અને તેઓ તેમના અંતઃકરણને તે વખતે ઘણી વખત ધિક્કારતા પણ આપણે સાંભળીએ છીએ કે, “આપણે તો હાંધે સમજી શક્યા નહીં.” ધર્મશુરો ત્યારે દોષ પણ તાત્વિક વિષય સ્મરણવાનો પ્રયત્ન સેવે છે, ત્યારે ઘણાંકેને તુંબડી મારેલા હાંકરા જેવું થાય છે, અને દેટલાએક તો કુંઠમાં જ પતાવે છે કે આવી ઝીણી કુંચીની વાતો અમે સમજી શકતા નથી. ખરી રીતે તો તે પોતાની નાલાયકી બહેર કહે છે.

શ્રીશ્રી આનંદ વ્યવહારિક અધ્યયનના પાત્રો તરફ ની-
હાળીએ તો તેઓ પણ પૂર્ણ હયાને લાયકજ છે. એક સામાન્ય-
માં સામાન્ય અરજી કરવી હોય, મંચાફ મેળવવો હોય,
અમર ખત-દસ્તાવેજ હાંધે પણ કરવું હોય તો, તેવા પ્રશ્નો
પણ તેવા પામરોને બીજા વિગ્રેષ્ણોનો આશ્રય લેવો પડે છે,
અને દ્રવ્યદાન પણ કરવું પડે છે. આવી શુભામગીરીને માટે
સુસ્તએકા પુરોષ, એ શું મનુષ્ય પંક્તિમાં ગણાવાને લાયક
હોઈ શકે કે ? જેમનું વાંચન બહોળું છે, અનેક વ્યવહારિક
અનુભવો પુસ્તકદ્વારા જેમણે મેળવ્યા છે, એવા નરો પોતાનું
ગાઠું પોતાના હાથે ગરગરાવતા નજરે પડે છે, એટલે જનતાં
સુધી તેમને પૂર્વોક્ત દીનતા સેવવી પડતી નથી. મૂર્ખોને માટે એટલે
સુધી જોઈ શકીએ છીએ કે દેટલીકવાર પોતાના દૃઢ્યમાં ઉપ-

જતા વિચારોને લાખામાં મુકી બીજાઓને સમજાવી પણ શકતા નથી, એટલું જ નહિ પણ લેખિનિદ્વારા લખી પણ શકતા નથી. તેમની સ્થિતિ “મુંગાકો સ્વપનું લાયું સમજ સમજ પસ્તાય” એવી બને છે. તેનાથી તો આપણે લઘુતમ અબોલ બાળકોને શ્રેષ્ઠતમ ગણુશું, કે તે રૂઢનથી, હાસ્યથી અંગચેષ્ટાથી પણ પોતાના આંતરિક લાવ પરિચિતોને સમજાવી શકે છે. આ ઉપરથી વાંચકવર્ગને કબુલ કરવું પડશે કે ઘરોઘર લાઈબ્રેરીની જરૂર છે. પ્રાચીન કાળમાં જ્યારે પુસ્તકો દુર્લભ હતાં તે વખતે પણ હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો સંગ્રહ આપણા પૂર્વજો ઘણા દ્રવ્યલોભે પણ કરતા હતા, જે પુસ્તકોને હાલમાં તેમનાજ પુત્રો નકામાં માની, ઘરમાંથી દેશવટો દેવા તૈયાર થાય છે. વર્તમાન જમાનામાં યાંત્રિક વિધાના પ્રભાવે દિવ્ય પુસ્તકો બહુજ સસ્તી કિંમતે મળી શકે છે, છતાં તે ખરીદવા તરફ બેઠરકારી રહે છે, એ કંઈ થોડું શોચનીય નથી ! દરેક ગૃહસ્થે ગૃહ શોભાર્થે એક બે કબાટો પણ પુસ્તકોથી ભરેલા પોતાના ઘરમાં રાખવાં જ નોંધ્યે, પુસ્તક સંગ્રહ તેજ લાઈબ્રેરી છે. આવી રીતે ઘરોઘર લાઈબ્રેરીની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે, છતાં પણ તેમ ન બની શકે તો ગામોગામ લાઈબ્રેરીની આવશ્યકતા તો અવશ્ય પુરી પાડવી જ નોંધ્યે. જેમ મંદીરો દર્શનાર્થે નિર્મિત થયેલાં છે, આશ્રમો, ઉપાશ્રયો, કથા શ્રવણ, ધર્મસાધન કરવા માટે જરૂરનાં માનેલાં છે, તેમ વાંચન

માટે એટલે કે વાંચનશાળા તરીકે લાયબ્રેરીનો ઉમેરો તેટલોજ જરૂરનો છે, એમ જ્યારે દરેકના સમજવામાં આવશે, અને તે ક્રિયામાં મુકવામાં આવશે, ત્યારેજ આપણે આપણી, આપણી કોમની, આપણા દેશની ઉન્નતિ જેવા લાગ્યશાળી બની શકીશું.

હાલમાં લેવાતી કેળવણી ગુજરાતી અને અંગ્રેજી વિદ્યા સંબંધી પૂર્ણ કરી કેટલાએક યુવકો માને છે કે “અમે કેળવાએલા છીએ.” પણ તેમ માનવાથી તેઓ બ્રાન્તિમાં ડુબે છે. કેળવણીને તેઓ લાયક થયા છે, એમ સ્વીકારવું જોઈએ, પણ કેળવણી જે લેવાની છે તે તો પાછળથીજ લેવાય છે. કેળવણીનો અર્થ આંહી આપણે અનુભવ કરીશું. એક વિષય, શિક્ષણ શાળામાં શિક્ષણ તરીકે પસાર કર્યો તેટલા ઉપરથીજ આપણે અનુભવી બની શકતા નથી, પણ તેવાજ વિષયને પુષ્ટિ આપનારા જ્યારે અનેક વિષયો, અનેક બનાવો ભૂતકાળના વાંચીશું, વર્તમાન કાળમાં તેનો કેટલો અંશે સફલાવ અસફલાવ છે, તે નિહાળીશું, લવિધ્યકાળનું યથાર્થ અનુમાન કરવા લાયક બનીશું, ત્યારેજ એમ માનવા તત્પર થવાની જરૂર છે કે હવે મને અમુક વિષયની કેળવણી પ્રાપ્ત થઈ. દાખલા તરીકે ગણિતશાસ્ત્રમાં આપણે શિક્ષણ શાળામાંથી શિક્ષણદ્વારા નિપુણતા મેળવી, પણ તેથી આપણે ગણિતમાં કેળવાઈ ગયેલા છીએ, એમ માનતાં આંચકો ખાવો પડશે. ગણિત શીખ્યા તે

સત્ય છે પણ તે ગણિતનો જરૂર પડ્યો કાર્યમાં ઉપયોગ કરવો
 નોંધ્યો, તેના ઉપરથી અમુક આંકડાઓ હેતુપુરઃસર નક્કી કરી
 બતાવવા નોંધ્યો. આ શક્તિ અવિસંવાદી આપણામાં પ્રાપ્ત
 થાય ત્યારેજ માનવા તૈયાર થવાની જરૂર છે કે “અમે
 ગણિતમાં કેળવાએલા છીએ.” આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજ
 શકવાને પુરતાં કારણો મળે છે કે સ્કુલો, કોલેજોમાંથી શિક્ષણ
 મેળવેલા વિદ્યાર્થીઓએ પોતાના મગજને ખીલવવા માટે,
 પાછળથી, નહીં વાંચેલા અનેક વિષયોનાં અનેક વિદ્વાનોનાં
 હાથે લખાયેલાં પુસ્તકો વાંચવાની જરૂર છે. તેવું વાંચન પ્રાપ્ત
 કરવા માટે દરેકે દરેક મનુષ્ય સરખી રીતે શક્તિવાન ન હો-
 વાથી તેટલાં પુસ્તકો કયાંથી મેળવી શકે, એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાંજ
 માનવાની જરૂર છે કે તેઓની અનુકૂળતાને ખાતર પણ
 વાંચનશાળા એટલે કે ગામોગામ લાયબ્રેરીની જરૂર છે.

હિંદુસ્તાન સિવાયના બીજા દેશો પૈકી કેટલાક દેશો હા-
 લમાં ઉન્નતિના શીખરે આરૂઢ થયેલા નજરે પડે છે, અને હજી
 પણ જેઓની ગતિ ઉચ્ચતર શીખરે ચઢવાને સમારંભાયેલી
 છે, તેઓ પૂર્વે તદ્દન જંગલી દેશ તરીકે ઘણા ભાગે ઓળખાતા
 હતા, તેમાંથી આ સ્થિતિએ તેઓ જે પહોંચ્યા છે, તે ફક્ત
 જ્ઞાનબળથી જ. પૈસાથી જ્ઞાન મળે છે, એ સૂત્રને માન નહીં
 આપતાં બધું જ્ઞાનથી જ સંપ્રાપ્ત થાય છે, એ સૂત્રને તે દેશો
 માન આપનારા છે. યાંત્રિકવિદ્યા, વિદ્યુતવિદ્યાની જે અપૂર્વ

ગ્રોધ તેઓએ કરી ગતાવી તેથી મનુષ્ય જાતની અજ્ઞાન શક્તિ તેમણે મિદ્ધ કરી આપી છે. જે મનુષ્ય નામધારકો પોતાને કમઅ-
ક્ષણ સમજે છે, તેઓને ખરેખરા નિર્ભાગ્યોખરો સમજવા. ગ્રોધ
ખોળમાં જ્ઞાનખળની દેટલીક આવશ્યકતા છે, અને તે જ્ઞાનની
મૂળ ઉત્પત્તિ વિચારથી થાય છે, જે વિચારનું ખીજ વાંચન છે.
યાંત્રિકવિદ્યા અને વિદ્યુત્ વિદ્યાથી તેઓ. કચેડાધિપો ગન્યા છે,
તે સાથે ખગોળના સંબંધમાં પણ દીવસે દીવસે આગળ વધતા
નજરે પડે છે. Science ના સંબંધમાં તેઓ એટલી હદ સુધી
પહોંચ્યા છે કે એક વખત તેઓ તેનાથી બધુંજે મિદ્ધ કરી
ગતાવવા સમર્થ નીવડ્યા છે, અને વિજ્ઞાનવાદને તેઓએ એવો
તો ખીલાબો છે કે જો આર્યો પાસે પૂર્વજ્ઞાનીઓનાં લખેલાં
તાત્વિક જ્ઞાનદર્શક પુસ્તકો ન હોત તો, તેઓને સુંગે મોઢે
વિજ્ઞાનવાદ સ્વીકાર્યા વિના છુટકો ન હોતો, એટલુંજ નહીં
પણ આર્યશાસ્ત્રમાં તેઓ શ્રદ્ધાવિમુખ થયા વિના રહેત નહીં.
પૂર્વજોનો તત્સંબંધમાં પરમ ઉપકાર માનીએ કે તેઓએ
તેવાં પ્રાચિન પુસ્તકો સાચવી રાખ્યાં.

હાલમાં વિજ્ઞાનવિદ્યામાં તેઓ આગળ વધતા જાય છે,
અને એક વખત એવો આવશે કે તે વિદ્યા એક સાધારણ રીતે
ક્રિયામાં સુકાઈ જશે અને જે દ્વારા કરોડો રૂપીયા તેઓ કમાઈ
શકશે. લોગ આપ્યા વિના અંપત્તિવાન થવાનું નથી એ તો
નિર્વિવાદ છે. આ બધું તેઓ મનુષ્યજાત છતાં કરી શક્યા

અને કરી શકે છે: જ્યારે આર્યવાસીઓ, મનુષ્ય છતાં પૂર્વોક્ત શોધખોળ પાશ્ચાત્ય દેશીઓ કેમ કરી શકતા હશે તેનો વિચાર કરવાને પણ લાયક નથી. આ થોડું શોચનીય છે ! આર્યો ! આપણે આ આર્યાવર્તમાં જન્મ્યા છીએ, એટલો જ આપણા ભાગ્યોદય માનીએ છીએ, કેમકે આ દેશ એવો કુળકુપ છે કે આળસુમાં આળસુ માણસ પણ પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકે છે અને પેટ પુરતું તેમને મળી શકે છે. પણ આવા બેન-સીળ મનુષ્યો જે બીજા દેશોમાં જન્મ્યા હોત તો તેઓની કેવી દયાજનક સ્થિતિ થાત તે કલ્પનામાં પણ આવી શકતું નથી. આર્યોની આવી મંદભાગ્યતામાં અને વિદેશીઓની આવી ઉગ્ર ભાગ્યતામાં જે કંઈ કારણ હોય તો એકનો નિરૂધ્ધ અને બીજાનો ઉદ્ધમ છે. તે દેશોમાં એટલી લાઘવેરીઓ નજરે પડે છે કે જેની પરિસીમા નથી અને તે લાઘવેરીઓમાં પુસ્તક સંગ્રહ લાખો રૂપિયાનો કરવામાં આવેલો છે. આર્યોનાં પુસ્તકો જે આંહી સુલબ્ધ નથી તેવાં પુસ્તકો વિદેશીઓની લાઘવેરીમાંથી સહજમાં મળી શકે છે. જેના પ્રભાવે તેઓ આગળ વધ્યા છે, અને જેના અભાવે આર્યવાસીઓ પાછળ હુક્યા છે, તે લાઘવેરી જ છે. માટે જ્યારે વિદેશીઓ કરતાં પણ આપણે વિશેષ-તર વિદ્યાવિદ્યાસી બનશું ત્યારેજ આપણા ઉદ્યરૂપી સૂર્યના પ્રકાશમાં આપણે આપણું જોવાઈ ગયેલું શોધી મેળવવા શક્તિવાન બની શકશું. પાશ્ચાત્યદેશીય વિદ્યાના પ્રભાવે, તેમના

સંસર્ગના સદ્ભાવે આપણે ગ્રહજ સમજતાં શીખ્યા છીએ અને તેનું પ્રથમ એક અમુક સ્વરૂપમાં અનુકરણ કરવાની ગરજ આત કરવા મંડ્યા છીએ, જે ગરજ આત હજુ ગાદુજ મંદ અને બેદરકારી ભરેલી માત્રમ પડે છે. જુની દેટલીએક પ્રવૃત્તિઓ જે, તે કાળમાં ભલે ઉપયોગી ગણાવી હોય, પણ હાલમાં જોનારૂં થઈ પડેલી લાગે છે, તોપણ દેટલાએક માના-કાંક્ષિઓ તેવી પ્રવૃત્તિમાં-રીવાજોમાં લાખોનો ભોગ આપે છે, તેથી મેળવાય છે શું ? માત્ર ક્ષણિક યશ અને યશના આપનાર પામર પેટભરાઓ. બીજી રીતે પણ વસાહતકારાદિ તરફ ખર્ચ વધારે પડતો થતો જોવામાં આવે છે, જોરસે કે બીજી જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓમાં ખર્ચાતાં નાણાંનું દશમાં ભાગ જેટલું લાઇબ્રેરીઓ માટે ખર્ચાતું જોવામાં આવતું નથી. એક એક શ્રીમાન, ધારે તો લાઇબ્રેરી જેવી સંસ્થા ગ્રહજનાં ચલાવી શકે, છતાં પણ સેંકડો શ્રીમંતોથી એક પણ લાઇબ્રેરી નમુનારૂં દસ્તી ધરાવતી નથી. પાશ્ચાત્યો કેળવણીમાં આગળ વધ્યા તો જુઓ તેમના ધર્માદા, કે હાસ્ટપીટલો, સ્કૂલો અને લાઇબ્રેરીઓ માટે લાખોની સખાવતો કરનારા થઈ પડ્યા. જેન દોમ ધનાઢ્યતામાં કંઈ ઓછી છે એમ નથી પણ તેમનું દ્રવ્ય બીજે રસ્તે વપરાતું વધારે નજરે પડે છે. લાઇબ્રેરી એ એક ઉપયોગી અને કિંમતી જરૂરની ચીજ છે. ધર્મોદય, દેશોદય, લાઇબ્રેરીથીજ થવાનો છે, એ હજુ જેન

કોમ સમજતી નથી, તેથી ખુલ્લું જોવાય છે કે ગુજરાત, કાઠી-
ચાવાડ, મારવાડ, મેવાડ, માલવા, પંજાબ, દક્ષિણ, કચ્છ એ
દેશોમાં જૈનોની વસ્તી પુષ્કળ હોવા છતાં, એકે દેશમાં જોને
અહિં લાઘવિરી નામ આપી શકાય, એવી એકે લાઘવિરી પ્ર-
કાશમાં આવી નથી એટલે કે હુસ્તી ધરાવતી નથી. લલેને
બાળચેષ્ટારૂપ પચીસ, પચાસ અગર ચારસો પાંચસો ચોપડીયો
એકઠી કરી, કબાટોમાં ભરી, બે ચાર ચોપાનીયાં કે છાપા મં-
ગાવી, પાટીયું લટકાવી, અમોએ લાઘવિરી સ્થાપન કરી છે,
એવાં બહુગાંઓ પેપરદ્વારા કુંકી, મનને ફ્રાસલાવનારાં ઘણાં
આમો તૈયાર થયેલાં દેખાતાં હોય. જો કે એ પગલું પણ પ્રશં-
સનીય છે. અમે તેવાઓને લલામણુ કરીશું કે તેઓ આવી સ્થિ-
તિએ પણ આગળ વધો, પણ જોને આપણે નમુનારૂપ લાઘવિરી
કહી શકીએ, કે જે લાઘવિરીમાંથી સંખ્યાબંધ પુસ્તકો દરેક
ભાષાનાં છાપેલાં અને લખેલાં ઉપલબ્ધ થઈ શકે, તેવી લાઘ-
વિરી જૈન કોમ તરફથી હજી સુધી ઉઘડવા પામી નથી. લા-
ખોના અર્થે જૈન મંદીરો બંધાય છે, ધર્મશાળાઓ થાય છે,
ઉપાશ્રયો ચણાય છે, અને તેવાંજ કેટલાંએક ખીજાં કાર્યો જૈનો-
ની ઉદારતા તબે થતાં જોવામાં આવે છે-નજરે પડે છે, તેવાં
અનેક ધાર્મિક કાર્યો સાથે આ પણ એક ધાર્મિક કાર્ય છે,
એમ સમજી જૈનોનું વલણ લાઘવિરી તરફ ખેંચાણું નથી એ
શોચનીય છે. પૂર્વે શ્રીમંતો જેમ પૂર્વોક્ત ધર્મકાર્યમાં સ્વદ્રવ્યનો

વ્યય કરતા હતા તેવીજ રીતે તેઓ જ્ઞાનજાંઘરા સ્થાપના અને લખેલી હસ્તરેખા પ્રતો એકત્ર કરવામાં પોતાના દ્રવ્યને લખવૂં ખર્ચ વાપરતા હતા, એટલે તેમનું વલણ સર્વદેશીય હતું, ત્યારે હાલના જેનોનું વલણ એકદેશીય થઈ ગયેલું માલુમ પડે છે. ખીજા ધર્મધાર્યમાં દ્રવ્યનો વ્યય ન કરવો એમ લખનારનો પ્રતિપેદક હેતુ ખીલકુલ નથી. પણ તે સાથે લાઈબ્રેરીની ધણી આવશ્યકતા છે, એ તરફ પણ જેનોએ પોતાનું લક્ષ્ય ખેંચવાની ધણી જરૂર છે. આજે તત્સંબંધમાં પોતાના દ્રવ્યની સાર્થકતા કરવા તરફ દૃષ્ટિપાત કરવાની આવશ્યકતા જતાવવાને ખાતરજ આ લેખથી અંશુલિધર્મકતા કરેલી છે. મુશાગ્યે એક બે લાઈબ્રેરી કંઈક સારી સ્થિતિમાં ખીલતી નજરે પડે છે, જેને માટે પણ ધણું વક્તવ્ય છે. પાલીતાણામાં (સિદ્ધશ્રેણમાં) વીરગાઈ પાઠશાળા સાથે લાઈબ્રેરી રાખવામાં આવી છે, જે લાઈબ્રેરીમાં ધણી સારી રીતે પુસ્તકોનો અંગ્રહ કરવામાં આવેલ છે, પણ તે લાઈબ્રેરીની વ્યવસ્થા જોઈએ તેવી સંતોષકારક નથી; તેમજ પાલીતાણામાં તેનો ઉપયોગ લેનારા મળી આવતા નથી. તીર્થવાસીઓ પોતાની ઉદરપૂર્ણમાં પડેલા હોય છે, ત્યારે યાત્રાળુઓ યાત્રા કરવામાં મગ્યા હોય છે, તેમાંથી કવચિત્ સમય મળે તો, તેવાઓ તે લાઈબ્રેરીની મુલાકાત લે છે, અને ચોપાનીયાં કે પેપરો માત્ર વાંચી થકે છે. વળી દાર્થવાહુકો તે લાઈબ્રેરીને નમુનારૂપ જનાવવા ઈચ્છતા હોય,

તો સમજવા પ્રમાણે તેઓની પાસે દર વર્ષે લાઇબ્રેરી પછવાડે ખર્ચી શકાય તેટલી રકમ ફાળવ નથી. જૈનોમાં કમનસીબે એવું ભૂત ભરાઈ ગયું છે કે, એકના નામથી જે કાર્ય થયું હોય, તેને બીજાએ ઉત્તેજન ન જ આપવું. આવી ક્ષુદ્ર દ્રષ્ટિ જૈનોમાંથી ક્યારે દૂર થશે એ હજી સમજી શકાતું નથી, અને આ મલિન બુદ્ધિથી જ આવી લાઇબ્રેરીઓ ક્વચિત્ ક્વચિત્ શહેરોમાં ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં સ્થપાવા છતાં પણ આગળ વધી શકતી નથી, કેમકે નામને મદદ આપવી, એવો તુચ્છ વિચાર જૈનોમાં ઘર ઘાલી બેઠેલો હોવાથી, કામને મદદ આપવી એ સુવિચાર તેમના હૃદયનાં ખુણામાં પણ શોધ્યો જડતો નથી, અને તેથી જ આપણે ઉત્તમ લાઇબ્રેરીઓ જેવા બેનસીબ છીએ. પાલીતાણા જેવા તીર્થમાં હજારો યાત્રાળુઓ એક એક રૂપીયો માણસ દીક આપી જાય, તો વાર્ષિક હજારો રૂપીયાની પેદાશ થાય અને તેથી તે લાઇબ્રેરી જૈનોમાં જ નહિ, બલકે હિંદુસ્તાનમાં અદિતીય લાઇબ્રેરી બની શકે. બીજી લાઇબ્રેરી જેને લાઇબ્રેરીની ગણનામાં ગણી શકાય, તે સુબંધમાં શ્રીમોહનલાલજી જૈન સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી છે. એ સંબંધમાં પણ આપણે ઘણું વિચારવા જેવું છે. સુબંધ જેવા વિશાળ, રમણીય, લક્ષ્મીની જ્યાં રેલમછેલ થઈ રહી છે, અને જ્યાં લક્ષાધિપતી જૈનોનાં ટોળે ટોળાં ઉભરાઈ નીકળે છે, તેવા શહેરમાં આ લાયબ્રેરી જેવી પવિત્ર સંસ્થા સ્થપાયા પછી હજી સુધી જોઈએ તેવી રીત દર

વર્ષે વૃદ્ધિંગત થવા પામી નથી. કંઈક સારી સ્થિતિમાં થયેલ
 વાર્ષિક જે હજાર, પચીસે રૂપિયા જેટલી રકમ તે લાઇબ્રેરી
 પાછળ વાપરવામાં આવે છે. એ શું મુંઝવે નગરી માટે મોટી
 રકમ કહી શકાય ? મધાન હજુ લાડુતી જ વાપરવામાં આવે
 છે. નામ સેટલ લાઇબ્રેરી, જે લાઇબ્રેરી આખા હિંદુસ્તાનમાં
 નહિ, બરફે હાલના ગ્રોધાએલા મનુષ્યલોકના તળીએ અને પ્રાન્તે
 જે દોઢ પુસ્તકો દરેક વિષયનાં, દરેક ભાષાનાં લખેલાં અને
 છાપેલાં આ લાઇબ્રેરીમાંથી મળતાં જ લેખોએ તો જ આનું
 નામ સેટલ લાઇબ્રેરી સાર્થક ગની શકે, જે કરવું મુંઝવેવામી-
 એને પાન ઉપર ચુનો ચોપડવા જેવું ચડેલું છે, પણ
 દરેકે દરેકના મનમાં તે કર્તવ્ય છે, તે અને એમાં વપરાનું
 દ્રવ્ય, તે ખરેખર સાર્થક છે, વગેરે સમજાય તોજ.
 શેઠ દેવકરણ સુગળ જેવા ઉદાર જુદુસ્ય જેમ આ લાઇ-
 બ્રેરીને ઉત્તમ કરવા પોતાની ઉદારતાનો ભોગ તનમન
 ધનથી સમર્પે છે, તેવીજ રીતે તેવું વર્તન બીજા સખી જુદુ-
 સ્યોનું હોય તો ઉપરોક્ત વિલાપ કરવાનું કારણ રહે નહીં.
 છતાં પણ ઝાંખાં ઝાંખાં ભવિષ્યમાં લાંગાકાળે આશાનાં દીરણો
 દેખાય છે કે વખત જતાં આ લાઇબ્રેરી આપણે ઈન્ડિયાએ છીએ
 તેવી સ્થિતિએ પહોંચી શકશે. પણ તે વસ્તુમાં ચામાટે ન થવું
 લેખો ? નથી થતું એ લેખોની તે વસ્તુ જેદરકારી નહીં તો
 બીજું શું ? લાઇબ્રેરી એ હાલના મુદ્દરેલા જમાનામાં કેળવાયેલા

સાક્ષરોએ અદ્વિતીયમાં અદ્વિતીય મહત્વની સંસ્થા માનેલી છે, જેને ઉચ્ચ સ્વરૂપમાં મુકવા કેટલાએક અભ્યાસીયોને તેમ કરતાં શીખવાને માટે અભ્યાસ કરવો પડે છે. હાલમાં ગાયકવાડ સરકારે લાઇબ્રેરીની આવશ્યકતા સ્વીકારી છે, અને તે પોતાના મહાલે મહાલોમાં અને શહેરે શહેરોમાં લાઇબ્રેરી સ્થાપવા ઉત્સુક બન્યા છે તેમજ લાઇબ્રેરીને ઉચ્ચ શીખરે મુકવા લાઇબ્રેરીને કયા સ્વરૂપમાં મુકવી જોઇએ તેને માટે, ખાસ અમેરીકાથી, ખાસ તેના અભ્યાસીને યોલાવવામાં આવેલ છે, જેની સુચનાનુસાર લાઇબ્રેરીની ગોઠવણ ગાયકવાડ સરકારના રાજ્યમાં થવા માંડી છે, એ એક આનંદના સમાચાર છે. આ ઉપરથી બીજાઓએ શીખવાનું છે, અને ધડો લેવાનો છે કે એક મકાનમાં ખુરશીઓ, કબાટ, ટેબલ વગેરે ફરનીચરો, પુસ્તકો વગેરે ગોઠવી, પેપરો, પત્રો અને ચોપાનીયાંઓ મંગાવવાથી લાઇબ્રેરી થઇ માની લેવી તે પાશ્ચાત્યદેશનું અધુરું અનુકરણ છે. જેમ દરેક કળાઓના અભ્યાસની આવશ્યકતા છે, તેમ લાઇબ્રેરીયન પણ લાઇબ્રેરીના કાયદાકાનુનો, રીત રીવાજો, અને પદ્ધતિનો અભ્યાસી જ રાખવો જોઇએ, પગારમાં જેટલો લોભ તેટલું પોતાના કાર્યને આગળ વધતું અટકાવવા જેવું છે.

લેખક એક કાર્યનો પ્રતિષેધ અને બીજાનું પ્રતિપાદન કરવાના હેતુથી નહીં, પણ જરૂરના કાર્યને તદ્દન ભૂલી જવાથી

એક તરફ જેઓની વૃત્તિ દોરાઈ ગઈ છે, તેઓનું ધ્યાન ખેંચવા અત્યંત જોઈએ છે. હરે છે કે, હાલમાં જીવનમાંથી રાહની, ઉપાસનાની આવશ્યકતા મોટા શરેરથી લઈને નાના ગામડા મુખીમાં લેનોએ મહત્વની સ્વીકારી છે, તેને માટે દરવર્ષે મુંબઈ જેવી નગરીમાં સેંકડો ટીપો કરનારાઓ પૈસા ઉધરાવતા નજરે પડે છે, શ્રીમંતો પોતાની જુની આંખેથી જોવાની પડી ગયેલી ટેવથી તેનેજ મહત્વનું ખાતું માની તેમાં લાગે. રૂપિયા આપવામાં પોતાની ઉદારતા દર્શાવે છે. અસ્તુ. એ પણ અવશ્ય કર્તવ્ય છે, પરંતુ દીલગીરીનો વિષય એ છે કે આ મધું લેનાથી શોખી નીકળે એવું અને તેની પ્રાપ્તિનું સાધન-લાઈબ્રેરી માટે દોઢ ટીપ કરતો કે ટીપ ભરતો નજરે પડતો નથી, તેમ ઉદાર લેન જુલુસેઓનું જોઈએ તેવું તે તરફ વલણ પણ નથી. આ ગ્રમજ દુર થવાની જરૂર છે, એટલે કે લાઈબ્રેરીની આવશ્યકતા દરેક ધર્મના કાર્યમાં અત્યંત ગણ્ય મનાવી જોઈએ. એવી દ્રઢતર શ્રદ્ધા સાથે મુવિચારે લેનોના ધાર્મિક ખવિત્ર ઉદાર હૃદયમાં લગત થશે ત્યારે જ લેનોનો ઉદય થવાની શરૂઆત થઈ છે, એ વાક્ય સાર્થક ગણાશે, કેમકે આસ્તિક્યનાની લગતિ માટે લાઈબ્રેરી જ મુખ્ય સાધન છે. જુઓ ! પાશ્ચાત્ય દેશીઓ પ્રથમ વિજ્ઞાનવાદિઓ હતા તેમાંથી તેઓ અનેક પુસ્તકોના વાંચનગળથી આસ્તિકો થવા માંડ્યા છે. જેઓ પસ્તોક તથા ચંતન્યને નહીં માનનારાઓ હતા, તેઓ હવે તેમ માનવા પગભર થયા છે, એટલું જ

નહીં પણ આર્યધર્મ પૈકી કેટલાએક ધર્મોને સ્વીકારનારા
 યુરોપીયનો થવા લાગ્યા છે. ત્યાં તેઓ સોસાઈટીઓ સ્થાપવા
 લાગ્યા છે, મોટી સભાઓ ભરી વિદ્વાન્ અધ્યક્ષ સમક્ષ વાદવિ-
 વાદો કરવા લાગ્યા છે, અને સત્ય શું છે, તે તરફ પોતાની
 પ્રગતિ વધારવા માંડ્યાં છે. આ બધું, ફરીથી કહેવું પડે છે, કે
 વાંચનબળનો જ પ્રતાપ છે. વળી વેપાર વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું
 મુખ્ય મથક પણ લાઈબ્રેરી છે. આ જમાનામાં દૈનિક પત્રો
 દરેક દેશોમાંથી બહાર પડતાં હોવાથી દેશેદેશના વેપારની રૂખ
 તથા કળા વાંચનારાઓ તેમાંથી મેળવી શકે છે; વિચારશીલો
 ભવિષ્ય ઉપજાવી શકે છે, અને વેપારને માટે પોતાનો માર્ગ
 શોધી શકે છે, એટલું જ નહિ પણ મોટો વેપાર ખેડી લાખો
 રૂપિયા મેળવી શકે છે. આવું શિક્ષણ જે લાઈબ્રેરી અર્પે છે,
 એ લાઈબ્રેરી વિચારરસિકોને કેટલી બધી મહત્વની જણાશે,
 તેનો ઇન્સાફ તેમને જ સોંપીએ છીએ; નીતિપથનું શિક્ષણ
 આપનાર માતા પિતા ગુરુઓ (ધર્માચાર્યો) કરતાં લાઈબ્રેરી
 સતત અનેકગણું શિક્ષણ આપી શકે છે; વાંચનથી જ ઉચ્ચ જીવન
 બની શકે છે, અને તેને માટે લાઈબ્રેરી મુખ્ય સાધન છે, કેમકે
 જેઓને હૃદય નથી તેઓને માટે કંઈ પણ કથનીય છે જ નહીં,
 પણ જેઓ સહૃદયો છે તેઓ ગમે તેમાંથી ઉપાદેય શોધી કાઢી
 પોતાના ભલા માટે ગ્રહણ કરે છે. અનેક દેશોમાં રહેલી કોર્ટો-
 માં ગુન્હેગારોના ગુન્હાનો પ્રકાશ અને તેમને શિક્ષા, વાદી પ્રતિ-

વાદીના પસંદગી ધારાશાસ્ત્રીઓની બુદ્ધિમત્તા ભરેલી દલીલોનું વાંચન એ મનુષ્ય જીવનને કેટલુંબધું લાભપ્રદ છે એ સમજવું મુશ્કેલ નથી. હાઈકોર્ટના ફેસલાઓનાં પુસ્તકો બહાર પડે છે જે પુસ્તકોનો સંગ્રહ તથા અભ્યાસ વકીલ બેરીસ્ટરો સતત કરતા હોય છે, આવી દુકાન દુકાન પણ ઉપયોગી શીખવાનું વાંચનમાંથી ઘણું જ મળી શકે છે. સાદી જીંદગી ગુજારનારા મનુષ્યો, તેવા પેપરો પોતે ન મંગાવી શકે એ સ્વાભાવિક છે, તે તેવાઓના ભલા માટે લાઈબ્રેરી કેટલી બંધી ઉપકારી છે, તે લાઈબ્રેરીના લાભ લેનારા સારી રીતે જાણતા હશે.

જુનો જમાનો એવો વિચિત્ર હતો કે એક ધર્મના મનુષ્યો બીજા ધર્મના રહસ્યોને જાણે જ સમજી શકતા હતા. એક વ્યક્તિ પાસે રહેલું પુસ્તક બીજાને જાણે જ મળી શકતું હતું, જેથી જ્ઞાનાભાવ અને અજ્ઞાનનો સદ્ભાવ વચલા ઢાળમાં એટલો બધો વધવા પામ્યો હતો કે મનુષ્યો સ્વબુદ્ધિ નિરપેક્ષ બની માત્ર ધર્માચાર્યોના કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખી અંધશ્રદ્ધાએ પોતાનો નિર્વાહ કરતા હતા, તેથી જ તેવા વખતમાં ઘણા સ્વાર્થલંપટ ધર્માચાર્યોએ ઝઘડાનાં જુદા ઉશ્કારો કરીને ધર્મના નામે ધર્તણી જગાડી એક દર્શનમાંથી અનેક ઉપદર્શનો ઉશ્કારી લોકોને વિહુળ બનાવ્યા હતા, જેની અસરનાં કટુક ફળ આર્યવાસિઓ હજી પણ ભોગવે છે. હાલનો જમાનો સૌંદર્ય અને સુલભ છે, કે યાંત્રિક

કળાના પ્રતાપે અને હાલની કેળવણીના સફલાવે કેટલાએક પુસ્તકો જુદી જુદી ભાષાઓમાં બહાર પડવા લાગ્યા છે. જેમકે પૂર્વે એવી માન્યતા હતી અને અધુના છે કે વેદાધ્યનનો અધિકાર બ્રાહ્મણો સિવાય બીજાને નથી એટલે “બ્રાહ્મણો જે કહે તે બીજાઓએ વેદવાક્ય માની સ્વીકારવું જ જોઈએ.” પણ હાલમાં પાશ્ચિમાત્યદેશીય વિક્ષાનોએ વેદના અંગ્રેજીમાં ભાષાંતરો કરી દરેકને વેદાધ્યાયી બનાવી દીધા છે. જેનોમાં પણ એવી જ સમજ અને પ્રતિષેધ છે કે સૂત્રો ત્યાગી સિવાય બીજાઓથી વાંચી શકાય નહિ. તો તેના બદલામાં પણ હાલ કેટલાએક કદપસૂત્ર વગેરેનાં અંગ્રેજીમાં તથા ગુજરાતીમાં ભાષાંતરો થયાં છે અને થતાં જાય છે; મુસલમાનોનું કુરાનશરીફ જે એક પૂજ્ય પુસ્તક ગણાય છે, જેની ઉપલબ્ધિ હિંદુઓના હાથમાં હોવી સ્વપ્નવત્ ગણાતી તેના બદલામાં હાલ તે કુરાનશરીફનાં ભાષાંતરો થઈ ગયેલાં દરેકના હાથમાં વંચાતાં જોઈ શકીએ છીએ, એક બીજા ધર્મનાં પુસ્તકોને માટે પણ તેમજ બનવા પામ્યું છે, અને બને છે. આથી અંધશ્રદ્ધા ટળી લોકો વિચારશીલ બન્યા છે, અને આવાં પુસ્તકોનાં વાંચનથી એકબીજાનાં ધર્મનાં રહસ્યને સમજતા થવા લાગ્યા છે, જેથી લોકોમાં ધર્માધતા દુર થવા માંડી છે, અને વિરોધ ટળી અંધભાવની આવશ્યકતા સ્વીકારતી દેખાવા લાગી છે, જેથી કોન્ફરન્સો, કોંગ્રેસો જેવી સંસ્થાઓ લોકો ભરતાં શીખવા લાગ્યા છે, અને

કરતાં એ દગલાં પાછા હડીએ છીએ. તેમ ન બને, વિદ્વાનો,
શ્રીમંતો અને વિદ્યાવિલાસી યુવકો વગેરે દરેકના દૃઢ્યમાં લા-
ઇએરીની આવશ્યકતાની ઉર્મીઓ જોમુએર ઉછળે, અને તેનો
પ્રવાહ વચનદ્વારા તથા ક્રિયાદ્વારા બહાર પડે, કે જે પ્રવાહના
મૂર્ચિતથી લાઇએરીરૂપી ગળીયા-ઉપવનો-વનખડો નવપક્ષ-
વિત બને અને તેમાં અનેક અનુભવી પવિત્રાત્માઓને આનંદ-
શાંતિ મળે, એજ આ લેખનો ઉદ્દેશ છે.

સ્વતંત્રતા.

સ્વતંત્રતા એટલે સ્વતંત્રપણું, પોતે પોતાને આધીન
એવો અર્થ થાય છે. હવે પોતે કોણ, અને આધીનતા શું ?
એ વિચારીએ તો, પવિત્ર શુદ્ધાત્મા પોતાના શુભોને આધીન,
મનુષ્ય કે પોતાના શુભોમાં લીન હોય, તેજ આત્મા સ્વતંત્ર
કહેવાય અને તે આત્માની જે પ્રવૃત્તિ તેનું નામજ સ્વતંત્રતા
કહેવાય છે. વર્તમાનકાળમાં પ્રાચીનદેશીય વિજ્ઞાનવાદ ઉપર
ચાએલી કેળવણીની અસરથી, ઘણા કહેવાના વિદ્વાનો, લેખકો
અને ગ્રાહકો લખવામાં, બોલવામાં તેમજ પોતાના વર્તનમાં સ્વ-
તંત્રતા ગણેલો દેકો એટલે કે ઉપયોગ પ્રતિષ્ઠા અને પ્રતિષ્ઠા
કરના લેવાય છે. આ પ્રવૃત્તિનો જન્મ જડવાદમાંથી પ્રાયઃ પેદા થયો

છે. જેઓ ઇશ્વરને આધિન નથી, પાપ પુન્યને આધિન નથી, નીતિ અને અનીતિ એ પોતાની વ્યાખ્યાને અનુસારે જ્યાં વર્ણવાય છે, એટલે કે વસ્તુતઃ નીતિ અને અનીતિને જે આધિન નથી, પતિ પત્નિના પ્રેમની જ્યાં વ્યાખ્યા નથી, એક માની લીધેલા પ્રેમ-love થી જોડલાં જોડાઈ જાય છે, અને પોતપોતાના અધિકારની સત્તાની આડે ન આવવું, એ એક જાતની Etiquette (એટીકેટ) જ્યાં મનાય છે, પત્ની પોતાના ઘરમાં રહી, કોઈ અન્ય પુરૂષ સાથે વાત કરતી હોય તો ત્યાં તેના રૂમમાં પતિથી આજ્ઞા વિના ન અવાય, એવું વર્તન જ્યાં ચાલે છે, પુત્ર અને પિતાનો સંબંધ માત્ર અમુક ઉમર સુધી એકબીજાની સાથે રહેવામાં સમાએલો છે, સ્વજન અને સગાંઓના આતિથ્યના ખર્ચોનાં જ્યાં Bill કરાય છે, તેવાઓના લેન્ડ-ઓથી રચાએલાં પુસ્તકોનાં શિક્ષણ દ્વારા આ આર્યાવર્તમાં જે સ્વતંત્રતાએ પોતાનું પ્રબળ સામ્રાજ્ય જમાવવા માંડ્યું છે, જેના પ્રતાપે પિતાપુત્રમાં, પતિપત્નિમાં, સંપ્રદાયોમાં, જ્ઞાતિઓમાં કલેશોનાં બીજો રોપાવા લાગ્યાં છે, મર્યાદા નષ્ટપ્રાય થવા લાગી છે, લઘુ વૃદ્ધ વ્યવહારનો લોપ થવાની શરૂઆત થઈ ચુકી છે, એકબીજા ઉપર આક્ષેપો કરવા, ટીકા કરવી, એ એક જાતની ચતુરાઈ અને વિદ્વત્તા મનાવા લાગી છે, જે કાયો બહુ હડાપણથી, શાંતિથી, સંપથી કરાતાં હતાં, તેવાંજ કાર્ય વાદવિ-

વાદોથી, બહુમતે કરાવા લાગ્યા છે. આ બધોએ પ્રત્યાપ નહવા-
દમાંથી જન્મેલી સ્વતંત્રતા દેવીનો છે.

જો દીપકની ચીમની અને જ્ઞાનમુખા કાચમાં જુદા જુદા રંગો
રહેલા હોય, તો તેની અંદર પ્રકાશતો દીવો, બહાર પોતાનો
ખરો પ્રકાશ ન આપી શકે, એ સ્વાભાવિક છે. ચીમની અને
કાચના રંગથી રંગાએલો પ્રકાશ, જો દીવાનો પ્રકાશ માની લઈએ
તો ખટ્ટી ખરા દીવાનો પ્રકાશ જેવો હોઈ શકે, એવું જ્ઞાનજ
નથી એમ કહેવું પડશે. દીપકના મૂળ પ્રકાશનું જ્ઞાન જેઓ
ધરાવતા હશે, તેઓ રંગથી રંગાએલા પ્રકાશને દીવાનો સ્વચ્છ
પ્રકાશ કદીપણ કદી શકાશે નહીં. તેમ બુદ્ધિ અને મનના મૂળ
ધર્મ અને તેનો મૂળ સ્વભાવ શું છે, અને જેવા હોવા જોઈએ,
એ જાણવાની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. તે વિના મન બાહ્ય રૂચિકર
અરૂચિકર દ્રશ્ય પદાર્થો અને દ્રશ્ય સાંજોગિક સાધનોથી રંગાઈ
ગએલું હોય છે, તેની અક્ષર ઇન્દ્રિય ઉપર અને બુદ્ધિ ઉપર
થાય છે, તેથી પવિત્ર બુદ્ધિને પણ મન સ્વસ્વરૂપે પીછાને છે,
ઇન્દ્રિયોને ઇચ્છાનુકૂળ પ્રવર્તવે છે, પવિત્ર બુદ્ધિપ્રકાશ મનના
રંગથી રંગાઈ મન ઉપર પ્રકાશ પાડે છે, જે પ્રકાશ બુદ્ધિનો
શુદ્ધ પ્રકાશ હોતો નથી, તેવા પ્રકાશને મન કેળવણી અથવા
તો જ્ઞાન માને છે, અને તદ્વનુકૂળ નિઃશંક પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને
તેને પોતે પોતાને અને જીજ્ઞાસુને સ્વતંત્રતાના નામે ઓળ-

ખાવે છે. આ બ્રાન્તિ નહીં તો બીજું શું? આવા બ્રાન્તિવાળા મનુષ્યો બુદ્ધિના મૂળ સ્વરૂપને અને તેના પ્રકાશને સમજનારા નથી એમ કહેવું જોઈએ. જો એમ હોત તો કદાપિ મનાતી સ્વતંત્રતાને ખરી સ્વતંત્રતા કહેત નહીં.

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મત્સર વગેરે દોષો એવા છે કે, જેમાંથી એક અથવા એકથી વધારેની હાજરી વિના ઘણા ભાગે એકે મનુષ્ય હોતો નથી, જેથી જે જે વળતે પોતે પોતાના વિચારોને જાહેરમાં મુકે છે, તે વળતે વિચારો પૂર્વે અતાવેલા દોષોમાંથી કોઈ પણ એક દોષથી ભિન્નિત હોય છે, એટલું જ નહિ પણ ઘણી વાર તે દોષોજ તેવા વિચારોના ઉત્પાદકો હોય છે. તેવા વિચારને સ્વતંત્ર વિચાર કહેવા, એનું નામજ પરતંત્રતા છે. આર્યાવર્તવાસી મનુષ્યો આત્માને માનનારા છે, પરલોકને માનનારા છે, અને કર્મને—પ્રારબ્ધને—સંસ્કારને માનનારા છે. પૂર્ણજ્ઞાની પવિત્રાત્માઓ આ આર્યાવર્તમાં પૂર્વે થઈ ગયેલા છે, તેમના કથેલાં શાસ્ત્રો એ આર્ય પુરૂષોને શિરસા વંધ છે, વગેરે વગેરે ઉપાદેય ધર્મોને આધિન થઈ, અનેક દુષણરૂપી પરાધિનતામાંથી, જેટલે જેટલે અંશે મુક્ત થવાય તેટલે તેટલે અંશેજ તેઓ સ્વતંત્ર કહી શકાય. સંસારી મનુષ્યો માતા પિતા પુત્ર સ્ત્રી ધન વગેરે પરાધિનતાઓમાં એવા તો સજ્જડ ખંધાઈ ગયેલા છે, કે તેઓ એક ક્ષણ પણ પોતે પોતાને સ્વતંત્ર

માની શકતા નથી, ત્યારે તેવાજ સાંધનોના ત્યાગી-સંન્યાસી પરમહંસો અને સાધુઓ તેમાંથી તેટલે અંશે સ્વતંત્ર હોઈ શકે છે. તેઓને પૂર્વ પ્રતિબંધો અડચણકર્તા હોતા નથી, અને તેથી તેઓ અપ્રતિબંધક દેહેવાય છે. આ ઉપરથી આપણા આર્યાવર્તમાં ત્યાગીઓજ ઉપદેશકનો અધિકાર લોગવતા આવ્યા છે. કેમકે તેઓ સંસારી કરતાં સ્વતંત્ર હોય છે, અને તેથી તેમના વિચારો અને વચનો તેટલે અંશે સ્વતંત્ર હોઈ શકે છે. આ પદ્ધતિના ક્રમને આજ કાલની સ્વતંત્રતાએ નિર્માત્ર્ય બનાવી દીધો છે. વ્યવહારિક કેળવણી પ્રાપ્ત કરી (Degree) પદવીઓ મેળવી લેઓ પચીસ પચાસ રૂપિયાની નોકરીમાં પોતાની છાંટગી વેચી, નશીબના આદુ ઢાંકણ દે છે, જેઓ મનની નિર્ગળતાને લઈને પોતાની શક્તિ અને પોતાના વૈભવ તરફ દ્રષ્ટિ ન કરતાં બીલઓના જેવા બનવા લગીરથ પ્રયત્ન સેવે છે, અને તેમ કરવાથી કેટલાએકો ઘણીવાર પોતાની મૂળશ્રદ્ધતિ ગુમાવી બેસે છે તેવા મનુષ્યોથી ચોલતી-સ્થપાતી-ચાલી, સલાઓ-પરિપટો સુધારાની યોઠવણ કરવા, સડો દુર કરવા લાખાં લાખાં ભાષણો (lectures) દ્વારા બીજાઓને ભગ્વત કરવાનો ભાર વહે છે, તેવાઓ સ્વતંત્ર છે એમ કહેવું કે માનવું એ અકલથી ઉલટું છે.

અન્ય દેશોનું અને અન્યદેશનિવાસી મનુષ્યોનું સદંતર અનુકરણ ન કરવું એમ આ લેખકનો આશય નથી, પણ જે જે

વિષય અને સદ્ગુણો પોતાના માટે પોતાના કટુંબ માટે અને પોતાના ભાવધની સંતતિ માટે તેમજ આખા દેશ માટે, અને આસ્તિકતાની ઉપર રચાયેલી ભાવના માટે હિતાવહ હોય તો તે તેટલા અંશે ગમે ત્યાંથી અને ગમે તેમાંથી અનુકરણીય છે. આપણે જે આર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા આસ્તિકો છીએ તેમને આર્યતામાં અને આસ્તિકતામાં અભિવૃદ્ધિ કરવાને માટે ગમે તેનું અનુકરણ કરવાની છુટ છે, પણ આપણે આપણાપણું ખોઈ ખીનઓના જેવા બની જઈ આપણા બન્ધુઓને ખીનઓના જેવા બનાવવા માટે પ્રયત્ન સેવવો એ ખરી સ્વતંત્રતા, આર્યતા અને આસ્તિકતાનો નાશ કરવા જેવું છે.

વાંચકો ! સ્વતંત્રતા શબ્દનો ઉપયોગ કરનારાઓ કેટલા એકો નિરંકુશ બની, માતા પિતા અને ખીન વડીલોની આજ્ઞાને તિલાંજલિ આપે છે, ધર્મને ઢોંગ માને છે, ત્યાગી ઉપદેશક ગુરુઓને અંધશ્રદ્ધાના ઉત્પાદકો ગણે છે, અને પ્રાચિન શિષ્ટ પુરુષોથી ચાલી આવતી પવિત્ર ફરજોને હસી કાઢે છે. મહાજ્ઞાની પુરુષોએ જે ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો અતિ ડહાપણથી સહેતુક નિર્માણ કરેલાં છે, કે જેના સેવનથી બાહ્યની અને અંતઃકરણની વિશુદ્ધિ થાય છે, તેવા અનુષ્ઠાનોને ભારભૂત માને છે, પૂર્વ પુરુષોના રચેલાં પુસ્તકોને કલ્પના કહી કાઢી તે તરફ તિરસ્કાર અથવા તો ઉપેક્ષા બતાવે છે, આવા આવા અનેક અધઃપાતના દોષોને હૃદયમાં ઉત્પન્ન કરી ખરી સ્વતંત્રાનો નાશ કરે છે. આવી રીતે

તે લાંગા લખન મુધી આલશે તો ભવિષ્યની પ્રત્ત અને તેથી વસાએલા નિખિલ આર્યાવર્ત તદ્દન ઉલટી દિશામાં ફેરવાઈ જશે, એવી બીતિ રહે છે અને એક દાગ એવો આવશે કે એક બીજા એક બીજાને દેખની દ્રષ્ટિથી એવા માંડશે, લેખ વધશે, અવનતિમાં લઈ લાય તેવી ઉત્તતિ સર્વને પ્રિય લાગશે, અને જેથી એક બીજાઓ ઉપર તરણ મારશે, તેથી મોટાં યુદ્ધો અને હલોડો પેદા થશે.

અંધમ એજ ખરી સ્વતંત્રતા છે. પાંચે છદ્ધિયોના વિષયોને આધિન ન થતાં, તે વિષયોને પોતાની આધિન રાખી, નિયમિત રીતે વર્તતાં શીખવું, અને અંધમની અભિવૃદ્ધિ કરવી, હમે હમે અંધારની વાસનાઓ કે જે લાંગા દાગથી આપણા દૃઢ્ય ઉપર આઘાત્ય લોગવી રહેલી છે, તેની નિર્ગળતા કેમ થાય, તે તરફ દ્રષ્ટિ રાખી પ્રવૃત્તિ કરવી, અભ્યંતર દુર્ગતિ દુર કરી, સદ્ગુણોનો વિશ્વસ કરવા ઉપમી જાનવું, અને મનની નિર્ગળતાને લઈને થતી લાલચોનો અંદાજ નાશ કરી, મનને સજાગ જાનાવવું, મનના વિચારે ભુદ્ધિ ઉપર અસર ન કરી શકે, પણ ભુદ્ધિની પવિત્રતા મન ઉપર અસર કરી, મનને પોતાની અનુકૂળ જાનાવે અને તે પછી તેવું પવિત્ર મન આપણી દાયિક પ્રવૃત્તિનું પ્રેરક બને, એ રીતે વ્યવહારપદે વિચરતાં શીખવું, એજ અંધારમાં રહેલા અંધારી છવોની ખરી સ્વતંત્રતા છે.

એક કાળે તેવા સંસારપથમાં વિચરનારાઓમાં ઔદા-
સિન્ય પ્રાપ્ત થશે, થાય છે, અને તેઓ સંસારનો ત્યાગ કરી
વિરક્ત યોગી બની બાહ્ય દૃષ્ટિ તરફ દુર્લભ્ય આપી અંતર્દૃષ્ટિથી
અવલોકન કરી, પોતામાં મોટી આત્મશક્તિ ખીલવવા શક્તિ-
વાન થાય છે, જે શક્તિ દ્વારા સ્વભાવ સમજાય છે, વિભાવ
ત્યજાય છે, અને અનાદિ કાળથી આત્મા સાથે સંબંધ ધરાવનાર
કર્મ બળ નાશ પામે છે, અનુક્રમે આત્મા કેવલ જ્ઞાન (સંપૂર્ણ-
જ્ઞાન) પ્રાપ્ત કરે છે, અને તેથી તે વીતરાગ (રાગદ્વેષ વિનાનો)
આત્મા, સ્વતંત્ર આત્મા બની જાય છે. તો પણ જ્યાં સુધી
શરીરનો સંબંધ તે આત્માને છે, ત્યાંસુધી તેટલે અંશે તે
આત્મા શરીર સંજોગને લઈને પરતંત્ર કહેવાય છે, પરંતુ જ્યારે
શરીરનો ત્યાગ કરી, અશરીર બની, તે મહાન આત્મા મોક્ષા-
લયમાં નિવાસ કરે છે, ત્યારે જ તે આત્મા ખરી સ્વતંત્રતાને
મેળવનારો થાય છે, અને તે આત્માની સ્વતંત્રતા તેજ ખરી
સ્વતંત્રતા કહેવાય છે.

વાંચકો ! હાલમાં જે સ્વતંત્રતાનો વા વાય છે, ને સ્વતં-
ત્રતાનો ખરો અર્થ કરવા જઈએ તો મદ, અહંકાર, ઉચ્છ્રંખ-
લતા, ઉદ્વેગ, નિઃસ્નેહતા, અને સ્વછંદીપણ તેજ થાય છે.
મતલબ આજ કાલની સ્વતંત્રતા કહો કે પૂર્ણ રીતે અજ્ઞાન-
રૂપમાં ડુબી ગયેલ આત્મા કહો, તે બધુંએ એકજ છે. ખરી

સ્વતંત્રતા હમ્મ દોષ થકે, તે સંબંધમાં ઉપર જે દેખાતું મૂલ્યન
 દરવામાં આવેલ છે તેજ છે, તે મેળવવા નેટલે નેટલે અંગે
 પ્રયત્ન એવવામાં આવશે, તેટલે તેટલે અંગેજ પરતંત્રતાનો
 નાશ અને સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ થઈ શકશે.

‘વીરભક્ત’ નું અવસોદન અને તે સંબંધી વિચારો.

હાલનો જમાનો વિચારનો હોવાથી વિચારશીલ નરરત્નો
 વિચારમંદ્યક વિવિધ પ્રન્થો વિધાના વિનોદને વધારવા વિદ્વાનો
 મુન્મુખ રહ્યું કરે છે, જે લેખરૂપે, નિબંધરૂપે, પુસ્તકરૂપે, અને
 નોટરૂપે હોય છે. પ્રન્થ, લેખ એ એક સાંકળ છે, જેમાં શબ્દોનું
 પ્રન્થન દરવામાં આવેલ હોય છે, અને તે સાંકળથી વિચાર-
 આશયને બાંધવામાં આવેલ હોય છે. “તંતુમુદથી વસ્ત્ર”
 “પરમાણુમુદથી તંતુ” એમ એકંએકથી એકંએકની ઉ-
 ત્પત્તિ છે. તંતુદત્ત દ્રષ્ટિ પુરૂષ વસ્ત્રને યથાર્થ લેખ શકતો
 નથી, પરમાણુનો વિચાર કરનાર તે જ સ્તરે તંતુનો યથાર્થ
 ખ્યાલ કરી શકતો નથી. એક રીતિ લેવાં બીજી રીતિમાં
 ગોણતા ઉપસ્થિત થાય છે. લેનાર લેએલી રીતિને ધણી વાર
 અગ્રપદ અર્પે છે, જેથી પૂર્ણદર્શન વિના અંશત્રાદી અને
 છે, દ્વંદ્વનો પૂર્ણદર્શક માને છે એ આશ્ચર્યનો વિષય છે.

અધિકાર બાહરની વાત કેટલીક વાર અનધિકારી સ્વીકારે છે. આથી પોતે પોતાનો, પોતાની શક્તિનો ખ્યાલ કરી શકતો નથી, જેથી લોકોમાં ઉપહાસ્યાસ્પદ ઠરે છે.

અવલોકન બે રીતે થાય છે. એક ચર્મચક્ષુથી, બીજી દિવ્ય દ્રષ્ટિથી; બાહ્યચક્ષુથી અક્ષરાવલિ, શબ્દાવલિ, લેખની રમકઝમક અને અલંકારિક ભાષા વગેરે અવલોકાય છે. ઘણી વાર કેટલાએક અવલોકકો ખુબ બાઈન્ડીંગની પ્રશંસા કરે છે, કેટલાએક કાગ્યક્ષુવાળા પોતાને અનુકૂળ શોધી કાઢી તેટલા જ ભાગ માત્રને નિન્દે છે, વગોવે છે, અને શું જોઈએ તે ન બતાવતાં માત્ર શૂંક પાંડિત્ય દેખાડે છે. અવલોકકોએ ગ્રન્થાવલોકનનો અર્થ ઘણે ભાગે એવો જ માની લીધેલો હોય છે કે બે ચાર ભૂલ કાઢી બતાવી, લેખકની લેખિનીને કલંકિત કરવી. ભૂલ કાઢ્યા વિના અવલોકન કરવું એ અવલોકન ગણાય જ નહિ, આથી તેવાઓ સત્યની પ્રશંસાને બદલે ઉપેક્ષા કરનારા બને છે. હોવું એમ જોઈએ કે સત્યની પ્રશંસા અને પ્રસ્થાવનાને સુધારવા લેખકને મૃદુ ભાષામાં સૂચના, અને સાથે પોતાની માન્યતા શું છે, બીજા વિદ્વાનો આ સંબંધમાં શું કહે છે, વગેરે બતાવવું જોઈએ. તેમ કેટલાએક અવલોકકોથી બનતું નથી છતાં અવલોકન કરી લેખકને ઉતારી પાડે છે, ઉત્સાહ ભંગ કરે છે, અને આગળ વધતા અટકાવે છે. સાક્ષરો જો કે

ના ઉપનામથી સ્વનામ શુભ રાખનારે કરેલ છે, જેણે ઠંડુ બાપાની લ્હાણી કરીને પોતાની યોગ્યતા દર્શાવી છે. તેને માટે તેવા શબ્દોમાં ઉત્તર ન આપતાં માત્ર તેણે જે કંઈ લેખકના લેખમાં ભુલભાવના પેદા કરેલી છે તેમુધારી વાંચવા વાંચકોને અત્રે બક્ષામણુ કરશું. પ્રથમ તો લેખકે પોતાનું નામ શુભ રાખેલ છે તેનું કારણ શું હશે તે સમજાતું નથી. કેમકે ગ્રન્થનું અથવા લેખનું અવલોકન કરવાની ગમે તેને સામાન્ય છુટ હોવા છતાં, તેનું કારણ શું હશે કે જાહેર નામ આપતાં અચકાવું પડ્યું છે ? હશે! અમોને તે જાણવાની પરવા નથી. માત્ર લોળા લોકોની આંખે તે અવલોકક આડા પાટા ઝાંધે છે, તે જ દુર કરવાની આવશ્યકતા સ્વીકારી તેટલા પરત્વે જ અત્રે લખીશું. કોન્ફરન્સ હેરલ્ડમાં લખાએલા લેખરૂપી ક્વાથથી કોન્ફરન્સ દેવીને મરવાની ભીતિ જે અવલોકક બતાવે છે, અને તેને માટે હયા જાહેર કરે છે, તેમાં કેટલી સત્યતા સમાયેલી છે, અને તે કોન્ફરન્સ દેવીનું હિત કેટલું આહુનારા છે, તેને માટે ટીકા કરવી એ અત્રે ઉચિત નથી. તત્ત્વગંધમાં કંઈ પણ ન લખવું એમ માની માત્ર તેને એટલું જ પુઝીશું કે લેખોરૂપી ક્વાથની કટુતા જે તમોને તમારી વિચારરસનામાં લાગી તે તમારા વિચારમાં રહેલ કોઈ વિકારને લઈને ? કે લેખોમાં રહેલી કટુતાને લઈને ? જો લેખોમાં-લેખોરૂપી ક્વાથમાં સ્વતઃ કટુતા હોય તો તેની અસર હરેકને કટુપણે થવી જોઈએ પણ તેમ બન્યું નથી; કેમકે

ઘણા સાક્ષરોએ અને વિચારકોએ આવા લેખોની વિશેષ વિશેષ જરૂર છે, એમ સ્વીકાર્યું છે, ત્યારે વીરભક્તને તેમાં જે કટુતા ભાસી તેનું કારણ તેમનું હૃદય તપાસી શકાય તો માલુમ પડે તેમ છે. આટલું તો સ્પષ્ટ છે કે સત્ય અવલોકન કરનારમાં ક્વાથનો ગંધ ન હોવો જોઈએ, કારણ કે થોડા પણ ક્વાથથી અંધતા આવે છે અને સત્ય શોધતાં પણ મળી શકતું નથી.

હવે તેનું અવલોકન તપાસીએ. પ્રથમ “પ્રતિક્રમણ” એ લેખનું અવલોકન કરતાં તે લેખક લખે છે કે “વીરપ્રભુ પછી થઈ ગયેલા આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો, તથા વિદ્વાનોને “માના-કાંક્ષી” આદિ શબ્દોથી તિરસ્કારી કાઢવાનું સાહસ કરેલું છે.” આના ઉત્તરમાં જણાવવું પડે છે કે, અવલોકક પોતે દરેક ગચ્છના પૂર્વાચાર્યોને માનની નજરથી જુએ છે? અને તે અવલોકક કોઈ પણ ગચ્છના આચાર્યની નિંદાની દુર્ગંધથી દુર રહે છે? અમને—લેખકને—સૌ સુઝ જનને તો પૂર્વાચાર્યોને માટે અને તેમના પ્રશસ્ત પ્રયાસોને માટે માન છે, પણ વિચાર સ્વાતંત્ર્યનું સામ્રાજ્ય અંધશ્રદ્ધાનું નથી. વિચાર વ્યવસાયથી જે કંઈ સત્ય હોય તેજ બુદ્ધિપૂર્વક વિદ્વાનોના સમાગમથી અને સહાયતાથી સ્વીકારવું જોઈએ. જેને હાલમાં આપણે પૂર્વાચાર્ય તરીકે ઓળખીએ છીએ, તેઓ એક કાળે વર્તમાન કાલીય આચાર્ય ગણાતા હતા. હાલના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સૌ વર્ષ

પછી પૂર્તિઆર્થ તરીકે ઓળખાયો, ગણાયો, અને મનાયો, તો સો વર્ષ પછીના લોકો વર્તમાન કાલીય આચાર્યો ઉપાધ્યાયોનાં દરેક કાર્યોને સર્વથા માન આપ્યો કે ? એવું સર્વથા પહેલાં જાણું નથી, હાલમાં જાનતું નથી, અને હવે પછી જાનવા સંભવ નથી. આપણે કૌં મૃત્યુ અને યથાર્થ સ્વીકારવા માટે બંધાએલા છીએ, અને થઈ ગયેલા આચાર્ય અને નિદાનો સંગ્રંધમાં પણ તેમ જાનતું જાણું છે તે નીચેના લખાણ ઉપરથી સમજી શકાયો.

ન્યાયવિચારદ શ્રીયગ્રોવિજયજી મહારાજ, વિમળસૂરિ વગેરે માટે શું શું લખી ગયા છે તે, અને ખરતરગમ્મના આચાર્યો તપગમ્મના આચાર્ય માટે, તપગમ્મના આચાર્ય ખરતરગમ્મ, પાયગમ્મ અને અંશતરગમ્મના આચાર્ય માટે, તેમજ તેમગમ્મના આચાર્યો એક બીજાના ગમ્મના આચાર્યો માટે શું શું લખી ગયા છે તે, અને હાલમાં તપગમ્મની કેટલીક વ્યક્તિઓ તરફથી ખરતરગમ્મના ઉપર અને ખરતરગમ્મની કેટલીક ઉગ્રવગ્મીયા સ્વભાવની વ્યક્તિઓ તરફથી તપગમ્મ ઉપર જે હુમલાઓ પુસ્તક દ્વારા કરવામાં આવે છે તે વાંચવા અવલોકકને અત્રે ભલામણ કરીશું, અને જોઈશું કે તેઓને દરેકને માટે પોતે શું અભિપ્રાય આપે છે ? અને તેઓમાંથી કોણે કોણે તિરસ્કારી કાઢ્યા છે તેનો વિચાર પણ તેઓ કરે એવી ભલામણ કરીએ છીએ.

પૂર્વના ઘણા આચાર્યોએ એક બીજાને નિન્દા છે, એક બીજાનાં કાર્યોને ખંડ્યા છે, ગન્ધર્ભો સાથે મમત્વવશવર્તિ થયા છે, એક એકને એક એકે નિન્દુવ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, વિરોધક, ઉપનામોથી વધાવ્યા છે, તે શું સૂચવે છે ? અને તેમ કરનારાઓ “માનાકાંક્ષી” ન હોય એને માટે અવલોકક પાસે શું પ્રમાણ છે ? આથી એમ લખવાનો હેતુ નથી કે દરેક આચાર્યો તેવા થઈ ગયા છે. ઘણાઓ આત્માર્થી, સ્વકાર્યનિષ્ઠ, પરહિત-કર્તા, ભવભીરૂ, પાછલાઓ માટે અનેક ઉપકારક ગ્રન્થના કર્તાઓ પણ થઈ ગયા છે, જે આપણને શિરસાવંધ છે. જેઓ તરફથી ઘણી વખત ઘણા ખળભળાટો, કલેશો, મતભેદ, ઐક્યનો નાશ, અને કુસંપનો વધારો, તેમજ એક વીરપ્રભુના શાસનની છિન્ન ભિન્નતા થવા પામેલ છે તેવાને માટે તો દીલ-ગીરી દર્શાવ્યા સિવાય બીજો ઉપાય નથી. દુનીયામાં એક સાધારણ કહેવત છે કે, “સો વિદ્વાનોનો એક મત” તો શાસનપ્રિય પૂર્વાચાર્યો એક બીજા સાથે સંપથી મળી વિચાર ભેદનું નિરાકરણ કરી સમગ્રનું એક સરખું વર્તન અને ક્રિયમાન કરવા ધારત તો કરી શકત. વિદ્વાનોમાં આગ્રહને અભાવે ઐક્ય થતાં વાર લાગતી નથી. હાલમાં કેળવાયેલા વ્યવહારિક જ્ઞાનમાં વધેલા વિદ્વાનોમાં અનેક મતભેદ છતાં, જ્યારે તેઓ મંડળરૂપે સંસ્થારૂપે કે પાર્લામેન્ટરૂપે એક થઈ પોતપોતાના વિચારોને

થઈ છે, વિચારોની આપ લે કરે છે ત્યારે તેઓ એક મન યા
અદુમન નરન થઈ લાય છે.

તેમ જો આપણા આચાર્યો ધારન તો કરી શકતા.
દાખલાતરીકે દેવધિંગળીશમાશ્રમણે વલ્લભીપુરમાં પાંચગો આ-
ચાર્યોને એકત્ર કરી એકશ્રંપથી શાસ્ત્રોને પુસ્તકાદિ દર્શાવતાં તેજ
પ્રમાણે આપણા પૂર્વજો ધારન તો તે પણ કરી શકતા; અને દાલ
જે કુલ બાળતોમાં આપણે એક બીજા સાથે જમી મરીએ છીએ,
અને એક વીર પ્રભુના ભક્તો છતાં એક બીજાને એક બીજાથી
ભિન્ન માનીએ છીએ, તેમ થવા ન પામતા. આ જોવાને આપણે
જે હમનમીય રહ્યા છીએ તેનું કારણ માનાકાંક્ષીપણું નહિ તો
બીજું શું ! તેમજ વગી તેવો બીજો નાટક પણ દષ્ટિપર પડે
છે કે, ગચ્છ ગચ્છના એટલુંજ નહિ પણ એક ગચ્છના સંઘાદ
સંઘાદના આચાર્યો અને મુનિઓમાં કેટલી ખેંચાતણ અને
આગ્રહ જોવામાં આવે છે ? ખૂનને બુદ્ધી જઈ વર્તમાન કાળમાં
રહેલા પૂજ્ય પુરોહિતોમાંથી માનાકાંક્ષીપણું જો “વીરમક્ત” દર
કરી બનાવશે તો પણ તેનો ઉપકાર માન્યું.

“દયે ઘર ઘરનું પ્રતિક્રમણ થઈ ગયું.” એ શબ્દથી
અવગ્રહક લેખકને ક્રિયાથી અટ્ટચીવાળો દર્શાવે છે. અન્યાય ખરો
મનાય તો શુભમનું સામાન્ય મનાય. આતો એવું થાય છે કે અત્ર
તું બોલ્યો કે ? તારો દંડ કરવામાં આવશે. આવી આપણુદ
મત્તા દર્શાવી અવગ્રહકે પણ લેખકને ક્રિયાથી અટ્ટચીવાળો

ખનાવી શિક્ષા કરી છે. પ્રિય અવલોકક ! જરા આપ જુદા જુદા ગચ્છોમાં તપાસ તો કરો, તેથી તરત સમજી શકશો કે દરેક ગચ્છના પ્રતિક્રમણમાં ઘણો ફેરફાર જોવામાં આવે છે, વિધિમાં ભેદ, સૂત્રો માનવામાં ફેર, વધારા ઘટાડામાં ફેર, ખુલ્લેખુલ્લો જોવામાં આવે છે. હાલમાં તપગચ્છ, પાયચંદ્રગચ્છ, ખરતરગચ્છ, અંચલગચ્છ એટલા ગચ્છો વિશેષ હસ્તિ ધરાવે છે, તેમજ તેમની પ્રતિક્રમણ સૂત્રની ચોપડીઓ પણ જુદી જુદી છપાઈ ગયેલી છે, તે વાંચતાં અવલોકકને તરત માલુમ પડશે કે “ધર ધરનું પ્રતિક્રમણ” થઈ ગયું છે કે નહિં ? અવલોકકના લખાણ ઉપરથી જ માલુમ પડે છે કે પોતે ક્રિયા-પ્રતિક્રમણના વિષયથી અજ્ઞાત છે. નહિંતો “ધર ધરનું પ્રતિક્રમણ થઈ ગયું” એ વાક્ય તેને ળીલકુલ આશ્ચર્યજનક જણાત નહિં. આગળ ચાલતા તે લખે છે કે, “સંઘની લલાઈ માટેજ કાર્ય કરનાર આચાર્યવર્યો સંઘસંભતિપૂર્વક સાધારણ સૂત્ર પ્રતિક્રમણમાં ઉમેરે તેમાં હાની કયા પ્રકારની છે ? યદિ લેખક મહાશયના અંતઃકરણમાં કોઈ હાની માલુમ પડતી હોય તો તેઓએ ખતાવવી ભેઈતી હતી.” આ લખાણ વાંચી હસવું આવે છે. કારણકે લેખકે આખા લેખમાં કોઈ સ્થલે સાધારણ પ્રક્ષેપ કરેલા સૂત્રો માટે નિષેધના રૂપમાં કે આ પ્રક્ષેપ અયુક્ત છે તેવા રૂપમાં લખેલજ નથી. ફક્ત જે જે નવા નવા સૂત્રો જુદા જુદા વખતમાં પ્રતિક્રમણમાં દાખલ કરવામાં આવેલા છે તે શા કારણથી ? કેવા

સાથે લખવું પડે છે કે અવલોકકે સમજવું જોઈએ કે દ્રવ્ય-
ક્ષેત્રકાળભાવાનુસારે આપણા પૂર્વ પુરૂષો ફેરફાર કરતા આવ્યા
છે તે ક્રમશઃ લખાએલાં પુસ્તકો તરફ દૃષ્ટિ ફેરવતાં સહેજમાં
જણાઈ આવશે. કાળક્રમે ઘણા ફેરફાર થયેલા છે. દુનીયામાં
સામાન્ય નિયમ છે કે, “ભાષા પછી વ્યાકરણ” — “રોગ
પછી ઔષધ” નક્કી કરવામાં આવે છે, તેમ વ્યવહાર પછી બંધા-
રણ બાંધી શકાય છે. જો તેમ કરવામાં ન આવે તો ઘણી વાર
ઘણો ગુંચવારો પેદા થાય છે. પાંચસો વર્ષ પહેલાંના પુસ્ત-
કોમાં જે લખાએલ છે તે, અને ત્યારપછીનાં પુસ્તકોમાં જે
લખાએલ છે, તે વાંચતાં ખુફ્ફી રીતે સમજાય છે કે, વ્યવહાર-
શાનુકુળ બંધન, અને તદનુસાર વિધિપ્રતિષેધ, તે તે વખતના
ગ્રન્થકર્તાઓ કરતા આવ્યા છે. પૂર્વે લખાએલા નિયમોથી
પણ હાલમાં કેટલુંક ઉલટું વર્તન જોવામાં આવે છે. પણ તે
કાળાનુસારે યોગ્ય સમજી, બહુસંમત હોવાથી ઘણા વિદ્વાનોને
અનુમતિ આપવી પડે છે, જે હકિકત અને લખતાં વિષયાન્તર
અને વિસ્તાર થઈ જાય માટે લખતા નથી. તમોને હાલ
નવી નવાઈ જેવું લાગશે પણ યાદ રાખજો કે, તમારા વ્યવહાર-
શાનુસારે બંધારણ કુદરત બાંધશેજ. બંધારણનો અર્થ અત્ર
સ્થળે હાલમાં એટલોજ માનીએ કે જે વ્યવહાર બહુસંમત
થયો, અને તે શિષ્ટ પુરૂષોએ સ્વીકાર્યો તેજ તેનું બંધારણ
ઠીક શકાય. ઇતિહાસનાં પાનાં ફેરવતાં માલુમ પડે છે કે, એવો

ફેરફાર ઘણીવાર થએલ છે, અને થાય છે, અને તેમ થવા સંભવ છે. કેમકે સાધારણ નિયમને અટકાવવા કોઈ સમર્થ નથી. વિદ્વાનો ઉદ્દેશને વધારે સાચવે છે. વીર પ્રભુનો ઉદ્દેશ જે વર્તનથી જળવાઈ રહે તે વર્તન, તેજ વિદ્વાનોને ઉપાદેય છે. આ વાત આગ્રહવાળાથી ન સમજાય તો તેમાં સમજી દોષવાન નથી.

“અથવા નવી ક્રિયા કરવા લલામણુ કરે છે” એ લખવું મૃષા છે. લેખકના લેખમાં તેવું લખાણ છે જ નહીં. આવા મૃષા લખાણથી શું ફાયદો હશે તે સમજતું નથી. હવે ખીન્ન કથનપર આવીએ. “પણ એટલું તો મારે અહીંઆ કહ્યા વિના ચાલતું નથી જ કે જે માણસ તદ્દન કપટ વિનાનો હોય તેજ પ્રતિક્રમણ કરી શકે છે.” આ લેખના શબ્દો ટાંકી ખતાવી અવલોકક લાગે છે કે “આ વાક્ય લખી લેખક મહાશયે એક અયોગ્ય ચર્ચા કરેલી છે” ઉચ્ચ આશયથી લખેલ યોગ્ય કથન અયોગ્ય લાગે તેમાં લેખક શું કરે? લેખનો આશય ન સમજવો અને લેખકનું અવલોકન કરવું એ વિરોધે અયોગ્ય ચર્ચા ઉભી કરી હોય તો તેમાં લેખકનો શો દોષ? લેખકનો આશય માત્ર ત્યાં એજ છે કે, પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે પૂર્વે કરેલા દોષો ગુરુ સમક્ષ કહી ખતાવી તેની આલોચના કરવી, અને પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધ થવું એ પ્રતિક્રમણનો હેતુ છે. પોતાથી

થાય, ને તે વખતે જે અપ્રમાદ સેવાય તે, તત્ સંબંધમાં તેટલા કાળ પરત્વે અપ્રમાદી ન કહેવાય ? તેમ સરળ હૃદયથી દોષોને આલોચી, નિન્દી ગહી, ગુરુસમક્ષ મિથ્યાદુષ્કૃત ટેવું તે, તત્ સંબંધમાં તેટલી ક્રિયા પરત્વે નિષ્કપટી ન ગણાય કે ? શ્રીમાન્ યથોચિજયજી મહારાજ કપટને માટે શું લખી ગયા છે તે જરા નિહાળવા લલામણુ કરીએ છઈએ.

દંભેન વ્રતપાસ્યાય યો વાંછતિ પરંપદમ્ ।

લોહનાથં સમાસ્ય સોઽન્ધેઃ પારં પિયાસતિ ॥

કિં વ્રતેન તપોભિર્વાં દંભથેન્નનિરાકૃતઃ ।

કિમાદર્શેન કિં દીપૈર્યગ્ધ્યં ન દૃશોર્ગતમ્ ॥

કેશલોચ ધરાશય્યા મિત્તા વ્રતવ્રતાદિકમ્ ।

દંભેન દુષ્યતે સર્વે વ્રાસેનેવ મહામણિઃ ॥

ભાવાર્થઃ—દાંભીકપણે વ્રત આચરી જે પરંપદને ઇચ્છે છે તે લોહાની નાવમાં બેસી સમુદ્ર પાર જવાની ઇચ્છા કરે છે. જેણે દંભનો ત્યાગ કર્યો તેને વ્રતથી અને તપથી શું ? જેને દૃષ્ટિનો અંધદોષ ગયો નથી તેની આગળ આદર્શ કે દીવાળો ધરવાથી શું ? કેશનો લોચ, પૃથ્વી ઉપર સુવું, લિસા માગવી, પ્રક્ષયર્પાદિ વ્રત પાળવું એ સર્વ, કપટ જે ગયું નથી તો દુષિત થાય છે. જેમ ઘણુ મારવાથી મણી દુષિત થાય છે. આગળ ચાલતાં તેજ મહાત્મા લખે છે:—

અહો મોહસ્ય માહાત્મ્યં દિક્ષાં ભાગવતી મપિ ।

દંભેન યદ્વિલુંપંતિ કજ્જલેનેવ રૂપકમ્ ॥

ભાવાર્થ:—અહો ! મોહનું કેવું માહાત્મ્ય છે કે, ભાગવતી દીક્ષાનો પણ દાંભિકો, કાજલથી જેમ રૂપનો નાશ થાય છે તેમ, દંભસેવનથી વિલોપ કરે છે. વીરવિજય મહારાજ પણ પીસ્તાલીસ આગમની પૂજામાં લખે છે કે:—

“ યોથું આવશ્યક અનુસરતાં, કેવળી ચંદનખાળા;

અલ્પાગમ તપ કલેશ તે જાણે, જોલે ઉપદેશખાળા. ”

ચંદનખાળા મહા સતીએ ખરા અંતઃકરણથી નિષ્કપટ-પણે કેવળીની આશાતનાનો પશ્ચાતાપ કરતાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું, તે પશ્ચાતાપને “ આવશ્યક ” ના નામથી વીરવિજયજી મહારાજ ઓળખાવે છે. ચંદનખાળાએ જે પશ્ચાતાપ કર્યો, તે વખતે તેમાં નિષ્કપટપણું નહોતું કે ? વળી તેજ વીરવિજયજી મહારાજ લખે છે કે:—

“ જ્ઞાન વિના આડંબરી, પામે જગ અપમાન,

કપટ ક્રિયા જન-રંજનેરે, મૌનવૃત્તિ ષકધ્યાન;

મત્સરી ખરમુખ ઉજવલે, કરતાં ઉગ્ર વિહાર,

પાપશ્રમણ કરી દાખીયા, ઉત્તરા ધ્યયન મઝાર. ”

એમ અનેક સ્થળે કપટને, આડંબરને નિન્દો છે. અજ્ઞાનને ધિક્કાર્યો છે. ધર્મા વગેરેને લઈને કપટ પેદા થાય છે, જેથી તે રહીત થવા પ્રયત્ન સેવવો એ ઉત્તમતાની નિશાની છે. પ્રત્યેક

ભાષણના દોષમાંથી બચી શકતા નથી. જો તેવાઓને અશુદ્ધ ક્રિયા ઉપર અનાદર હોય તો તેમને પોતાને શુદ્ધ ક્રિયા કરતાં દોષ અટકાવે છે ? જો તેઓ શુદ્ધ ક્રિયાના પ્રેમી હોય તો તેમણે શુદ્ધ ક્રિયા કરી જતાવી જીવંતઓને તેનું અનુકરણ કરતાં શીખવવું જોઈએ. બાકે નહીં કે પતિત પાતક બનવું. એટલે જો ક્રિયા પ્રત્યે અભાવ દર્શાવનારા છે તેઓ પણ પોતાના વિચારમાં આગ્રહી છે એમ કંઈ ન માનવું ? આવું ખુદ્ધ લખ્યા છતાં, લેખકની માન્યતા ન સમજાવી અને બીજી રીતે દોરવાઈ જઈ યદા તદા લખી દાઢવું એ ઉતાવળીયા વિકારી સ્વભાવની નિશાની છે. લેખકના વિચારને સમજીને જો લેખ આદ્યંત વાંચ્યો હોત, અને તેનું મનન કર્યું હોત, તો અવલોકકને અવલોકન કરવાની તસ્દી લેવી પડતી નહિ. અવલોકન કરનારને ત્યાંમુધી અવલોકકના શુભ પ્રાપ્ત થયા ન હોય ત્યાંમુધી તેવાઓએ અવલોકન કરવું યોગ્ય નથી. અવલોકકમાં કેવા શુભો હોવા જોઈએ, તેને માટે એક વિદ્વાન (રા. મોહનલાલ પાર્વતિશંકર દવે) લખે છે કે “ટીકાકારમાં અનેક માનસિક અને નૈતિક શુભોની સમૃદ્ધિ હોવી જોઈએ, તે મદદદય હોવો જોઈએ, તેણે અનેક પ્રકારના પુસ્તકો વાંચેલાં હોવા જોઈએ, તેણે જનજનતનો અનુભવ મેળવેલો હોવો જોઈએ, વિવિધ વાંચન અને વિશાળ અનુભવને પરિણામે તેની વિચારશક્તિ ખીંચેલી હોવી જોઈએ, નવા લેખકની દિંમન પણ

ત્વરાથી આંકી શકે એવી તેની બુદ્ધિ ઘડાયેલી હોવી જોઈએ, અમુક રચના સારી છે કે નહારી છે એટલું જ નહિ પણ તે સારી અથવા નહારી હોવાનાં કારણો શાંશાં છે, તે કેટલે અંશે સારી અથવા નહારી છે, અને તે જો નહારી હોય તો તે કેવી રીતે સુધારી શકાય એ સમજાવવાની શક્તિ તેનામાં હોવી જોઈએ, કેવી રીતે અને કેટલા પ્રમાણમાં તેના તેજ વિચારો બીજા લેખોમાં પણ આવેલા તે કહી શકાય એવી કેળવાયેલી સ્મરણશક્તિ તેની હોવી જોઈએ, તે વિચારો જો કવિતાના આકારમાં મુકાયા હોય તો એક સહેજ અમસ્થા ફેરફારથી એક કવિમાં જે વિચાર સાધારણ લાગે છે, તે બીજામાં અદ્ભુત અમત્કારવાળો કેવી રીતે બની જાય છે તે સમજાવવાનું સામર્થ્ય હોવું જોઈએ, સાહિત્યની પ્રવૃત્તિઓને પ્રસિદ્ધિમાં આણવા ઉપરાંત ઉત્સાહી અને બુદ્ધિમાન યુવકોની લેખનશક્તિને અયોગ્ય માર્ગે જતી રોકવાની અને સન્માર્ગમાં વાળવાની શક્તિ તેનામાં હોવી જોઈએ. એટલા બુદ્ધિબળ ઉપરાંત નીતિબળ પણ તેનામાં હોવું જોઈએ, ક્ષુદ્ર વિચારોને આડે ન આવવા દેતાં નિખાલસપણે નિર્ણય કરવા જેટલી પ્રમાણિકતા તેનામાં હોવી જોઈએ, સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરવાની ટેવ તેને હોવી જોઈએ એ વિચારનાં સંગીનપણા ઉપર ભરોસો તેને હોવો જોઈએ. અને લોકોમાં વાહવાહ કહેવડાવવાના લોકથી તે મુક્ત હોવો જોઈએ.” વગેરે, વગેરે.

આ અવલોકન કરનારે માત્ર પ્રતિકમણના વિષય માટે જ નહિ પણ સાક્ષર અમરચંદ્ર ચેલાશાઈ વગેરે લેખકોના લેખોનું અવલોકન કરતી વખતે કેવું સૌજન્ય અને ઉદારપણું વાપરે છે તે દરેક મુજબ જનને વ્યક્ત હશે એટલું જ નહિ પણ પ્રાયશઃ કોન્ફરન્સ ઉરડમાં આવેલા પેંદ્રી વણ આરમિયાય બધા લેખો અવલોકકને અરચિકર થઈ પડ્યા છે. આનું કારણ માત્ર સંકુચિત દષ્ટિ, વિચાર દૈન્ય, અને પોતાની માન્યતામાં કદાચક મિત્રાય ખીનું કશું સમજાતું નથી. અવલોકનના ખીન શબ્દોની ઉપેક્ષા કરી હાલ તો આટલાથી વિરમીશું. પણ મુશ્કેલી તરીકે લખ્યા વિના ચાલતું નથી કે આશયના ગર્ભમાં ઉતર્યા મિત્રાય અવલોકન કે અસમજસ દીકા કરવા કરતાં પ્રતિપાદક શૈલીને વળગી દલીલપૂર્વક મૃદુ ભાષામાં રહી આ આપવાથી જનસમાજને વિગ્રેષ કહ્યાણકારી થવાય છે; કોન્ફરન્સ ઉરડના તંત્રીએ પ્રતિકમણ એ લેખના નીચે કુટનોટમાં જે પ્રતિકમણ સંબંધે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે, તેનો ખુલાસો કર્યો હોત તો વધારે ઉપયોગી થઈ પડત. હવે પણ ભક્ષામણ કરીએ છીએ, કે અવલોકક મહાશય પ્રતિકમણના રહસ્યને જે સમજનારા હોય તો પૂછેલા પ્રશ્નોનો ખુલાસો કરશે; અને તે પછી જો તે ઉત્તરો સંતોષકારક હશે તો પ્રતિકમણ સંબંધી ખીન પ્રશ્નમાળા માન સાથે તેમના કંઠમાં સત્વર આરોપણ કરવામાં આવશે.

